

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

**KAZAK TÖRESİ “JETİ JARĞI” VE İSLAM HUKUKU
AÇISINDAN İNCELENMESİ**

**Hazırlayan
Marıbzhan AKHMETOV**

**Danışman
Doç. Dr. Osman BAYDER**

Yüksek Lisans Tezi

Temmuz 2022, KAYSERİ

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

**KAZAK TÖRESİ “JETİ JARĞI” VE İSLAM HUKUKU
AÇISINDAN İNCELENMESİ**

(Yüksek Lisans Tezi)

**Hazırlayan
Marıbzhan AKHMETOV**

**Danışman
Doç. Dr. Osman BAYDER**

Yüksek Lisans Tezi

Temmuz 2022, KAYSERİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Maribzhan AKHMETOV

T.C.

ERCIYES ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri

Program Adı : Yüksek Lisans Tezi

Tez Başlığı : Kazak Töresi “Jeti Jargı” ve İslam Hukuku Açısından İncelenmesi

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan (Kapak, Önsöz, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) toplam 82 sayfalık kısmına ilişkin 05/07/2022 tarihinde *Turnitin* intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre tezin benzerlik oranı: % 5 dir.

Filtrelemeye **alıntılar dahil** edilmiştir. Filtrelemede **yedi (7) kelimedenden daha az** örtüşme içeren metin kısımları hariç tutulmuştur.

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. 05/07/2022

Danışman: Doç. Dr. Osman BAYDER

Öğrenci: Marıbzhan AKHMETOV

KILAVUZA UYGUNLUK

“Kazak Töresi “Jeti Jarğı” ve İslam Hukuku Açısından İncelenmesi” başlıklı Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan

Marıbzhan AKHMETOV

Danışman

Doç. Dr. Osman BAYDER

Temel İslam Bilimleri ABD Başkanı

Prof. Dr. İbrahim GÖRENER

KAZAK TÖRESİ “JETİ JARĞI” VE İSLAM HUKUKU AÇISINDAN İNCELENMESİ

Marıbzhan AKHMETOV

Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, Temmuz 2022

Danışman: Doç. Dr. Osman BAYDER

ÖZET

Kazakistan bölgesinde XVIII yüzyıldaki sosyal, siyasi ve iktisadi sorunlara çözüm üretmek adına Tavke Han'ın yürüttüğü siyaset ve yaptığı düzenlemeler Kazak hanlığının tarih sahnesinden silinmemesine önemli katkılar sunmuştur. Bu düzenlemeler halk önderleri olarak kabul edilen *bîler*, aksakallar ve sultanlar tarafından her sene yapılan kurultaylarda istişare edilmiş olup halk arasında “Tavke Hanın kanunları” veya “Jeti Jargı” ismiyle meşhur olmuştur. Düzenlenen bu kurallar, hem Tavke Han'dan önceki hanların döneminde oluşturulan bazı yasaları hem de yeni ihdas edilen kuralları içeren “ilk Kazak Anayasası” niteliği taşımaktadır.

“Jeti Jargı” kuralları yedi alanda düzenlenmiştir. Bunlar mülk, aile, yönetim, suçlar, diyet, din ve kadınlarla ilgilidir. Özetle belirtmek gerekirse burada her bir kabilenin kendi damgasını tüm mal varlığı ve hayvanlara vurulması talep edilmiş ve böylece merada yayılan hayvanların karışması durumunda kolay ayırt edilebilmesi sağlanmıştır. Avcılık bozkır halkı için önemli olduğundan bunun ayrılmaz bir parçası kabul edilen av köpeği ve kartal değerli bir mal varlığı sayılmış, hatta bunlardan birisi öldürüldüğünde onların karşılığında sahibi köle veya cariye talep edebilmiştir. Jeti Jargı'da kazakların aile yapısına özgün olan kurallardan biri usulden yedi nesle kadar evliliğin yasaklanması ve bunu çiğneyenlerin ağır şekilde cezalandırılmasıdır. Evlat aile büyüklerine, anne veya babaya hakaret ettiğinde onun cezası siyah ineğe bindirilip köy içerisinde kırbaçlanarak gezdirilmesidir. Vasiyetin akrabalar ve köy aksakalları huzurunda yapılması gerektiği aksi takdirde geçersiz olacağı yer almaktadır.

Eski Kazak örfünün kurallarından müteşekkil olan Jeti Jargı'nın genel olarak İslam hukuku ile uygunluk arz ettiği görülmektedir. Bununla birlikte bazı düzenlemeler İslam hukukuna aykırıdır. Bazı düzenlemeler ise İslam hukukunun cevaz alanını teşkil eden ve toplumların kendi örflerine uygun olarak düzenleme imkânına sahip olduğu alanlara ilişkindir.

Anahtar Kelimeler: Örf kuralları, Jeti Jargı, Cezalar, İslam Hukuku.

KAZAKH TRADITIONAL "JETI JARGI" AND ITS INVESTIGATION IN TERMS OF ISLAMIC LAW

Maribzhan AKHMETOV

Erciyes University, Graduate School of Social Sciences

Master Thesis, July 2022

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Osman BAYDER

ABSTRACT

In order to find solutions to the social, political and economic problems in the region of Kazakhstan in the XVIII century, the politics and arrangements made by Tavke Khan made important contributions to the eradication of the Kazakh khanate from the stage of history. These regulations were consulted in annual congresses by biler, aksakallar and sultans, who were accepted as the leaders of the people, and became famous among the people as "Tavke Han's laws" or "Jeti Jargı". These regulated rules are the "first Kazakh Constitution", which includes both some laws created during the period of the khans before Tavke Khan and the newly created rules.

The "Jeti Jargı" rules are organized in seven areas. These relate to property, family, government, crimes, diet, religion, and women. To summarize, here, each tribe was requested to put their stamp on all their property and animals, so that the animals spread on the pasture can be easily distinguished in case of confusion. Since hunting is important for the steppe people, hunting dogs and eagles, which are considered an integral part of it, were considered valuable assets, and even when one of them was killed, their owner was able to demand slaves or concubines in return. One of the rules specific to the family structure of Kazakhs in Jeti Jargı is the prohibition of marriage for up to seven generations and severe punishment of those who violate it. When the child insults the elders of the family, the mother or the father, his punishment is to put him on a black cow and be whipped around the village. It is stated that the will must be made in the presence of relatives and village elders, otherwise it will be invalid.

It is seen that the Jeti Jargı, which consists of the rules of the old Kazakh tradition, is generally in accordance with Islamic law. However, some regulations are contrary to Islamic law. Some regulations are related to areas that constitute the permissible area of Islamic law and that societies have the opportunity to regulate in accordance with their own customs.

Keywords: Kazakh, Customary Rules, Jeti Jargı, Islamic Law

İÇİNDEKİLER

KAZAK TÖRESİ “JETİ JARĞI” VE İSLAM HUKUKU AÇISINDAN İNCELENMESİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ.....	ii
TEZ ÖZGÜNLÜK ONAYI	ii
KILAVUZA UYGUNLUK	iii
KABUL VE ONAY TUTANAĞI.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR ve SİMGELER LİSTESİ.....	ix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

XVI-XVII YÜZYILLAR KAZAK HANLIĞI VE “JETİ JARĞI”

1.1. XVI-XVIII Yüzyıllar Kazak Hanlığı.....	3
1.1.1. Kazak Hanlığının siyasi ve iktisadi durumu.....	3
1.1.2. Tavke Han ve yürüttüğü siyaset	9
1.2. “Jeti Jargı” Hakkında Genel Bilgi	12
1.2.1. “Jeti Jargı” Tanımı, Anlamı ve İçeriği.....	13
1.2.1.1. “Jeti Jargı”yı oluşturan <i>bî</i> ler	15
1.2.1.1.1. Tule <i>bî</i>	16
1.2.1.1.2. Kazıbek <i>bî</i>	16
1.2.1.1.3. Ayteke <i>bî</i>	17
1.2.2. “Jeti Jargı”nın Dayandığı Kurallar	17
1.2.2.1. Cengiz Hanın Yasaları.....	17
1.2.2.2. Kasım Hanın yasaları	18
1.2.2.3. Esim Hanın Yasaları.....	18

İKİNCİ BÖLÜM

“JETİ JARĞI” TAM METNİ VE İNCELENMESİ

2.1. “Jeti Jargı” Tam Metni	19
-----------------------------------	----

2.2. “Jeti Jargı” Metninin İncelenmesi	23
2.2.1. [Mülk Davaları]	23
2.2.2. [Aile Davaları]	30
2.2.3. [Yönetim Davaları]	44
2.2.4. [Suç Davaları]	51
2.2.5. [Diyet Davaları]	53
2.2.6. [Dinle İlgili Davalar]	60
2.2.7. [Kadınlarla İlgili Davalar]	64
SONUÇ	68
KAYNAKÇA.....	71

KISALTMALAR ve SİMGELER LİSTESİ

Çev	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Edt	: Editör
ERÜ	: Erciyes Üniversitesi
KAZ	: Kazaktın Ata Zandarı (Kazakların Eski Yasaları)
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ter	: Tercüme

GİRİŞ

XV. yüzyıllarda kurulan Kazak Hanlığı ilk başlarda Orta Asya’da hüküm sürmüş olan, kendilerinden önceki Moğol İmparatorluğu, Altın Orda, Ak Orda gibi devletlerin yasaları ve geleneklerine uydu. Sonraki yıllarda Hanlıkta cereyan eden sosyal, siyasi bazı olaylar ve iktisadi meseleler, eski kuralların birtakım yetersizliğini ortaya çıkardı ve birtakım düzenlemelerin gerektiği fikri ön plana çıktı. XVIII yüzyılda Tavke Han’ın emriyle devlet yöneticileriyle beraber Tule Bi, Kazıbek Bi ve Ayteke Bi gibi halk tarafından önder kabul edilen bilge ve kâdılar her sene bir araya gelerek halkın sıkıntı ve problemlerine çözüm üretmek, devletin iç ve dış siyasetini güçlendirmek için kurultay yaptılar. Nihayet 1684-1685 yıllarında Tavke Han’ın döneminde Kültöbe’de toplumun örf ve geleneğinin yanı sıra Şer’î kurallardan da istifade edilerek “Jeti Jargı” adında bir yasa hazırlandı. Bu yasa, hem kendinden önceki hanların oluşturduğu yasaları hem de yeni kuralları içermekle Kazak tarihinde oluşturulan anayasal mahiyette ilk düzenlemedir.

“Jeti Jargı” esas itibarıyla bir örf kuralı olduğu için araştırmamızda ilk olarak Kazak örf-adetleriyle ilgili elde ettiğimiz tüm kaynaklardan yararlandık. Özellikle Tavke Han’dan 100 yıl sonra 1832 yılında yayımlanan Rus araştırmacısı A.İ. Levshin tarafından yazılan ve kazak kırgız halkının genel durumu beyan edilen üç ciltli eserinin 3.cildinin 169-173. sayfalarında yer alan “Jeti Jargı” kuralları, “Jeti Jargı” metninin oluşturulmasında asıl kaynak olarak kabul edildi.¹ Kazak örf kurallarını araştıran ve bu alanda önemli şahıs olan akademisyen Salık Zımanov editörlüğünde hazırlanan 10 ciltli

¹ Aleksey İrakliyeviç Levshin, *Opisanie kirgiz-kazaçih ili kirgiz-kaysatskih ord i stepey* (Sankpeterburg, 1832), III, 169-173

“Kazaktın Ata Zandarı”(Kazakların Eski Yasaları) ansiklopedisinden önemli ölçüde yararlanıldı.²

Türkiye’de Kazak örf kurallarıyla ilgili olarak yapılan çalışmalardan 2011 yılında Ikhlas Khan Maylan, “Günümüz Kazakistan’ında Aile İlişkilerindeki Bazı Örfi Uygulamaların Fıkhî Açısından İncelenmesi” adıyla yaptığı yüksek lisans tezinde, örf kurallarının her ne kadar fıkhî açıdan inceleneceğini söylese de burada genellikle örf ve âdetlerin günümüzdeki uygulanma şekillerini ele almıştır. Diğer bir çalışma da Galimbek Tabeşev tarafından 2004 yılında hazırlanan “İslam’ın Kazak Örf ve Âdetlerine Etkileri” isimli yüksek lisans tezi, birçok konuyu ele almakla beraber birçok açıdan eksiklik barındırmaktadır. 2019 yılında Tussufkhan Imamumadi tarafından yapılan “Geleneksel Kazak Toplumundaki Örfi Kuralların İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi” isimli doktora tezi genel olarak Kazak örf kuralları konusunda kendinden önceki çalışmalara göre daha düzenli, geniş ve zengin içeriğe sahiptir.

Hem Kazakistan’da hem Türkiye’de yapılan çalışmaların çoğunluğu Kazak halkının genel örf kurallarıyla ilgili olarak tarihi, uygulama yönleri ele alınmıştır. Sadece “Jeti Jargı”yı konu edinen ve onu İslam Hukuku açısından inceleyen herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Çalışmamızda bu konudaki eksikliği gidermeyi ve “Jeti Jargı” kurallarının İslam Hukuku açısından incelenmesini yapacağız. Birinci bölümde; XVI-XVIII yüzyıllar Kazak hanlığının siyasi ve iktisadi durumu, Tavke Han ve onun yürüttüğü siyaset, “Jeti Jargı”nın tanımı, onun oluşturulmasına iştirak eden *biler* (kadılar) ve “Jeti Jargı”nın dayandığı kurallar işlenmiştir. İkinci bölümde ise “Jeti Jargı”nın tam metni oluşturulmuş ve burada mülk, aile, yönetim, suçlar, diyet, din ve kadınlar ile ilgili davaları başlıkları altında her bir madde incelenmiştir.

² *Kazaktın ata zandari. Kujattar, derekter, zertteyler.* Editör: Salık Zumanov. I-X. (Almatı: Jeti jargı, 2004-2009)

BİRİNCİ BÖLÜM

XVI-XVII YÜZYILLAR KAZAK HANLIĞI VE “JETİ JARGI”

1.1. XVI-XVIII Yüzyıllar Kazak Hanlığı

1.1.1. Kazak Hanlığının siyasi ve iktisadi durumu

Kazak Hanlığında en üst yönetim hanlık makamı olup ona sadece Cengiz Han'ın neslinden gelenler seçilirdi. Hanlar savaş başlatma, barış ilan etme, bölgelere, şehirlere yöneticiler tayin etme, suçluları cezalandırma ve vergi sistemini belirleme gibi haklara sahiptiler. Söz konusu görevleri yerine getirirken örfi kurallara ve yasalara uymaları gerekirdi. Yöneticilerin itibarı halkına karşı yaptığı iyilikler, onlara iyi davranmaları ve merhametleriyle ölçülürdü. Han'dan sonra sultanlar ve *bîler* (hâkim) bölge ve şehir halkını yönetirlerdi. Han'ın yanında sultanlar ve *bîlerden* oluşan devlet ve halk için önemli konuların istişare edildiği “kenges” heyeti bulunurdu.³

Göçebe Kazak halkının eskiden gelen en önemli görevleri askerlikti ve her bir erkek hanın emriyle askere çağrılınca orduya katılırdı. Han'ın askerleri barış zamanında bekçilik, elçilik, düzeni koruma, vergi toplama ve diğer bazı görevleri yerine getirirlerdi.⁴

Kazak jüz⁵'leri, kendilerinin geleneksel göçebelik adetlerini koruyarak her jüzün hatta her uruğun⁶ kendine mahsus yayla ve oturma yerlerini belirlediler. Jüz'lerin oluşmasındaki ana etken akraba uruğ ve kabilelerin bir grup haline gelmesidir. Bu bir araya gelmenin sonucunda ise üç büyük jüz oluşur: Ulu jüz ve onu oluşturan Üysin, Kanglı, Dulat, Jalayir, Alban, Suvan, İstı, Oşaktı, Şapıraştı, Sikım, Şıbıl, Şımır, Şanışkılı, Botpay kabileleri ki bunlar eskiden yerleşmiş oldukları İle, Şu, Talas ve Sirderya nehirleri boyunca yaşamaya devam ettiler. Orta jüz ve ona dâhil olan Arğın, Nayman, Kıpşak,

³ Abdijapar Abdakiymov, *İstoriya Kazahistana* (Almatı, 1994), 143

⁴ Çokan Çingisoviç Valehanov, *Zapiska o sudebnoy reforme* (Almatı, 1985), III, 178

⁵ Jüz: kabilelerin mensup olduğu en üst boy

⁶ Uruğ: beş-on atadan oluşan köyler toplamı

Kerey, Uvak kabileleri Altay dağları ve Ertis nehri, Jetisu'nun kuzeyi ve Orta Kazakistan bölgelerinde, sadece Kongirat kabilesi ise Karatau dağı etekleri ve Sirderya kenarlarında yaşamlarını sürdürdüler. Küçük jüz ise Alimoğlu, Bayoğlu ve Jetiru kabilelerinden oluşarak Sirderya'nın bitişi ve Aral, Hazar denizlerinin kuzeyine yerleştiler.

Akrabalığı yakın yani bir atadan olan on aile: aul, yedi atadan birleşen birkaç aul: bir ata, beş - on atadan oluşanlar: uruğ, ataları bir olan uruğlar toplamı: kabile, birkaç kabile birleşince: arıslar, arıslardan: ulıs, ulıslardan ise jüzler oluşur.⁷

Üç jüzden oluşan Kazak halkının en üst yöneticisi olan hanlık makamı, kanun çıkarmayla beraber ailevî, askerî ve mahkeme meselelerine de müdahale edebilen tek idarî makam idi. Söz konusu jüzlerin yönetimi küçük hanlar olan han'ın oğullarında idi. Bu jüzlerin alt yapılarını oluşturan ulısları sultanlar, arısları bîler, uruğları aksakallar yönetirdi.⁸ Kazak hanlığı XVI-XVIII yüzyıllarda sosyolojik ve idari bakımdan yukarıda arz edildiği üzere hükümlerini devam ettirdi.

Tarih boyunca hayvancılık, avlanma bozkır halkının ayrılmaz âdeti olarak devam etmiştir. Hayvanın kılından keçe, elbise, çadır malzemelerini, derisinden ayakkabı, torba, binek gereçlerini, etinden her türlü gıda malzemelerini yaparlardı. İhtiyaçtan fazlasını şehir halkı ve çiftçilerin ürettiği ürünlerle takas ederlerdi. Hayvancılıkla uğraşanlardan zekât, *soğım*⁹, *sıbağa*¹⁰, çiftçilerden öşür, *baj*¹¹, haraç alınırdı.¹²

XV-XVIII yüzyıllar arasında Rusya, ürettiği kumaş, deri ve gümüş eşyaları Kazak hanlığı toprakları üzerinden Orta Asya devletlerine pazarlıyordu. Aynı şekilde Doğu Asya'dan çini ve ipek gibi ürünlerin ticareti Kazak topraklarından Rusya ve Avrupa devletlerine Büyük İpek yoluyla sağlanmıştır. Sirderya boyundaki Otirar, Sauran, Türkistan, Sayram şehirleri bu ticaret yolunun önemli noktalarıydı. Bu şehirlerde yapılan arkeolojik araştırma ve kazı faaliyetlerinde bulunan el yazmaları, çiniler, Rus ve Orta Asya devletlerine ait paralar, yapılan ticarî faaliyetleri ispat eden en önemli delillerinden sayılmaktadır.¹³

⁷ Dulat Babayev, *Orta gasırlarda Kazahistan tarihi* (Almatı, 1998), 58

⁸ Abdakiymov, *İstoriya Kazahistana*, 145

⁹ *Soğım-kışın keserek yemek için önceden beslenen büyükbaş hayvan.*

¹⁰ *Sıbağa-saygılı misafir veya akrabalar için ayırt edilen et parçası.*

¹¹ *Baj-devletin verdiği hizmeti karşılığında halktan aldığı vergi*

¹² Sayden Joldasbaioğlu, *Jetisu Tarihi(XVI-XVIII)*(Almatı, 1996), 198

¹³ Joldasbaioğlu, *Jetisu Tarihi*, 62

XVI yüzyıldan başlayarak Kazak Hanlığı güçlendi ve sınırları önemli ölçüde genişledi. Kasım Han(1511-1523), Kazak hanlığının hükümlerini altında bulunan toprak parçalarını tek bir yönetim altında olmasını sağlayan Kazak hanlarından biri idi. Kasım Handan sonra devlet yönetimi direkt Canibek Han evlatlarına geçti. Kasım Hanın döneminde Kazak hanlığının siyasi ve iktisadi durumu daha sistemli hale geldi. O, feodal aksuyeklerin(aristokrasi) direnişlerini kırarak askerî kuvvetleri güçlendirdi ve yönettiği toprakları daha da genişletti. Kazak halkının yerleştiği günümüzdeki toprakların büyük bir kısmının sınırları Kasım Han döneminde çizildi. O dönemde hanlığın sınırları, batıda Cayık nehrine, güney batıda Sirderya nehrinin sağ kıyısındaki sınır şehirlerine, kuzeyde Kazakların yaylaları Ulutau'a, güney doğuda Yedisu'un büyük kısmı; Şu, Talas, Karatal, İle bölgelerine kadar uzanır.¹⁴

Kasım Han'ın döneminde Orta Asya, Edil nehri kıyıları ve Batı Sibirya bölgeleriyle ticaret ve elçilik bağları kurularak Rus İmparatorluğuyla ilişkiler geliştirildi. Kazak hanlığının dış ilişkiler bakımından ilk olarak elçilik düzeyinde irtibat kurduğu devletlerden biri Knyaz III. Vasiliy'nin (1505-1533) yönettiği Moskova devleti idi. Bu yıllarda Kazak hanlığı bağımsız bir devlet olarak Batı Avrupa'da tanındı.¹⁵

Kasım Han dönemi Kazak Hanlığı için hem siyasi hem de iktisadi açıdan refahlık ve asayiş devri oldu. Bu refah ve asayişin Kasım Han döneminde gelişmesinin temel sebepleri arasında yürüttüğü siyaset gelmektedir. Kasım Han, ölüm tarihi hakkında her ne kadar farklı rivayetler olsa da¹⁶ Cayık nehri kıyısında olan tarihi Sarayshyk şehrinde vefat ettiği ve Kazak hanlığının kendinden sonraki dönemde devlette istikrarsızlığın başladığı kaynaklarda açıkça belirtilmiştir.¹⁷ Vefatından sonra bıraktığı taht için sultanlar arasında iktidar mücadeleleri ve bunun yanında dışarıdan düşman saldırıları artarak devam etti.

Meşhur Orta Asya tarihçisi Muhammed Haydar Dulati'nin kaydettiğine göre Kasım Handan sonra onun oğlu Mamaş, han oldu, ama onun hanlığı çok uzun sürmedi. Bu dönemde hem kuzeyden Moğol-Oyratlar hem güneyden Özbek hanlıkları Kazak

¹⁴ Sergey Grigoriyeviç Klyashorniy, Tursun İkravoviç Sultanov, *Kazahstan letopis treh tisyachletiy* (Almatı, 1992), 265-270

¹⁵ Sanjar Aspendiyarov, *İstoriya Kazahstana* (Almatı: Kazakistan Ulusal Yayınları, 1935), 83-84

¹⁶ Kasım Han 1518 ve 1521 yılında vefat ettiği iki farklı rivayet bulunmaktadır

¹⁷ Vadim Vinseroviç Trepavlov, *İstoriya Nogayskoy ordi* (Moskova: Vostochnaya literatura, 2002), 161

hanlığına saldırıyorlar hem de sultanlar arasında taht mücadelesi uzun süredir devam ediyordu. Sonunda Tahir Sultan han olarak seçildi.¹⁸

Omarbekov'ın anlatımına göre Tahir Han(1523-1533) merhametsiz, kimseye güvenmeyen, sert mizaçlı biri olduğundan ne etrafındaki yönetici kesim olan sultanlarla ne de kendi halkıyla iyi münasebetler geliştire bildi. Bununla beraber civardaki diğer hanlıklarla ilişkiler eskiye nazaran kötüye doğru seyretti. Nogay Ordaya karşı yaptığı yürüyüşünde başarısız olduğundan Nogaylar Kazak hanlığından bazı toprakları ele geçirdi. Sonra güneydeki Taşkent valisi Keldi Muhammed'le Türkistan yakınında savaşarak yenildiğinden Türkistan dâhil etraftaki bazı şehirler Keldi Muhammed'in eline geçmesiyle Tahir Han halk gözündeki itibarını iyice kaybetti. 1533 yılında vefat eden Tahir Han yerine Budaş, han oldu. Ama onun döneminde de istikrarsızlıklar, dış saldırılar durmadı. Budaş Han(1533-1534) yönetimde çok fazla bulunmadan vefat etti.¹⁹

Kazak hanlığını tekrardan eski gücüne kavuşturmak için çalışan, en uzun süre tahtta oturarak devleti idare eden, güçlü şahsiyetli, hem askeri hem siyasi bakımından kabiliyetli Aknazar Han(1538-1580) idi. Aknazar Han, parçalanmış Kazak hanlığını tek yönetim altına alarak Kasım Han'ın siyaset düşüncesini devam ettirmeye gayret etti. Kazakların Kırgızlarla kurduğu anlaşmaları daha da güçlendirerek Moğolların saldırılarını bertaraf etti. Moğol, Özbek, Sibiryalı hanlıkları ve Rus Çarı İvan Grozniyle elçilik düzeyinde ilişkiler kurdu.²⁰

Kazak hanlığının güneyinde olan Buhara hanı Şeybani Abdullah Han ile Taşkent yöneticisi Baba Sultan arasında olan taht savaşlarını Aknazar Han fırsat bilerek onları zayıflatmayı düşündü ve her ikisini desteklediğini bildirdi. Buna karşı Abdullah Han kendi idaresinde olan Türkistan ve Savranı Aknazar Han'a verdi. Aknazar Han'ın ikili siyaset yürüttüğünü öğrenen Baba Sultan onu ve etrafındaki sultanları 1580 yılında gizlice öldürttü.²¹

Aknazar Han'ın ölümünden sonra tahta Canibek oğullarından Şigay (1580-1582) geçer geçmez ilk yaptığı iş, Aknazar Han'ın intikamını almak için Buhara hanı Abdullah'la Baba Sultana karşı ittifak kurmak oldu. Şigay Han seksen yaşına rağmen

¹⁸ Muhammed Haydar Dulati, *Tarih-i Reşidi* çeviri: İslam Jemeney, (Almatı, 2003), 179

¹⁹ Talas Omarbekov, *Kazak handarı* (Almatı: Alan Yayınları, 2016), 125

²⁰ Koyşığara Salğaraulı, *Ak-nazar Han. Kayta örleu* (Türkistan, 1996)

²¹ Bereket Karibayev, *Kazak handığının kurulu tarihi* (Almatı: Sardar Yayınları, 2014), 325

müttefikleriyle beraber Taşkent'e doğru sefere çıktı. Taşkent civarında yapılan savaş neticesinde Baba Sultan mağlup olarak şehri terk etti. Şigay Han'ın oğlu Tauekel sultanın da katıldığı bu sefer Han'ın son seferi oldu. Savaş esnasında aldığı darbeler ölümüne sebebiyet verdi.²²

Babasının ölümünden sonra tahta geçen Tauekel Han (1582-1598) Baba Sultanla savaşıarak onu öldürdü. Bunun üzerine Abdullah Han en güçlü düşmanından kurtulduğu için Tauekel Han'a teşekkür için Semerkant'a bağlı bir şehri hediye etti. Buhara'da bir süre kalan Tauekel Han Abdullah'ın dostluk niyetinde şüpheye düştü ve oradan ayrıldı. Karibayev'in de belirttiğine göre Tauekel Han orada kalırsa kendi halkının bağımsız yöneticisi olamazdı. Çünkü ikisinin de ortak düşmanı olan Baba Sultan yok edilmişti ve artık Kazak sultanları Abdullah'ı müttefik değil Sirderya kenarındaki ticari önemi olan şehirleri ele geçirmek isteyen bir düşman olarak görüyorlardı. Bu şehirler için mücadelede Tauekel Han Rus İmparatorluğundan destek istemek için elçiler gönderdi. Ancak Rus çarı Kazakların Buhara hanlığıyla olan mücadelesine karışmak istemedi ve hiçbir destek vermedi.²³

Tauekel Han 1597-1598 yıllarında Taşkent ve Semerkant arasında Abdullah Han'la savaştı ve Buhara hanlığı yenilerek geri çekildi. Kısa sürede Taşkent, Andijan, Semerkant, Türkistan ve Sayram şehirlerini ele geçiren Tauekel Han Buhara'yı muhasara etti ve muhasara esnasında ağır yaralanarak 1598 yılında vefat etti.²⁴

Bu seferlerde Han'la beraber olan kardeşi Esim sultan(1598-1630) Tauekel Handan sonra han oldu. Buhara hanlığıyla barış anlaşmasını yaparak Semerkant ve Buhara'dan vaz geçti. Bunun karşılığında Türkistan, Sayram, Taşkent şehirleri ve birkaç kaleleri yönetimine aldı. Ancak Buhara hanlığı bu anlaşmayı bozarak ve üstelik Sirderya kenarındaki şehirler için 20 seneden fazla savaşıp her seferinde yenilgeye uğradı. Böylelikle Esim Han Sirderya kenarındaki şehirler için Orta Asya hanlıkları arasında iki yüz senedir devam eden savaşı bitirdi ve Taşkent, Türkistan şehirlerinin Kazak hanlığına geçmesini sağladı. Netice itibariyle Türkistan, Esim Han'ın döneminde ve ondan sonra gelen iki yüz sene boyunca Kazak hanlığının siyasi başkenti oldu.²⁵

²² Mukhtar Mağavin, *Kazak tarihine kirispe* (Almatı, 1995), 31

²³ Ferhat Tamir, "Kazak Hanlığı" *Türkler* (Ankara, 2002), VIII, 651

²⁴ Karibayev, *Kazak hanlığının kurulu tarihi*, 337

²⁵ *Kazakstan tarihi* (Almatı: Atamüra, 1998), II, 415

Kazak hanlığının önemli şehirlerinden olan Taşkent'in yöneticisi Tursın sultan 1613 yılında kendini "han" ilan etti ve onu Katagan uruğları da destekleyerek Esim Han'a karşı çıktı. Bu olaylar, tek yerden yönetilen Kazak hanlığının asayişinin bozulmasına ve merkezi yönetimin zayıflamasına sebep olduğu söylenilebilir.

Kaynakların belirttiğine göre 1627 yılında Esim Han Oyratları yenerek dönerken Tursın Han Türkistan'a saldırdı ve orayı yağmaladı. Esim Han hemen Taşkent'e doğru hareket etti ve Tursın'la Taşkent civarında karşılaşarak onu yendi. Daha sonra Tursın'a destekçi olan ve Türkistan'ı yağmalayan Katağan uruğunu da ağır cezalandırdı.²⁶

Esim Han devletin siyasi yapılanmasını tamamıyla değiştirdi. Cengiz Han neslinin siyasi yetkilerini sınırlandırarak kabileler ve uruğların hukukî alanlarını genişletti. Devleti yöneticisi "Han"ın, halk hâkimi olan "bî"lerin ve "batır"ların²⁷ sorumlulukları ve hakları belirlendi. Bu siyasi değişiklikler halk arasında "Esim Han'ın eski yolu" denilen yasaları oluşturur ve bu yasalar Kazak halkın birliğini ve emniyetini güçlendirici mahiyettedir.²⁸

Esim Handan önce var olan "Kurultay" kanun ihdas eden yönetim kurulu olarak devam etti. Senede bir defa Türkistan şehrinde uruğ reisleri, sultanlar, batırlar toplanarak savaş, barış, meraları bölüştürmek, han seçimi gibi çok önemli meseleler bu kurultaylarda müzakere edilirdi.²⁹

XVII yüzyılın başında Kazak hanlığında yönetim sistemi "ulus" yönetiminden "jüz" yönetimine geçerek üç bölgesel grup halinde "bî"ler tarafından yönetilen yapıya dönüştürüldü. Bu yapı içerisinde bîler kendi görüşleriyle hâkimlik ederdi ve han hiçbir "bî"yi jüz başına getiremezdi. Bîler, devlet yöneticiliğinden uzaklaştırılan sultanlara karşı söz sahibi olamadı ve sultanlar her jüzün yönetiminde yetkili konuma gelmeye başladı.³⁰

²⁶ Zarina Yelesheva, *Esim Han men Tursın Han arasyndagi ant: Kazak jane Kırgız şejireleri negizinde* (Almatı, 1999), 19-21

²⁷ Batır: kahramanlıklarıyla halk içinde meşhur olan kimse

²⁸ Salık Zımanov, Nuralı Üserov, *Jeti Jargı-Kazak zandarının jiyımı* (Almatı: Jeti Jargı, 2005), Kazaktın Ata Zandarı IV, 297

²⁹ Ayıp Nusıpokasulı, Akımbai Jabarulı, *Ağaş Besikten Cer Besikke Deyin* (Almatı: Üner, 2011), I, 135

³⁰ Valehanov, *Zapıska*, IV, 78-90

Genel kabule göre 1630 yılında vefat eden Esim Han Türkistan'da Ahmet Yesevi türbesine defnedilmiştir. Devlet ve halk için yaptığı reformlar, ıslahatlardan dolayı halk ona saygı, hürmet göstererek onu hep iyilikle yâd ede gelmiştir.³¹

Esim Han'dan sonra tahta geçen oğlu Cengir Han(1630-1652) güneydeki Buhara, Semerkant, Kaşgariye yöneticileriyle ilişkilerini geliştirdi. Diğer yandan devleti yönettiği süre boyunca kuzeyden durmadan saldıran Jongar hanlığıyla savaştı. Bu savaşta Semerkant yönetici Jalantös batır ona askerî destek vermesiyle Jongarları birkaç defa yendi. 1643 yılında Kazak hanlığı için önemli olan Orbulak savaşında Kazaklar Jongarlara tamamıyla üstün geldi. Ondan sonra 1652 yılında Alatau dağı eteğinde Jongarlar büyük güçle saldırdı ve bunun neticesinde Cengir Hanın orada vefatı dolayısıyla Kazaklar oraları terk etmeye mecbur kadılar.³²

1.1.2. Tavke Han ve yürüttüğü siyaset

Tam ismi Tevekel Muhammed Bâtırhan olan Tavke Han Kazak Hanlığı'nın en meşhur hanlarından.³³ Doğum tarihi net olarak bilinmemekle beraber vefat ettiği seneyi ve yaşını hesaba alarak 1635-1637 yıllarında doğduğu söylenilebilir. Babası Cengir Han, annesi ise Kalmak şehzadesi Hondulen'in kızıdır. Tavke Han da diğer kazak hanları gibi Cengiz Han'ın neslinden şu silsileyle gelmektedir: Cengiz Han >Coşı Han >Ordaejen >Sartaktay >Konışa >Bayan >Sasıbuka >Erzen >Şımtay >Orışan >Koyırşak >Barakhan >Janibek Han >Cadik >Şığıy Han >Esim Han >Cengir Han >Tavke Han.³⁴

Tavke Hanın adı ilk olarak tarih kitaplarında 1650 yıllarında geçmekte olup, babası Cengir Han onu, Jongarlara karşı ittifak kurmak için Doğu Türkistan'daki Çağatay yöneticilerine elçiler heyeti ile beraber göndermiştir.³⁵

Dönemin Rus elçisi, Tatar asıllı Kutlu Muhammed Tevkeleyev (1674-1766) Tavke Han hakkında övgüyle bahsetmiş, meşhur Rus tarihçi Aleksey İrakliyeviç Levshin (1798-1879) ise, onun hakkında şöyle demiş:

³¹ Jambıl Omaruli Artıkbayev, "Jeti Jargı" memleket jane kukik eskertkişi (Almatı: Jeti Jargı, 2012), 63-66

³² Mukhtar Mağavin, *Kazak tarihinin alıpbesi* (Almatı, 1995), 53

³³ Tursun İkramoviç Sultanov, *Potomki Çingiz-Hana* (Almatı, 2001), 223

³⁴ Fazlullah Raşid ed-Din, *Djami-t tavarıh*, terc: Yaroslav Verhonskıy (Moskova, 1941), II, 41-48

³⁵ Şah Mahmud ibn Mırza Fazıl Çuras, *Tarih-i Şah Mahmud*, terc: Oleg Akimuşkina (Moskova, 1976), 176

“...Tavke Han, eğer tarihi verilere dayanırsak, çok akıllı, zeki birisiydi, kazak halkı için Solon ve Lycurgus’la aynı derecede olması gerekir. O sadece kabileler ortasında devam eden savaşları bitirmedi aynı zamanda onlara birçok kanunlar çıkarttı...”³⁶

Kazak halkının meşhur yazarı, şairi, tarihçisi Şahkerim Kudayberdioğlu ve tarihçi Levshin gibi yazarların eserleri incelendiğinde, Tavke Han tahta çıkıncaya kadar sultanlar arasında taht için savaşlar, uruğ ve kabileler ortasında ciddi nizalar devam ettiği gözlemlenir. Levshin bu iç nizaların sadece birkaç sene sürdüğünü söylese de, diğer tarihçiler yaklaşık 28 yıl yani, Cengir Han’ın vefat ettiği 1652 yılından Tavke’nin tahta çıktığı 1680 yılına kadar devam ettiğini dile getirmişler.³⁷

Kazak Hanlığını oluşturan üç *jüz* görünürde tek hana boyun eğmiş gözükse de gerçekte her bir *jüz* lideri halkı yönetmeye, sultanlar bağımsız olmaya çalışmışlardır. Bunun yanı sıra eskiden gelen halk arasındaki etno sosyal bağlar zayıflamış ve düşmanların özellikle Jongarların sürekli saldırılarına maruz kalmıştır. Hanlığı böyle sıkıntılı döneme denk gelen Tavke Han düşmanlara karşı savaşmadan önce, devletin iç kargaşasını, halkın kendi arasında birbirini yağmalamasını durdurmak gerektiğini anlamıştır. Bununla beraber ufak hanlıkları bir çatı altında toplamak ve öncelikle Rusya ile ilişkileri düzeltmek elzem olacağını düşünmüş olacak ki, bu doğrultuda siyasi ve sosyal durumu düzelterek, hanlık yönetimini güçlendirecek bir takım yapılandırmalar, yasalar düzenlemiştir. Tavke Han bu düzenlemeleri halk *bî*lerine, zenginlere, *batırlara* dayanarak yürütmüş ve neticede yönetimi tamamıyla kendi eline almıştır.³⁸ O, “*Halk Kengesî*” ve “*Bîler Kengesî*” gibi istişare gruplarını devletin resmi kurumu haline getirerek onların yetkisini artırmış ve her sene genel kurultaylar düzenlemiştir. *Jüz*ler ve ulusların arasındaki nizalar, davalar, haklar gibi meseleler bu “*Kenges*” ile çözüldü. Ulu Jüzden Tule Bî, Orta Jüzden Kazibek Bî, Küçük Jüzden Ayteke Bî, gibi Kazak halkının meşhur bîleri bu Kengeste hüküm çıkartarak halkın birliğini sağlamada ve devlet düzeninin korunmasında önemli katkıda bulunmuşlardır.³⁹ Tavke Han etrafında bulunan

³⁶ Aleksey İrakliyeviç Levshin, *Opisanie kirgiz-kazaçih ili kirgiz-kaysatskih ord i stepy* (Sankpeterburg, 1832), III, 168

³⁷ Levshin, *Opisanie*, III, 169

³⁸ Nuralı Üserulı, *Tavke Han jane onun biylik kurğan kezeni* (Almatı: Jeti Jargı, 2005), Kazaktın Ata Zandarı, IV, 360

³⁹ Bereket Karibayev, *Turkistan Cane Kazak Handığı* (Almatı), 38

bu Kenges meclisindeki kırk bîle sürekli istişarede bulunurdu ve o yüzden “*Handa kırk kişinin akli var*” denilirdi.

Kazak tarihçisi Muhammetcan Tınışpayev, Tavke Hanın yürüttüğü siyaseti şöyle ifade eder:

“Tavke Han, Kazak hanlığını tek çatı altına toplayarak jüzleri ve kabileleri yönetmek için 6 bî’yi görevlendirdi: a) Ulu jüze Tule Bî; b) Orta jüze Kazibek Bî; c) Küçük jüze Ayteke Bî; ç) Kırgızlara Kokım Bî; d) Karakalpaklara Sasık Bî; e) Katagan, Jayma ve diğer küçük kabilelerin bîleri mechul kalmış. Her senenin sonbaharında bir iki aylığına bütün bîler Tavke Han’ın emri altında Taşkent’e yakın olan Kültöbe tepesinde “Hanabad”ta toplanırdı. Bu toplantılar halkın hatırasında “Kültöbenin basında kunde kenges”- “Kültöbe’de her gün meclis” şeklinde yazılmıştır. Bu toplantılarda halkın problemleri, iç ve dış siyasetle ilgili meseleler, kanunlar, yasalar ele alınırdı. Bîlere gelen sorunlara bî kendi başına hüküm verebilirdi lakin eğer sorumluluğu almak istemezse o zaman Kültöbe toplantısında diğer bîlere arz ederdi...”⁴⁰

Böyle toplantılar Sayram şehri yakınında Martöbe’de, Türkistan’da ve başka yerlerde de düzenlendiği kaynaklarda geçmektedir.⁴¹

Düzenli yapılan bu kurultaylar sayesinde sürekli birbiriyle meralar için kavga eden kabilelerin barış içinde olması mal ve kan davalarının hakkaniyetle çözülmesi, ailelerin huzur içinde yaşaması, dış düşmanlarla elçilik münasebetleri sağlanarak ticari ilişkilerin yola konulması mümkün oldu. Bu da neredeyse param parça olarak yok olmaya başlayan Kazak Hanlığının Tavke Hanın yürüttüğü adilane siyaseti sayesinde tekrar toparlanarak güçlenmesini sağlamıştır.

Kazak hanlığının tarih sahnesinden erkenden çekilmesine engel olan Tavke Hanın yürütmüş olduğu siyaset ve yaptığı düzenlemelere halk arasında “Tavke Hanın kanunları” veya “Jeti Jargı” denilmiştir. Bu yasalar sayesinde halk emniyette ve barış içinde yaşadığı döneme “*koy üstünde torgay yumurtkalagan*”- “koyun üzerinde serçe yumurta yapan” dönem diye isimlendirilerek tarihe geçmiştir. Ancak halk bu emniyet ve barış ortamını

⁴⁰ Muhammetcan Tınışpayev, *İstoriya kazahskogo naroda* (Almatı, 1995), 162

⁴¹ Nikolay İvanoviç Grodekov, *Kırgizi i karakırgizi Sir-Darinskoy oblasti* (Taşkent, 1889), I, 25

Tavke Hanın 1718 yılında vefatıyla kaybetmeye başlamış ve Hanın kurduğu düzen ancak XVIII yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam edilmiştir.⁴²

1.2. “Jeti Jargı” Hakkında Genel Bilgi

Tarihte var olan her devletin kendine özgü yönetim tarzı ve buna bağlı olarak ta yasaları olmuştur. Aynı şekilde Kazakların kurmuş olduğu hanlığın dayandığı siyasi temeller, kendilerinden önce o coğrafyada bulunan devletlerin siyaset ve yönetim geleneklerini devam ettirici mahiyettedir. XVIII yüzyıla gelindiğinde var olan sosyal siyasi ve iktisadi sorunlara çözüm üretmek adına gelenekte bulunan metodlara ek olarak Şer’i kaynaklardan da yararlanılmıştır. Tavke Hanın döneminde hazırlanan “Jeti Jargı”, hem kendinden önceki hanların oluşturduğu yasaları hem de yeni ihdas edilen kuralları içermesi bakımından Kazak tarihinde oluşturulmuş ilk anayasa özelliğini taşımaktadır.

Araştırmacı tarihçilerden bir kısmına göre 1684-1685 yıllarında Karakum’da, bir diğer görüşe göre ise 1710 yılında Kültöbe’de Tavke Hanın emriyle her sene yapılan, geleneksel hale gelen kurultay düzenlenmişti. Bu kurultayda Tule Bi, Kazıbek Bi ve Ayteke Bi gibi halkın önderleri olan hâkimlerin de bir araya geldiklerini ve önceki Kasım Hanın, Esim Hanın yasalarına ve kurultayda alınan kararlar esas alınarak “Jeti Jargı”yı oluşturduklarını kaydetmişlerdir.⁴³

Aslında “Tavke Han kanunları” diye halkta meşhur olan “Jeti Jargı” kuralları oluşturulduğu dönemde kayd altına alınmamış dolayısıyla yazılı olarak günümüze ulaşmamıştır. Ancak bazı tarihçiler o dönemde yaşayan kazak halkının meşhur bâtırı⁴⁴, şairi Kojabergen Tolibayoğlu’nun (1663-1763):

Ez Tavkeye hizmet ederek yazdım “Jeti Jargı”yı,

Kıyaslayarak tahlil ettik onunla bunu,

bu şiirinden hareketle Tavke Hanın emriyle oluşturulan kuralları deriye öz Kazakça olarak yazdığını ve Tavke Hana sunduğunu kaydederek “Jeti Jargı”nın ilk başta yazılmış olduğunu söylemişlerdir.⁴⁵

⁴² Artıkbayev, *Jeti Jargı*, 73; Vladimir Vladimiroviç Velyaminov-Zernov, *İsledovaniye o kasimovskih saryah i sareviçah* (Sanktpeterburg, 1864), II, 380-381

⁴³ Grodekov, *Kırgızı i karakırgızı*, I, 26; Levshin, *Opisanie*, III, 170; Artıkbayev, *Jeti Jargı*, 68

⁴⁴ Bâtır: kahramanlıklarıyla halk içinde meşhur olan kimse

⁴⁵ Baurıjan Kuandikov, *Jeti Jargı jane kazaktın belgili bileri* (Almatı: Jeti Jargı, 2005), Kazaktın Ata Zandarı, IV, 336

1.2.1. “Jeti Jargı” Tanımı, Anlamı ve İçeriği

“Jeti Jargı” ifadesinin kökeni açısından birçok kaynakta, yedi bîyin katılımıyla oluşturulan yasalar toplamı olduğunu söyleyerek “Kültöbe’de Tavke Han 7 biyi topladı” şeklinde kaydedilmiştir.⁴⁶ Ancak bu iddâ tartışmaya açıktır, zira bu yasaların asıl oluşmasında temel katkıyı sunan hana, herhangi bir atıf yahut işaret görünmemektedir. (örneğin: Kasım Han’ın kaska jolı, Esim Han’ın eski jolı, vb.) Dolayısıyla “Jeti Jargı”yı sadece bilere nispet etmek doğru gözükmemektedir. Tarihte, özellikle Orta Asya halklarında önemli reformları, yasa ve kanunların oluşmasına katkı sunan kişileri şahsen zikretmek, sayılarını tespit etmek oldukça zordur. Şayet mezkûr yasaların oluşmasında yedi bîyin katkı ve etkisi bu denli öneme haiz olsaydı rivayetler arasında konuya işaret eden haberlerin günümüze ulaşması, kaynaklarda sıklıkla zikredilmesi beklenilir. Kaynakların bir kısmında ise Tavke Hanın etrafında sürekli istişare ettiği 40 bîyin bulunduğu ve bunlarla “Jeti Jargı”yı oluşturduğu ifade edilmektedir. Buna karşın o dönemle ilgili halktan bilgi veren kaynaklarda sadece Tule, Kazıbek, Ayteke bîlerin isimlerinin bulunması söz konusu yasaların sadece yedi bîye nispet edilmesinin zayıf bir ihtimal olduğunu göstermektedir.⁴⁷

Başka bir kaynakta ise “Jeti” Kazak halkında sayıyı bildirir ve bir şeyin tam, etraflica ve mükemmel olmasını ifade ettiği belirtilmektedir. Örneğin: “Jeti halkın dilini bil”, “yiğide jeti sanat ta az”, “jetı atasını tanımayan yetimdir”, “Jetiuruğ” v.b. “Jeti” kelimesinin anlamı olarak ifade edilenlere itibar edilerek “Jeti Jargı” ibaresinin vaz edildiği iddası esasında çelişki arz etmektedir. Aynı dönemin kaynaklarında “Jeti” kelimesinin manasını karşılayan kelimeler üzerinde araştırma yapıldığında Kazak dilinde 7 ile beraber 8 sayısı da (“Sekiz yönlü bir sırlı”, “sekiz mezar”), 4 te (“dört kıblesi açık”, “dört toplanırsa yukarıdaki gelir”), 40 ta aynı şekilde (“kıza kırk evden yasak”, “gönlüm benim kırk yama”) karşımıza çıkmaktadır. Bununla beraber halkın göçebe olarak yaşadığı, örf adet ve kanunların şifahi olduğu dönemde bir yasanın “tam” veya “kusursuz” olarak tavsif edilmesi ve iki vasfın birleşerek üst bir manayı ifade etmesi dönemin sosyolojik ve tarihi süreci dikkate alındığında zayıf ihtimal olduğu görülmektedir. Nitekim araştırmacı tarihçi Zımanov ve Üserov, buradaki “Jeti” kelimesi ne bîlerin

⁴⁶ Aleksandr Leontev, *Obiçnoye pravo kirgiz* (Moskova, 1890), V, 122; Grodekov, *Kırgizi i karakırgizi*, I, 25;

⁴⁷ Margulan, *Kasım Han*, VI, 543

sayısını bildirmek ne de tam, mükemmeliyet manasını ifade etmek için kullanılmadığını kaydedmişlerdir. Bunun yanında ise yedi konuyla ilgili olması küvvetli bir ihtimaldir ki bu ihtimali de Kazak Sovyet Ansiklopedisine makale yazan akademisyen Alkey Margulan'ın da desteklediğini söylemişlerdir.⁴⁸

“Jeti” kelimesinin “yedi bî” veya “eksiksiz, mükemmel” manasında kullanılmadığını ifade eden başka bir kaynak ise İbn Battutanın seyahatnamesidir. O, Harezem emiri Kutlu Temir'in sarayında bulunarak emirin huzuruna kâdının fakihlerle beraber geldiğini ve Türklerin ulu kumandanlarından sekiz yargıcın da katılımıyla halkın davasına hükmedecek meclisin kurulduğunu, dava şer'i meseleyle ilgili ise kâdının hükmettiğini, şer'i konu dışında olanlara ise yargıçların karar verdiğini ve onların da hükümlerinin adilâne ve tutarlı olduklarını kaydetmiştir.⁴⁹

Kaynaklarda “Jeti Jargı” kelimesindeki “Jeti” ibaresinin anlamına dair farklı görüşler esasında kelimenin ne sayı ne de mükemmeliyeti ifade ettiği, buna nazaran bu kelimedenden birçok alanda verilen hükümleri kapsadığını ve kapsayıcılığın da nitelik bakımından sağlamlığını ifade ettiği anlaşılmaktadır.

“Jargı” kelimesi ise Tatar dilinde “jar” veya Moğol dilinde “dzar”-yani haber salma, işittirme, ilan etme ve açıklama manalarında kullanılmaktadır.⁵⁰ “Jargı” sözüyle ilgili kendisiyle bağlantısı zayıf görüşler ortaya atılmışsa da bu kelimenin “buyruk” yahut “ferman” manasında olduğu görüşü daha küvvetlidir. Örneğin, Kazak halkının göçebe hayatını anlatan S.E.Tolibekov, “jargı” kelimesini “jorga” diyerek dört ayağını sağlam basan yedi bî manasında kullanmıştır.⁵¹ Ancak iki kelimenin farklı manalarda olduğunu Kazak dil bilimcileri ifade etmektedir.⁵² “Jargı” kelimesinin aslı “jarlık” olduğu sonradan değişerek bu hale geldiği, Kaşgarlı Mahmud'un “*Divânu Lügati't-Türk*” eserinde “*yarlığ*” kelimesinin: *emir, hakanın mektubu, fermanı, buyruğu* anlamlarında olduğu görünmektedir.⁵³

⁴⁸ Zımanov, Üserov, *Jeti Jargı*, IV, 287

⁴⁹ İbn Battuta, *Seyahatname*, çeviri: A.Sait Aykut (İstanbul, 2000), I, 523

⁵⁰ Leonid Aleksandroviç Slovahtov, *Narodniy sud obiçnogo prav kirgiz Maloy Ordi* (Orenburg, 1905), 42

⁵¹ Sergali Esbembetoviç Tolibekov, *Koçevoe obyestva kazahov v XVII-naçale XX vekov* (Almatı, 1971), 344

⁵² *Kazak tilinin tüsindirme sözdüğü*. Edt: Telğoja Januzakov, (Almatı: Dayk-Press yayınları, 2008), 272. *Jargı: eski Kazak toplumundaki kanunlar toplamı*

⁵³ Kaşgarlı Mahmud, *Divânu Lügati't-Türk*, 1932.söz:yarlığ, <https://www.turkbitig.com/p/eskiturkcesozluk-t-z.html>

Tarihçi, hukukçu G. Sapargaliyev ve Türkolog A. Garkavets'in "Töre bitiği" adlı çalışmasında Kıpçak dilinden tercüme edilen belgelerde "jargı" kelimesi meselenin çözümü, hükmü ve araştırılması manasında olduğunu kaydetmişlerdir. Bu yargı işini yapan kimse de "jargış" yani yargıç ismini aldığını ve onun akıllı, hikmet sahibi, dini metinlerden hüküm istinbat edebilen, kişileri tanımada maharetli ve yargıyı âdil yapabilen olması gerektiğini söylemişlerdir. "Töre bitiği" eserinde de geçtiği üzere tek başına hüküm vermede zayıf olan kişinin yanına hâkimliği iyi bilen iki ya da üç yargıcı alması gerektiği ve onlarla beraber istişare ederek hüküm vermesinin *bî*lerin en temel vasıfları arasında zikir etmişlerdir.⁵⁴

Bu konuyla ilgili yazılan kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla "Jeti Jargı" içeriği bakımından yedi alanda yapılan karar ve yasaların toplamından oluşmaktadır. Bu alanlar: toprak-mülk, aile, yönetim, suçlar, diyet, din ve kadınlarla ilgilidir.⁵⁵ Toprak, devlet yapısının temelini oluşturduğundan, ona sahip olmayan hiçbir halkın bir devleti olamayacağından hakkındaki meseleler ve davalar her zaman vuku bulduğundan dolayı "Jeti Jargı"da ilk olarak bu konunun ele alınmış ve ortaya konulduğu gözlemlenmektedir. Akabinde aileye dair kanunların tanzim edilmesi Kazak halkının sosyolojik olarak aile temelli bir toplum olduğunu göstermektedir. Bir diğer yandan yönetim bahsinde ise hanların, sultanların ve *bî*lerin yetki alanları belirlenerek idari ve hiyerarşik yapılanma sağlanmıştır. Suçlarla ilgili ne tür eylemlerin suç sayılacağı ve ona karşı ne tür cezalar verileceği, diyetin hangi suçlara karşı ne kadar miktarla ödeneceği düzenlenmiş, toplumun birliğini sağlamada tüm bu meselelerin önemli olduğu ve dinin Kazak toplumundaki etkileri de hesaba katılarak yasaların oluşturulduğu dönemin kaynaklarının verdiği bilgileri dâhilinde anlaşılmaktadır.

1.2.1.1. "Jeti Jargı"yı oluşturan *bî*ler

"Jeti Jargı"yı oluşturan bilerin başında vurgulanarak şu üç *bî*nin adı geçmektedir: Ulu jüzden Tule *bî*, Orta jüzden Kazıbek *bî*, Küçük jüzden Ayteke *bî*. Ancak bazı araştırmacılar bunların yanında başka bilerin de olduğunu ve onların da yasaların oluşturulmasında katkıda bulduklarını kaydetmişlerdir. Kırgızlardan Kokım *bî*, Karaşorin ve Karakalpaklardan Sasık *bî* zikir edilerek, Katagan, Jayma ve başka

⁵⁴ Gayrat Sapargaliyev, Aleksandr Garkavets, *Töre bitiği* (Almatı, 2004), 644

⁵⁵ Salık Zımanov, Nuralı Üserov, *Jeti Jargı jaylı* (Almatı, 1989), 127; Saken Sozakbayev, *Tavke Han'ın Jeti Jargısı* (Almatı, 1994), 24; Margulan, *Kasım Han*, VI, 542

halklardan da olan bilerin isimleri şahsen belirtirmeksizin o dönemde Kazak hanlığına tabi olan halkların bileri her sene Tavke Han'ın düzenlediği biler toplantısına katılarak halk meselelerini tartışıldığı ve bir sonuca bağlandığı kaynaklarda verilen bilgilerdendir.⁵⁶

1.2.1.1.1. Tule bî

Alibekoğlu Tule bi (1663-1756), Ulu jüzün Dulat kabilesi Janis uruğunan olduğundan başka şahsi hayatı hakkında pek bilgi yoktur. Ancak dedesi Kudayberdi de “bi” olmuş ve Esim Han'ın yasalarının oluşmasında katkıda bulunmuştur. Küçük yaşlarından itibaren ilime rağbet eden, örf ve adet kurallarını öğrenen ve şairlik vasfı bulunan Tule bi 15-20 yaşlarından itibaren halk mahkemelerine, biler toplantısına katılarak fikir beyan etmeye başlamıştır. Tavke Hanın han olarak seçilmesine, diğer bilerle beraber etkisi olan Tule bi aynı zamanda Ulu jüzün biyi olmuş ve kendine bağlı kabileleri yöneterek tüm Kazak halkının tek çatının altında yönetilmesinde Tavke Hana büyük ölçüde yardım etmiştir.⁵⁷ “Jeti Jargı” yasalarının oluşmasında katkıda bulunarak biler toplantısını yönetmiş. Tavke Handan sonra da Abilay Han, Abilhayr Han dönemlerinde de biylik yapmıştır. Rivayetlerde Tule biyin adaletli olduğu hatta onun ölüm haberi yayılınca akranı Kazıbek bî: “*Tule öldü demektense dünyadan adalet öldü desene...*” diyerek onun ne kadar âdil birisi olduğunu söylediği zikr edilmiştir. Kabri günümüz Özbekistan başkenti Taşkent şehri sınırları Şayhantahur mezarlığında Babur Şahın dedesi Cünis Han kabrinin yanındadır.⁵⁸

1.2.1.1.2. Kazıbek bî

Keldibekoğlu Kazıbek bî (1667-1764), Sirderya kıyılarında yaşayan Orta jüzün Arğın kabilesi Karakesek uruğundan olduğu kaynaklarda geçmektedir. Babaları da halkın meşhür bilerinden sayıldığından büyük ihtimalle Kazıbek bî eğitimini ailesinden, babasından almıştır. Gençliği Kazak hanlığıyla Jongar hanlığı ortasında olan savaşlar dönemine denk gelmiştir. İlk olarak 14 yaşlarında Jongarlara gönderilen elçilerle beraber gitmiş, orada zekâsı ve şairliğiyle iki hanlık arasındaki barışın sağlanmasına katkıda bulunmuştur. Tavke Han döneminde Orta jüzün biyi olarak tayin edilmiş ve hanın istişare

⁵⁶ Eralı Sakkulakulı, *Ömir şeciresi* (Almatı, 2005), 127; Tınışpayev, *İstoriya*, 162; Artıkbayev, *Jeti Jargı*, 70; Grodekov, *Kırgızı i karakırgızı*, I, 25

⁵⁷ Nuralı Üserov, *Destürli biler sotı* (Almatı, 2009), KAZ, X, 254

⁵⁸ Bek Toğısbayev, Almira Sujikova, *Tarihi tulğalar* (Almatı, 2011), 123

heyetinde “Jeti Jargı”nın oluşmasında diğer bilerler beraber toplantılarda iştirak etmiştir.⁵⁹ Tavke Hanın ölümünden sonraki taht savaşlarında da sultanları uzlaştırmaya, halkı birleştirmeye çaba göstererek Sameke, Abilmambet, Abilay hanların döneminde hâkimlik yapmıştır. 1740 yıllarından sonra Sirderya bölgesinden Ulıtau Karkaralı bölgesine göçerek hayatının sonuna kadar Semizbuğı dağının eteklerinde yaşamış. Sonra oğlu Bekbolat onun mezarını Türkistan’daki Ahmet Yesevi türbesine nakletmiştir.⁶⁰

1.2.1.1.3. Ayteke bî

Baybekoğlu Ayteke (1644-1700), Kazak halkının Küçük jüzün Alimoğlu kabilesi Törtkara uruğuna mensuptu. Semerkant civarında doğduğunda oradaki Uluğbek, Tilla Kari, Şerdar gibi medreselerden eğitim alarak Arapça, Farsça, Çağatay dillerinin yanı sıra hukuk, din, tarih, astronomi de öğrenmişti.⁶¹ Dedesi Semerkandı yöneten Jalantösın akrabası Akşa Hanla küçük yaştan itibaren halk işleriyle hemhal oldu. Bu sebeple 21 yaşlarında Buhara, Semerkant civarında yaşayan Kazak, Özbek ve Karakalpakların, 25 yaşında Küçük jüzün baş hâkimi oldu. Sonra Tavke’nin han olarak seçilmesinde de önemli katkıda bulunarak, hanın istişare heyetinde yer aldı ve diğer bilerle beraber “Jeti Jargı” yasalarının ortaya konmasında önemli katkılarda bulundu. Tavke Hanın ölümünden sonra Ayteke bî hayatının sonuna kadar Tule bi, Kazıbek bi ve diğer bilerle beraber Kazak halkının birliği için çaba gösterdi. Türbesi, günümüzdeki Özbekistan’ın Navai iline bağlı Nurata ilçesinde bulunmaktadır.⁶²

“Jeti Jargı”nın oluşturulmasında bu üç bîyle beraber Anet bî, Maylı bî, Kokım bî, Kara Şırın bî, Sasık bî, Şegen bî gibi bilerin adları da zikir edilir.⁶³

1.2.2. “Jeti Jargı”nın Dayandığı Kurallar

1.2.2.1. Cengiz Hanın Yasaları

Cengiz Han (1155-1227) bozkırın en büyük imparatorluğunu kurarak, kendine tabi olan ulus ve devletleri bir düzen içinde tutmak için önceden var olan, nesilden nesle gelen kurallara 1206 yılında bazı ilaveler yapar ve bunların yürürlüğe konmasını ister. “Ulu Yasa” olarak bilinen bu yasalar otuz küsur defter halinde olup, onların

⁵⁹ Baltabay Abdiğaziuli, *Kazak edebiyeti ensiklopediyalık anıktamalık* (Almatı, 2010), 271

⁶⁰ Burkit İskakov, *Dalanın dara dilmarları* (Almatı, 2001), 263

⁶¹ Kazakistan Ulttik ensiklopediyası, *Ayteke bi*, edt: Abdimalik Nisanbayev (Almatı, 1998), I, 248

⁶² Toğısbayev, Sujikova, *Tarihi tulgalar*, 130

⁶³ Zımanov, Üserov, *Jeti Jargı*, KAZ, IV, 287

uygulanmasını Cengiz Hanın oğlu Çağatay üstlenmiştir.⁶⁴ Moğol hanedanlarından sonra gelenler İslam dini kabul etseler de bu yasalara bazı şer'i kurallar ekleyerek onların yürürlükte kalmasını sürdürmüşlerdir. Örneğin, Altın Orda'da Berke Han (1256-1266) döneminde halkın Müslüman olmasıyla İslam dinine uygun kurallar "Ulu Yasa"ya eklenmiştir. Daha sonra kurulan Kazak Hanlığı da (1465-1466) Deşti Kıpçak topraklarında olduğundan bu yasalara tabi olmuştur.⁶⁵

1.2.2.2. Kasım Hanın yasaları

Cengiz Hanın "Ulu Yasa"sı her yeni han döneminde, halkların bölgesel ihtiyaç ve sıkıntılarına göre zaman zaman değişimlere uğradı. Özellikle Kazak hanlarından Kasım Han halkı yönettiği dönemde (1511-1523) siyasi durumu dikkate alarak "Ulu Yasa"yla beraber İslam dinine aykırı olmayan toprak yasaları, ceza, askeri kanunlar, elçilik ve toplum kuralları gibi bir takım örfi kuralları düzenledi. Uzun süre yürürlükte kalmamasına rağmen bu kurallar halk ağzında "*Kasım Hannın Kaska Joli*" yani Kasım Hanın adil, doğru yolu denildi.⁶⁶

1.2.2.3. Esim Hanın Yasaları

Hanlığı XVII yüzyılın başlarına yani 1598-1630 yıllarına denk gelen Esim Han kendine kadar değişmeden ulaşan Kasım Hanın yasalarına, dönemin askeri, siyasi ve sosyal ihtiyaçlarına göre, kadınlar hakları ve sosyal yardımlaşmayla ilgili bazı ilaveler yaparak halktan tamamıyla uygulanmasını talep etmiştir. Bu durum zikir edilen kuralların halkın arasında yaygın hale gelmesini sağlamıştır. "*Esim Han'ın eski yolu*" adıyla meşhur olan bu kurallar bir nevi Kasım Han yasalarının devamı sayılmaktadır.⁶⁷

⁶⁴ Mustafa Kafalı, *Cengiz Han*, DİA, VII, 367-369

⁶⁵ Zardihan Kinayatuli, *Dala halıktarının memlekettik zandık urdis jalgastığı* (Almatı, 2005), KAZ, IV, 331

⁶⁶ Alkey Margulan, *Kasım Han'ın kaska joli* (Almatı, 1975), Kazak Sovyet Ansiklopedisi, VI, 542; Artıkbayev, *Jeti Jargı*, 61

⁶⁷ Eralı Sakkulakuli, *Esim hannın eski colı* (Almatı: Jeti Jargı, 2005), Kazaktın Ata Zandarı, IV, 149; Artıkbayev, *Jeti Jargı*, 63

İKİNCİ BÖLÜM

“JETİ JARGI” TAM METNİ VE İNCELENMESİ

2.1. “Jeti Jargı” Tam Metni

Ulaşabildiğimiz “Jeti Jargı” metinlerinin tamamını gözden geçirdik ve tekrar eden maddeleri ayıklayarak tek bir metin oluşturmaya çalıştık. Aslında “Jeti Jargı” araştırmacı tarihçiler ve dönemin yerel Rus yöneticileri tarafından köy aksakalları, kabile başkanları ve halkın muhtelif kesiminin anlatımları esas alınarak kayda geçilmiştir. O yüzden bazı kısımlarının farklı olduğu görülmekle beraber esas metnin anlam olarak aynı olduğu görülmektedir. “Jeti Jargı” metnini oluştururken A.İ.Levshin, G.İ.Spasskiy, M.Vyatkin, N.İ.Grodekov ve E.Sakkulak Bî eserleri esas aldık.⁶⁸ Bunun yanı sıra “Jeti Jargı” üzerine araştırma yapan bazı akademisyenlerin de fikirlerinden istifade ederek, karışıklığın önlenmesi ve anlaşılması kolay olması için içeriğine göre uygun olarak maddeler ve başlıklar tarafımızca oluşturuldu.

[Bölüm I. Mülk davaları]

Madde 1: Bir kölenin hayatı değersizdir, tamamıyla efendisinin kontrolü altındadır. Kölenin efendisini şikâyet etmesi hiçbir yerde kabul edilmez.

Madde 2: Her sülale, kabile ve soyun kendine ait olan damgası hem hayvana, hem mala vurulması zorunludur.

Madde 3: Eğer babasından *enşi*⁶⁹ alan evlat, çocuğu olmadan ölürse, tüm serveti babasına geçer.

⁶⁸ Levshin, *Opisanie*, III, 169-173; Grodekov, *Kırgızı i karakırgızı*, I, 26; Grigori İvaoniç Spasskiy, *Sibirskiy Vestnik* (Sanktpeterburg, 1818), №:10, 21-24; Mihail Vyatkin, *Oçerki po istorii Kazahskoy SSR* (Moskova, 1941), 117

⁶⁹ Kazak toplumunda evlenen evladı baba evinden ayrı eve çıkarırken babasının verdiği mülk hissesidir.

Madde 4: Sahibi, öldürülen bir av köpeği veya kartalı için bir köle veya cariye talep etme hakkına sahiptir.

Madde 5: Birisinin başkasında bulunan hayvanları yavrularıyla beraber geri alınır ve hiçbir şeyi gizlemediklerine dair yemin ettirilir. *Barımta*⁷⁰ ile alınan hayvanlar iade edilmez.

[Bölüm II. Aile davaları]

Madde 6: Kan karışması(akraba evliliği) durumunda evlenen çiftler ölüme mahkûm edilir veya aile büyükleri tarafından uygun görülen ceza ile cezalandırılır.

Madde 7: Eğer karısı kocasını öldürürse ölüme mahkûm edilir. Kocanın akrabaları onu affederse diyet ödeyerek serbest kalabilir. Böyle bir suçu hamile kadın işlerse ölüm cezasından kurtulur, ancak lanetlenerek toplumdaki dışlanır.

Madde 8: Eğer koca karısını öldürürse sadece diyetini öder.

Madde 9: Eğer koca karısını ihanet üzere yakalarsa, karısını orada öldürebilir. Eğer öldürmezse hâkimden karısı ve onunla zina eden erkeğin idam edilmesini talep edebilir. Ancak güvenilir dört kişi onların suçsuz olduklarına yemin ederse hâkim onlara hiçbir ceza vermez.

Madde 10: Başka birisinin karısını kadının rızası olmadan kaçırarak kişi ölüm cezasına çarptırılır veya diyet öder. Eğer kadının rızasıyla kaçırırsa, kocasına *kalın* (başlık parası) ödemeli ve ayrıca *kalınsız* kız vermelidir.

Madde 11: Adamın hırsız olduğunu ihbar etmeyen karısı ve çocuklarına hiçbir ceza verilmez.

Madde 12: Anne veya babasına hakaret eden erkek evladın boynuna eski keçe bağlanır ve siyah bir ineğe ters bindirilerek kırbaçla dövülür ve köy boyunca gezdirilir. Eğer hakaret eden kız evladı ise el ayağı bağlanarak annesine teslim edilir.

Madde 13: Çocuklarının katili olan anne ve baba hiçbir şekilde cezalandırılmaz. Fakat utandığından dolayı nikâhsız doğurduğu çocuğunu öldüren kadın idam edilir.

⁷⁰ Herhangi bir sebeple borçlu olan kabile borcu ödemediğinde alacaklı tarafın zorla aldığı mallar.

Madde 14: Vefat edenin küçük çocukları, yakın akrabalarının bakımına, akrabaları yok ise, güvenilir olmak şartıyla yabancılara verilir.

[Bölüm III. Yönetim davaları]

Madde 15: Han, büyük bir anlaşmazlığı çözmeye ve günahkârı cezalandırmaya karar verir. Hanın kendisi yoksa davacı ve davalının oturduğu köyün *bîleri*(hâkim) ve *aksakalları*, her iki tarafça seçilen iki bilirkişiyi çağırarak inceleyip karar vermelidir. Hâkim ve aracılara, davayı karara bağladıkları için, kesilen cezanın 1/10 ödenmeli.

Madde 16: Davalının hâkimlerin güvenilirliğine karşı şüpheleri varsa, onları değiştirebilir.

Madde 17: Suçun ispatlanması için en az iki, bazen üç şahit talep edilir. Şahitler olmadığında yemin ettirilir. Kadınlar, çocuklar, hizmetçiler ve köleler şahitlik edemezler.

Madde 18: Han da dâhil tüm sultanlar, kabile ve boy reisleri sonbaharda halk meselelerini istişare etmek için bozkırda bir yerde kurultay yapmalılar. Kurultaya her Kazak silahsız gelmemeli. Silahsız gelenlerin görüş hakkı olmayıp gençler ona yer vermeye bilir.

Madde 19: Silah taşıya bilen herkes yılda bir defa servetinin 1/20'sini devlet yöneticilerine vermeli.

[Bölüm IV. Suç davaları]

Madde 20: Suçu ispatlanan, hâkimin belirlediği cezayı ödemezse veya köyün reisi de kararın uygulanmamasına meyil ediyorsa ve bununla cezalıyı koruyorsa, o zaman davacı *Barımta* yapma hakkına sahiptir.

Madde 21: Eşkîyalık, soygun, şiddet ve zina ölümle cezalandırılır. Hırsızlıkla beraber birisini öldüren kişi her iki suçu için ayrıca cezalandırılır.

[Bölüm V. Diyet davaları]

Madde 22: Kâtil *kun* (diyet) ödemekle hayatını kurtarabilir. Erkek için 1000 koyun, kadın için 500 koyun. Sakatlanan uzuvlara aynı şekilde karşılık verilir veya *kun* ödenir.

Madde 23: Eğer atlı bir kimse hamile kadına çarparsa ve bundan dolayı kadın ölü ocuk doğurursa: 5 aylık bir cenin için her ayına bir at, 5 aylıktan 9 aylığa kadar olana ise her ayı için 1 deve öder.

Madde 24: Kim Sultanı veya *Koja*'yı⁷¹ öldürürse yedi kişinin *kun*'un, dayak atarsa yirmi yedi koyun, sözle incitirse dokuz koyun ödemekle cezalandırılır.

Madde 25: Hırsız çaldığı malın üç dokuzuyla (27 kat mislini) geri vermeli. Eğer hayvan çalınmışsa, çalınan develerle beraber bir köle, atlarla beraber bir deve, koyunlarla beraber bir at verilmeli.

Madde: 26: Eğer davalı mahkemeye gelmezse veya ceza olarak belirlenen meblağı ödemezse onun akrabaları veya köylülerinden talep edilir. Akriba ve köy halkı daha sonra ödedikleri meblağı suçluya ödettirme hakkı vardır.

[Bölüm VI. Dinle ilgili davalar]

Madde 27: Eğer yedi tanıkla birisinin *Kuday*'a (Tanrı'ya) sövdüğü kanıtlanırsa taşlanarak öldürülür. Başka bir dine girerek kâfir olan kimsenin tüm mal varlığına el konulur.

Madde 28: İntihar edenler ayrı yere defnedilir.

Madde 29: Vasiyet, akrabaların ve mollaların huzurunda yapılır.

[Bölüm VII. Kadınlarla ilgili davalar]

Madde 30: Kadına tecavüz, adam öldürmekle aynıdır. O yüzden suçlu ya idam edilir veya kadın için kocasına, kız için akrabalarına *Kun*(diyet) öder. Suçlu tecavüz ettiği kızın kalınını (başlık parasını) ödeyerek onunla evlenirse ölümden ve *Kun* ödemekten kurtulur.

Madde 31: Bir kadını inciten kimse ondan özür dilemelidir. Özür dilemezse ayıp cezası öder.

⁷¹ Hz. Peygamber ve dört halife soyundan olanlar

2.2. “Jeti Jargı” Metninin İncelenmesi

2.2.1. [Mülk Davaları]

Madde 1: Bir kölenin hayatı değersizdir, tamamıyla efendisinin kontrolü altındadır. Kölenin efendisini şikâyet etmesi hiçbir yerde kabul edilmez.

Spasskiy, Jeti Jargı’yla ilgili yazısında köleler hakkında şöyle demektedir: “Efendi kölesine hiçbir sınırlandırma olmaksızın ceza verebilir”.⁷² Üserov da “Köleyi öldüren sadece Allah’tan bağışlama diler ve onun için hiçbir şey ödemez” diyerek kölenin Kazak halkı içerisinde yerine işaret etmektedir.⁷³

Kazak örf âdetlerini araştıran tarihçi akademisyen J.Artıkbayev, Kazağın başka bir Kazağı ve İslam dinine mensup Sünnî olan birisini köle edemeyeceğini ve kölenin işlediği suçun, onun efendisi tarafından tazmin edilmesi gerektiğini, kısacası kölenin tüm varlığı, ailesi, çocuklarının efendisine ait olacağını kaydetmiştir.⁷⁴

Esasında Orta Asya halkı, özellikle Kazak toplumu, bozkırlarda göçebe hayatı yaşadıkları için kölelik anlayışı çok fazla yaygın değildi. Bununla beraber yer yer savaşlarda esir düşenler veya mali ceza yükümlülüğünü yerine getiremeyip çaresiz kalan kişiler köleleştirilmiştir. Bunların çoğunluğunu ise Rus, Kızılbaş (Şiiiler) ve diğer milletler oluştururdu. Genelde Kızılbaşlardan olan cariyeler Hiva hanlığının pazarlarında 100-500 koyun karşılığında satılırdı. Dışarıdan bakıldığında Kazakların hür eşleriyle cariyelerini ayırt etmek zordu, çünkü her ikisine de “hâtun” derlerdi. Cariye efendisinden çocuk doğurduğunda, ona ayrı bir çadır kurulur ve orası onun kocasının diğer eşlerinden ayrı yaşayacağı şahsi otağı olurdu. Hür kadınlar evlendikten sonra öz anne babasıyla, kabilesiyle ilişkileri normal halde devam ederken, cariye olan bir kadın ise efendisine geçtiğinden itibaren kendi ailesiyle akrabalık ilişkilerini sürdürmezdi.⁷⁵

İslam hukuku toplum içindeki var olan kölelik düzenini kabul etse de birtakım düzenlemelerle köleliği bitirmeyi, en azından azaltmayı hedeflemiştir. Tarihe bakılınca, Kur’an’ı Kerim indirilmeden önce kölelik düzeni Araplar dâhil tüm halklarda toplumun ayrılmaz bir parçası halinde olup, İslam’ın bu sistemi hemen tamamıyla yok etmeyip

⁷² Grigoriy Spasskiy, *Tavke Han zandarı* (Almatı: Jeti Jargı, 2005), Kazaktın Ata Zandarı IV, 487

⁷³ Nuralı Üserov, *Jeti Jargının kurulumu jane mazmunı* (Almatı: Jeti Jargı, 2005), Kazaktın Ata Zandarı IV, 454

⁷⁴ Artıkbayev, *Jeti Jargı*, 122

⁷⁵ Fyodor Lazerefski, *Svadebnie obiçi u kazahov* (Almatı, 2006), II, 170

peyderpey kalkmasını sağlayacak ilkeler koyduğuna şahit olmaktadır. İslam dininde inanç ve ibadetler açısından köle ile hür kişi arasında pek fazla fark bulunmazken, özellikle muamelat konusunda aralarında önemli farklılıklar bulunmaktadır. İslam hukukuna göre köleler muamelat konusunda nakıs ehliyetli sayılmaktadır.⁷⁶

Fıtratına ve yaşam tarzına uygun olan İslam dininin kurallarıyla yaşayagelen Kazak halkının kölelerle ilgili oluşturduğu yasa ve kurallar, hemen hemen İslam hukukunun esaslarıyla özdeşleşmektedir. Ancak efendisi köleye yaşamı ve ölümüyle beraber sahip olacağını ve her türlü cezayı sınırsız uygulayabileceğini öne süren “Jeti Jargı”nın bu kuralı İslam Hukukuyla örtüşmüyor. Yukarıda da belirttiğimiz gibi İslam Hukukunda muamelat konularının bazılarında köle nakıs ehliyete sahip olsa da efendisinin izin verdiği me’zun köle tam ehliyetle eylemler yapmakta ve yine efendisiyle belli ücret karşılığında hür olmaya anlaşılan mükâteb köle de büyük oranda tasarruf ehliyetine sahip olmaktadır.

Toplum düzenini korumak için gerekli olan cezalar konusunda ise köleye, hür insana tayin edilen cezanın yarısı uygulanır. Örneğin zina ve kazf cezalarında hür için 100 ve 80 sopa vurulurken köleye onun yarısı olan 50 ve 40 sopa vurulur. Kıyas cezasında da bazı fakihlere göre köle hür gibi kabul edilir yani, öldürülen kölenin katiline kıyas uygulanır⁷⁷, ancak köleye karşı işlenen yaralamalarda kıyas uygulanmaz. İslam hukukuna göre sahibinin kölesi üzerinde sınırsız hukuku yoktur ve kölelere karşı yapılan davranışlar devlet tarafından kontrol edilir. Hatta gerekli görülen durumlarda köleye yapılan haksızlık, onun azat ettirilmesiyle sonuçlanabilmektedir. Bunun yanı sıra İslam hukukunda hataen birinin öldürülmesi, yeminin bozulması, zihar gibi durumlarda ceza olarak köle azadı öngörülmekte ve yine ibadet amaçlı gönüllü olarak da köle azat edilmesi teşvik edilmektedir.⁷⁸

⁷⁶ Mehmet Akif Aydın, Muhammed Hamidullah, “Köle”, DİA, XXVI, s. 227-228.

⁷⁷ Muhammed bin Ahmed İbn Rüşt, *Bidayetü'l Muctehid ve Nihayetü'l Muktasid* (Beyrut, 1982), II, 398

⁷⁸ Vizaratü'l-evkaf ve Şuünü'l İslamiyye, *El-Mevsuatü'l Fıkhîyye* (Küveyt, 1992), XXIII, 42-54, 61-78; Aydın, Hamidullah, “Köle”, DİA, XXVI, 239-245.

Madde 2: Her sülale, kabile ve soyun kendine ait olan damgası hem hayvana, hem mala vurulması zorunludur.

Esasında hayvana damga vurma adeti, bu kuraldan önce yaygın olmamakla beraber Kazak örfünde mevcuttu, ancak Tavke Han bu kural esasında her bir *uruğ* ve kabile için damga belirleyerek tüm mallara vurulmasını emretti. Bu şekilde herkese zorunlu kılmasının asıl maksatlarından biri de herkesin mülkünü ayırt ederek o dönemde yaygın olan hırsızlık ve yağmalamayı azaltmaktı. Diğer yandan bu uygulama yaylalarda otlayan hayvanların birbiriyle karışması durumunda sahiplerinin onları kolayca ayırt edebilmesini sağlamıştır. Tavke Han'ın bu uygulamasıyla beraber, kabileler arası sıkça tekrarlanan niza ve çatışmalar azaltılarak halk içinde belli derecede asayiş sağlanmıştır.

Hayvana damga vurma arapçada *vesm*, *veşm*, *alem* kelimeleriyle ifade edilmektedir. “Vesm” genellikle hem hayvana hem de insana dağlamayı, “veşm” ise sadece insana yapılan dövme, “alem” her ikisine müteradif olarak umum manayı ifade etmektedir.⁷⁹

İslam hukukuna göre hayvanların ayırt edilmesi, kolay bulunması için ateşle dağlanarak damgalanması caiz kabul edilmiştir, hatta Şafii ve Hanbeli mezhebi kaynaklarında zekât, ganimet ve cizye hayvanlarının dağlanmasının sünnet olduğu kaydedilmiştir.⁸⁰ Cumhur, Enes ibn Malik'in: “*Resulullah'a (s.a.v) Abdullah b. Ebi Talha'yı tahnik⁸¹ yaptırmak için götürdüğümde Onun zekât develerini ateşle dağladığını gördüm*”⁸² ve Müslim'in rivayetinde Efendimizin koyunları dağlarken gördüğünü aktaran hadisleri esas almıştır.⁸³ Hâdimi, *Fetava-i Tatarhaniyye*'den naklen bazı Hanefilerin buna cevaz verdiğini bazılarının da kerih gördüğünü kaydettikten sonra kendi kanaatine göre bunda bir beis olmadığını ifade etmiştir.⁸⁴ Küçükbaş hayvanların kulaklarına, büyük baş hayvanların ise kalçalarına damga vurulması uygun görülmüştür. Hayvanın yüz kısmına dağlama yapılması yasaklanmıştır, hatta Şafiiler, Hz.

⁷⁹ Mu'cemü'l Vasit, (Tahran: Mektebetü'l İlmiyye), II, 1044-1047: الوشم، الوشم، العلم

⁸⁰ Şemsuddin eş-Şirbini, *Muğni'l Muhtac ila Marifati Maani Elfazü'l Minhac* (Beyrut, 1997), III, 119; İbn Kudame, *El-Muğni ma'ş-Şerhi'l Kebir* (Riyad, 1997) III, 574

⁸¹ Yeni doğan çocuğun damağına hurma ezmesi veya bal gibi tatlı bir maddeyi sürmek. (Zekeriya Güler, *Tahnik*, DİA, İstanbul: 39, 416)

⁸² İbn Hacer, *Fethu'l Bârii*, III, 366;

⁸³ Müslim, *Sahihu'l Müslim*, III, 1674

⁸⁴ Ebu Said el-Hâdimi, *Barikatu Mahmudiyye fi Şerhi Tarikati Muhammediyye* (Matbatul Halebi), IV, 69

Peygamber'in yanından yüzü dağlanmış bir eşek geçtiğinde “Allah bunu yapanı lanetletmiştir” şeklindeki sözünden hareketle haram kabul etmişlerdir.⁸⁵ Maliki ve Hanbeli ulemasının bir kısmı yüze damga vurmaya mekruh görmüşlerdir.⁸⁶

Madde 3: Eğer babasından enşi alan evlat, çocuğu olmadan ölürse, tüm serveti babasına geçer.

Enşi, Orta Asya halklarında olan bir mülk taksim etme yöntemidir. Hayvanları ayırt etmek için kulaklarına yapılan herhangi işaretlemeye “en” adı verilmiştir. Oğul evlendiğinde baba, hayvanlara ayrı bir işaret koyar ve oğlunu ayrı eve çıkarırken o işaretlenmiş hayvanları beraberinde ona tahsis ederdi. Enşi ise tamamlanmış ev, yeterli miktarda mutfak malzemeleri, döşek, yorgan, kilim, binek atı, yük taşımak için deve, sağılacak hayvandır. Ayrıca verme imkânı olanlar yüz koyun, yirmi at ve on deve de eklerdi. Eğer oğul verilen enşiye razı olursa aldığı hisseden babasına bir hediye vermesi gerekir, razı olmadığı durumda *bîye* (hâkim) şikâyet ederek hakkını isteyebilir. Eğer babanın birkaç karısı varsa, en küçük oğula enşi verilir ve bunlar küçük oğulla beraber ayrı eve çıkartılırdı, baba ise kendi evinde birinci hanım olarak isimlendirilen *beybişe* ile ve onun evlatları ile kalırdı.⁸⁷

Kız evladını evlendirince babası ona “casav” yani çeyiz verirdi.⁸⁸ Anne babanın oturduğu ev anlamına gelen “*Kara şanırak*” çoğunlukla ailenin küçük oğluna kalır ve bu oğul *enşi* almadan anne-babanın bıraktığı bu ev ve onunla bitişik olan mülklere sahip olurdu, buna aileden kimsenin itirazı olmazdı. Diğer evlatlar, kendisine ayrı bir otağ kurulup baba evinden ayrıldığında, tüm akrabalar toplanır ve hayvan kesilerek ziyafet düzenlenirdi. Ayrıca akrabalar *enşi* alan evlada imkanları ölçüsünce yardım ederek yeni evine yerleşmesinde destekçi olurlardı.⁸⁹

Babanın vefatından bir sene sonra ziyafet verilir, tüm akrabalar toplanıp babadan geriye kalan miras dağıtılır. Dağıtım şöyledir: Eğer babanın evinde kalan karısından hiçbir çocuk yoksa, *enşi* alan çocuklarına iki hisse, varsa köle veya cariyesine çeyrek hisse ve kalan tereke o karısına dağıtılır. Ölen kişinin terekesi; babası olmadığında

⁸⁵ Şirbini, *Muğni'l Muhtac*, III, 119

⁸⁶ *El-Kavaninu'l Fıkhıyye*, 450; *Haşiyetu'l Adeviy ala Şerhi'r Risale*, III, 397

⁸⁷ Salık Zımanov, *Kazak halkının âdet güriptari cane destürler turali derekter* (Almatı, 2008), Kazaktın Ata Zandarı, IX, 170-190

⁸⁸ Alijan Tavoğlu, *Kazak Salt Desturleri* (Almatı, 2007), 207

⁸⁹ Gulcazira Tolevbayeva, *Kazak otbasılık âdet gürip, salttarı* (Almatı, 2010), 58

amcaları, onlar da bulunmuyorsa dedesi, akrabalarından hiç kimse yoksa köyün mollalarına ölü aşını dağıtmak için verilir, geriye mal kalırsa kalan mal komşuların hakkı olurdu.⁹⁰ Vefat eden babanın yanında kalan karısından küçük çocukları varsa o zaman babanın mülkü kimseye paylaştırılmazdı.⁹¹

İslam hukukuna göre terekenin, rızâi ve kazâi olarak iki şekilde taksim edildiği görülür.⁹² Yukarıdaki Kazak miras hukuku incelendiğinde bu taksimin daha ziyade rızâi bir taksimin örf haline gelmesi olarak yorumlanabilir. Rızâi taksimi benimsemiş olmasının Kazak toplumunun o dönemde büyük oranda göçebe olmasından ileri geldiği söylenebilir. Ancak İslam hukukuna göre rızâi taksimde herkesin hakkını korumak için miras alacakların, paylaşım yapılırken orada hazır bulunmaları ve bu taksime razı olmaları gerekmektedir. Hazır bulunsa bile rızasını ifade edemeyen çocuk ve akıl hastalarının adına veli veya vasisi iştirak ederek onların hakkını korumalıdır. Taksime iştirak edemeyenin payını da hesaba katarak paylaşım yapıldığında mevkuf hükmünde olur. Taksime iştirak edemeyenler öğrendiğinde razı olurlarsa taksimat nâfiz olur aksi takdirde batıl hükmündedir.⁹³ Bu açıdan örf olsa bile bir açıdan miras taksimini zorunlu gören yukarıdaki Kazak miras hukukunun İslam hukukuyla tam olarak örtüşmediği ve örfi hukukun kazâi bir mahiyet aldığı söylenebilir.

Madde 4: Sahibi, öldürülen bir av köpeği veya kartalı için bir köle veya cariyeye talep etme hakkına sahiptir.

17 – 18 y.y. Kazak toplumunda hırsızlık, yağmalama ve gasp olayları çoğalınca Tavke Han onları önlemek maksadıyla bazı kurallar koymuştur. Bu kurallara göre şayet birisi başkasının av köpeğini veya kartalını öldürürse yahut çalarsa, sahibi dilerse ondan bir köle almak yoluyla tazmin ettirir. Kaynaklar, kölenin değerinin av hayvanlarına denk olduğu kaydını düşmüşlerdir.⁹⁴ Genel kurala göre, eğer av köpeği namı ve değerli olursa bir tay; aynı durumda kartal öldürülürse tazmin için kartalın kıymetini veya başka bir kartalı bedel olarak vermesi gerekir. Ancak eğer avda kullanılan bu tür hayvanlar değerli

⁹⁰ Dimitri Yakupoviç Somokfasov, *Sbornik obychnogo prava sibirskih inorodcev*, (Varşava, 1876), 278.

⁹¹ Zımanov, Üserov, *Jeti Jargı*, KAZ, IV, 286

⁹² Alâuddin Ebu Bekir el-Kasani, *Bedaiu's sanai fi tertibiş şerai* (Beyrut, 2003), IX, 148; Ali Haydar Efendi, *Dürerül Hukkam şerhu Mecelletül Ahkâm* (Beyrut, 2003), III, 108

⁹³ Muhammed Emin İbn Abidin, *Reddul Muhtar ala Durriil Muhtar* (Beyrut, 2003), IX, 377; Ali Haydar Efendi, *Dürerül Hukkam*, III, 118

⁹⁴ Vyatkin, *Oçerki*, 118

olmayan ve namı çıkmamış ise sadece onun değeri ödetilir. Av köpeği olan tazı için bir tazı veya onun yavrusu, kartal için ise bir koyun verilir.⁹⁵

İslam hukukuna göre başkanın malına zarar verildiğinde onun hakkını korumak için eğer telef olan mal benzeri bulunan misli mallardan ise misli, piyasada aynı bulunmayan kıyemî mallardan ise değerinin tazmin edilmesi gerekir. İslam hukukuna göre tazmin, ödenecek malın değeriyle orantılı olmalıdır. Şayet ödenecek tazmin, mala denk olmazsa o zaman zararı kapatmaktan ziyade karşı tarafa zarar verme durumu söz konusu olur ki, bu ise zarara karşı zarar vermek kabilindedir. Mecelle’de de ifade edildiğine göre, zarara karşı zarar verilmesi İslam hukuk yapısıyla uygunluk arz etmez.⁹⁶

Av köpeği olan tazı, kartal, at ve benzeri hayvanlar bilindiği üzere her biri bireysel olarak değerlendirilmesi gereken kıyemî mallardan olduğu için onların tazmini dönemin kadılarının belirlemesine göre tazmin ettirilmiştir. Kazak halkı göçebe yaşamın getirdiği şartlardan dolayı bu tarz hayvanlara ihtiyaç duymuş ve av hayvanları tıpkı köleler gibi kıymetli olmuştur. Bu yüzden istemeleri halinde sahipleri, bu hayvanlarına karşılık olarak köle veya cariye talep edebilmişlerdir.

Madde 5: Birisinin başkasında bulunan hayvanları yavrularıyla beraber geri alınır ve hiçbir şey gizlemediklerine dair yemin ettirilir. Barımta ile alınan hayvanlar iade edilmez.

Kazak örfünde hırsızlık, gasp veya yağmalama neticesinde çalınan, başkasına ait olan hayvan ve malların sahiplerine iade edilmesi gerekirdi. Bu süreçte şayet hayvanlar yavrularsa onları da geri vermeli ve hiçbir hayvanı gizlemediğine dair yemin ettirilirdi. Yemin, “Jeti Jargı” kurallarına göre cezalar, hırsızlık, eşkıyalık ve toprak davaları gibi ciddi durumlarda kullanılan hükme yani sonuca bağlama yöntemi idi.⁹⁷ Yemin, Kazak halkının örf ve âdetlerinde zanlının kendisi tarafından değil şerefli ve saygı gören akrabaları tarafından yapılırdı. Kazaklar, toplum içinde onurlu ve adaletli olmayı, kişiliğin olmazsa olmazlarından kabul ettiklerinden dolayı yemin etmeye “can vermek” ifadesini kullanmışlar ve bu ifadeyle ettikleri yeminin gereğini yerine getirmede hassasiyet göstermişlerdir. Bu yemin işlemi üç şekilde yapılırdı: a) İşlenen suçta zanlının

⁹⁵ Artikbayev, *Jeti Jargı*, 127

⁹⁶ Bakara, 194; Şura, 40; Nahl,126; Zeynüddin İbn Nüceym, *El-Eşbah ven-Nazair* (Kahire, 1998), 96; Ali Haydar Efendi, *Dürerül Hukkam*, I, 36.

⁹⁷ Zımanov, Üserov, *Jeti Jargı*, KAZ, IV, 288

üzerindeki şüpheleri gidermek için onun en onurlu akrabası yemin ederek kefil olur. Hangi akrabasının yemin edeceğini ise davacı taraf belirlerdi; b) eğer davalı taraf suçlu itiraf etmez ve başka kanıtlayacak delil de bulunmazsa davacı kendi iddiasının doğru olduğunu ispatlamak için yemin ederdi; c) *Bîler* huzurunda mahkeme yapılırken şahit olacak kimseler yemin ederlerdi.⁹⁸

Yemin edecek onurlu kimse şu şekilde seçilirdi: Eğer bir koyun veya bir at çalınmışsa usulünden üç nesil içerisinde olması, on baş hayvana kadar çalınmışsa usulünden yedi nesle kadar olan akrabalarından olması gerekirdi. Eğer elli baş hayvana kadar çalınmışsa zanlının mensup olduğu köyün reisi, yüz baş hayvandan fazla olduğunda ise uruğ ve kabilenin en dürüst ve adil iki büyüğünün yemin etmesi gerekirdi. Yemin edecek kimse zanlının durumunu araştırmak için hâkimden en az bir hafta, en fazla bir aya kadar süre isteyebilir, bu zaman zarfında zanlının suçsuz olduğuna kanaat getirirse onun lehine yemin ederdi. Ama eğer zanlının akrabası, zanlının suçlu olduğuna zann-ı galiple kanaat getirirse hâkimlere haber vererek kefil olmaktan vazgeçer. Yemin ederek kefil olan kimse hâkimlerin belirlediği yere gelmeyip halk önüne çıkmadığı takdirde direkt davalı tarafın suçlu olduğuna hükmedilirdi.⁹⁹

“Can vermek” denilen yemin etme âdeti herkesin katılarak görebileceği yüksek tepede veya mezarlıkta yapılırdı. Yemin edecek kişi beyaz elbiseler giyer ve abdestli olarak Kur’an Kerim’e elini koyup zanlı olan akrabasının temiz ve suçsuz olduğuna dair şu ifadelerle: “*Vallahi, billahi, eğer yalan söylesem Kuday (Tanrı) çarpsın, o dünyada iman nasip olmasın, bu dünyada mal mülkümün hayrını görmeyim*” yeminini gerçekleştirirdi.¹⁰⁰ Kazak halkı yemin etme sorumluluğunu kutsal ve büyük bir amel olarak kabul ederlerdi. Hatta yemin edenin hiçbir şekilde cezasız kalmayacağına inanarak şöyle demişlerdir: “*Yemin edenin evine gitme, ayran gibi bulaşır*”, “*yemin edenin bini¹⁰¹ ölür, zehir içenin biri ölür*”.¹⁰²

İslam hukukunda yemin, kişinin kendi sözüne başkalarını ikna etmek, azim ve gayretini artırmak için Allah adına söz vermekle ve belli bir şarta bağlamak suretiyle yapılmaktadır. Bilindiği üzere yemin, geçerli olup olmaması bakımından mün’akid, lağv

⁹⁸ Artikbayev, *Jeti Jargı*, 103

⁹⁹ Artikbayev, *Jeti Jargı*, 104

¹⁰⁰ Zımanov, Üserov, *Jeti Jargı*, KAZ, IV, 289

¹⁰¹ Yani yemin eden kişinin ailesinden bin kişi ölür, zehir içenden sadece bir kişi ölür

¹⁰² Kazakistan Ultık ensiklopediyası, *Jan Beru*, IV, 264.

ve gamus olmak üzere üç gruba ayrılır. Mün'akid, âkil baliğ, müslüman olan birisinin kasten yemin lafızlarından biriyle geleceğe dair bir mesele üzerine ettiği yemindir. Lağv, farkında olmadan ağız alışkanlığıyla söylenen yemine dair ifadelerdir. Gamus ise geçmişle ilgili meselede gerçeğe aykırı olarak yapılan yemindir. Bahsedilen yemin çeşitlerinin içerisinde sadece mün'akid yeminin hukukî geçerliliği mevcuttur.¹⁰³

Mahkemede yemin etmek veya yeminden vazgeçmek bir ispat vasıtası sayıldığından mali konularda davalı için hüccet olacağı hakkında fakihlerin icmaı bulunurken; mali olmayan kısas, nikâh gibi konularda davalı yemin etmezse, davacının yemin ettirilip ettirilmeyeceği konusunda ihtilaf bulunmaktadır.¹⁰⁴ Davacı davasıyla ilgili delil veya şahitler getiremediğinde davalıya yemin ettirme talebinde bulunma hakkı vardır ve bu hususta başka birisini vekil tayin edebilir. Ancak yemin etmede vekâlet veya vasilik geçerli değildir. Yani davalının bizzat kendisi yemin etmesi gerekmektedir.¹⁰⁵ Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere İslam hukukunda yemin bahsi ile Kazak örfünde yemin konusu arasında tamamıyla uygunluk bulunduğu söylenemez.

2.2.2. [Aile Davaları]

Madde 6: Kan karışması (akraba evliliği) durumunda evlenen çiftler ölüme mahkûm edilir veya aile büyükleri tarafından uygun görülen ceza ile cezalandırılır.

XVI-XVIII yüzyıllarda Kazak halkının sosyolojik yapısını, askerî düzenini ve yönetim şeklini oluşturan temel unsur boylardır. Bir atadan olan yakın akrabaların oluşturduğu on aile aul(köy); yedi atada birleşen birkaç aul, bir ata; beş-on atadan birleşenler, uruğ; ataları bir olan uruğların hepsine, kabile; birkaç kabilenin birleşmesi, arıslar; arısların toplamı, ulıs ve ulıslardan ise jüzler oluşurdu.¹⁰⁶ Göçebe hayatın zorluklarının kolay aşılması ve sıkça karşılaşılan düşman saldırılarının bertaraf edilmesi için Kazak toplumu bu şekilde yapılanmıştır. Bu yapılanmanın gereği olarak tüm halk birbirine sıkı bir şekilde bağlı olduğundan toplumsal sorumluluklarla beraber cezalardan da sadece tek şahıstan değil tüm köy ehlinde ve kabileden sorulurdu. Her aulın kendine has meraları, bahçeleri, kışı geçirecek kışlak yerleri belirliydi. Evlenme, sünnet düğünleri, cenaze, miras paylaşımı, aile problemleri ve davalar gibi konular sadece iki aile arasında

¹⁰³ Ertuğrul Boynukalm, *Yemin*, DİA, XXXXIII, 417-420

¹⁰⁴ İbn Rüşd, *Bidayetü'l Muctehid*, II, 469

¹⁰⁵ Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l Hukkam*, IV, 497

¹⁰⁶ Babayev, *Kazahistan tarihi*, 58

değil tüm köy, kabile ve uruğ arasında gerçekleştirilen istişarelerle çözüme kavuşturulurdu.¹⁰⁷

“Jeti Jargı” kurallarının asıl yazılı kaynaklarından sayılan A.Levshin’in yazma eserlerinde söz konusu maddedeki akraba evliliği için “kan karışıklığı” ifadesi kullanılmıştır.¹⁰⁸ Kazak halkında yukarıda beyan ettiğimiz üzere aile yapısı birbirine kilitlenen büyük ailelerden oluşmaktadır. Buna göre usulden yedi atada birleşen herkes yakın akraba kabul edilir ve bunlar arasında evlilik yapmak tıpkı öz kardeşle evlenmek gibi sayılmıştır. Bu kurala sıkıca bağlı oldukları için buna aykırı davranışlara da ağır cezalar öngörülmüştür. Eğer toplumda birileri bu kuralı dikkate almadan evlenirlerse onların evlilikleri sona erdirilerek tazir cezası kabilinden ölüme mahkûm edilebilirlerdi.¹⁰⁹ Böylelikle bir adet olarak herkes kendi ailesinde çocukluktan beri yedi atasının kim olduğunu ezberleyip tanımaya gayret eder ve bu kuralı günümüze kadar koruyarak evlenmeden önce kimlerden ve hangi boya mensup olduklarını sormadan ne kız verirler ne gelin alırlardı. Ancak Hz. Peygamber’in soyundan gelen *kojalar* (seyyidler) ve Cengiz Han’ın soyundan gelen töreler üçüncü atada evlenirlerdi, çünkü onlar boy kurallarına tabi değillerdi.¹¹⁰

Kazak halkının meşhur yazarı, pedagog İbray Altınsarin bu âdetin önemi hakkında şöyle demektedir:

“...yedi ata evlatlarının birbiriyle evlenmesinin yasak olmasının sebebi şudur: Böylelerinin evlenmesi durumunda çocukları olursa akli ve bedensel bakımdan sağ olmaz, yaşamı uzun sürmez ve sadece birkaç çocukları olur. Diğer yandan ahlaksızlık çoğalır neticede sosyal bütünlük, dayanışma ve kuvvet gider. Yedi atadan sonra evlenilir, bununla tüm halkın birliği sağlanmış olur.”¹¹¹

İslam hukukunda kural olarak, evlenilmesi haram olduğu bildirilen kadınlar¹¹² dışında kalanlar evlenilmesi helal olan kadınlar kısmında kabul edilmiştir. Ancak “*ülü’l-emr mubah olan şeyleri yasaklayabilir*” kaidesine, bir maslahat gözetiliyorsa helal olan

¹⁰⁷ Tolevbayeva, *Kazak otbasılık âdet gürpi*, 62

¹⁰⁸ Levshin, *Opisanie*, III, 173. Bazı araştırmacılar bu maddeyi yanlış tercüme etmişler bk. Sadri Maksudi Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuk*, (İstanbul, 1947), 163; Orhan Doğan, *Tavke Han dönemi Kazak Hanlığı*, 78

¹⁰⁹ Leyla Saparkızı, *Kalkaman Mamır kaygılı mahabat hikâyesi emes*, (Kazak Adebîyeti, 2003), N:25, 23

¹¹⁰ Jambıl Artıkbayev, *Kazak etnografyası* (Karaganda, 1995), 138

¹¹¹ İbray Altınsarin, *Ocherk obichayev pri svatofstve i svadbe u Kirgizov* (Orenburg, 1870), I, 102

¹¹² Nisa 22, 23, 24; Buhârî, Nikâh, 20, 27; Müslim, Nikâh, 37-38, Rada, 1; İbn Mâce, Nikâh, 34

bazı şeylerin devlet tarafından yasaklanabilmesi mümkündür. Örneğin, ehli kitaptan olan kadınlarla evlenmenin caiz olmasına rağmen Hz. Ömer'in onlarla evliliği yasaklaması bu bapta zikredilebilir. Bunun gerekçesi olarak da Müslüman kadınların bırakılarak ehli- kitaba rağbet edilmesini önlemek olduğu kaynaklarda ifade edilmiştir. Buna istinaden maslahat ve sedd-i zerâi bakımından fakihler ehli kitapla evliliğin mekruh, hatta bazıları haram olacağını söylemişlerdir.¹¹³

Artıkbayev, Kazak toplumunda bu “yedi ata içerisinde evlenmeme” kuralına Tavke Han ve ondan önceki hanların yasalarında önemle dikkat edilmesinde birçok maslahatların olduğunu şöyle açıklamaktadır:

“XV-XVII yüzyıllarda, toplum yapılanmasında askerî malzemelerin temin edilmesinde, savaş anında birbirine destekçi olmada, halkın idaresinde, cezaların yerine getirilmesinde; aynı boydan ve uruğdan olanlar sorumlu olurdu. Bu birlik ve beraberliği sağlayan da yedi ataya kadar evliliğin yasak olmasıdır.”¹¹⁴

İster yakın akrabalar arasında olsun isterse de uzak yabancılardan olsun evlenilmesi helal olan kadınlarla yapılan her türlü evliliğin caiz olmasıyla beraber bazı fakihler, akraba olmayan yabancı kadınlarla evlenmenin müstehap olacağını söylemiş¹¹⁵ ve bu tür evlilikten doğacak mahzurlardan sakındıran bazı rivayetleri zikretmişlerdir.¹¹⁶ Diğer yandan nesep yönünden yakın olan akrabalarla evlilik yapılmamasının gerekçesine ise sıla-i rahmi kesmeye götüreceğini ifade etmişlerdir.¹¹⁷ Bu ve benzeri durumlarda İbaha/cevaz alanın daraltılması (*takyîdu'l-ibaha*) kapsamında helalı harama, haramı helale çevirmek bakımından değil de toplumun maslahatını gözetmek için yöneticiler bazı mubahları geçici olarak yasaklayabilmektedirler.¹¹⁸ Hatta mefsetedi gidermek adına haramın irtikabına ve vacibin terkine müsaade edilirken¹¹⁹, yakın akrabalarla evlilik meselesi mubahattan olduğu için onun terki daha evla görülmektedir.

¹¹³ Ebu Bekr el-Cessas, *Ahkamu'l Kur'an* (Beyrut, 1986), II, 16, 325; El-Kurtubi, *el-Camiu li-Ahkâmi'l-Kur'an*, III, 68-69.

¹¹⁴ Artıkbayev, *Jeti Jargı*, 91

¹¹⁵ Ebu'l Bakâ ed-Demirî, *En-Necmu'l Vehhâc fi Şerhi'l Minhâc* (Beyrut, 2004), VII, 15

¹¹⁶ Mecdüddin Ebu's Seadât el-Mübarek bin Muhammed ibn Esir, *en-Nihaye fi Garîbi'l-Hadis ve'l-Eser*. thk: Tahir Ahmad ez-Zâvi (Beyrut: Dar İhya Turas Arabi,1963), III, 106

¹¹⁷ İbn Abidin, *Reddu'l Muhtar*, IV, 117

¹¹⁸ Mehmet Erdoğan, *İslam Hukukunda Ahkâmın Değişmesi* (İstanbul: MÜ İFAV yayınları, 1990), 157

¹¹⁹ İbn Nüceym, *El-Eşbah ve'n-Nazair*, 100

Madde 7: Eğer kadın kocasını öldürürse ölüme mahkûm edilir. Kocanın akrabaları onu affederse diyet ödeyerek serbest kalabilir. Böyle bir suçu hamile kadın işlerse ölüm cezasından kurtulur, ancak lanetlenir ve toplumdan dışlanır.

Kazak toplumunda ölüm cezası verilen dört çeşit olup bunlar diyet ödemekle affedilebilecek cezalar değildir: a) Bir kadın gayr-ı meşru yoldan doğurduğu çocuğu öldürdüğünde, b) kadının zina yaptığı şahitlerle kanıtlanırsa, c) birisinin Allah'a sövdüğü tespit edilirse.¹²⁰ Yukarıda belirtilen durumlarda idam edilmesinin temelinde aileyi ve dini koruma hedefi olduğu görülmektedir. Çünkü bir toplumun ana çekirdeği olan ailenin, ahlaki değerler üzerine kurulması ve korunması gerekirken, aynı şekilde halkın inanç esaslarını, birlik beraberliğini ve toplum düzenini sağlayan dinin de muhafaza edilmesi gereklidir. İslam hukukuna göre de bu iki unsur “zarurât-i hamse” den sayılmış ve gözetilmesi gereken temel esaslardan kabul edilmiştir.¹²¹

Bu ve sonraki maddelerden de görüleceği gibi kısas uygulaması Kazaklarda da 17 – 18. yy. uygulanan bir ceza yöntemidir. Fakat kısastan çok “*Kun*” denilen diyet ödemelerinin uygulanması daha yaygın olmuştur. Kısas uygulamasına dair detaylı bilgiler kaynaklarda bulunmamaktadır. Ancak günümüze kadar ulaşan örfî kurallara bakıldığında Kazak toplumunda olan kısasın, İslam hukukunda kısas ve diyet uygulamasında gözetilmesi gereken durumlara ve şartlara benzediği görülmektedir. Maktulün akrabalarına kısas hakkının tanınması veya diyetin belirlenmesi, hamile kadına ve çocuğunu öldüren babaya kısasın uygulanmaması gibi kurallar buna örnek gösterilebilir. Kazak örfünde idam cezası, darağacına asılmak veya taşlanmak suretiyle gerçekleştirilmiştir.¹²² Ama halk içinde cezalandırmanın yaygın olan türü *kun* (diyet) ödenmesi olup bununla ilgili detaylı bilgiler “Diyet davaları” diye isimlendirdiğimiz V. bölümde beyan edilecektir.

İslam hukukunda fakihler insana karşı işlenen suçları, cana ve uzva karşı yapılan haram fiiller olarak tanımlamışlardır.¹²³ Hanefî mezhebi fakihlerine göre insanın canına karşı yapılan cinayetler ölüme sebep olmasıyla beş şekilde gerçekleşir: Kasıtlı olarak öldürme, kasta benzer şekilde öldürme, hataen öldürme, hükmen yanlışlıkla öldürme ve

¹²⁰ Tursun İkramoviç Sultanov, *Jeti Jargı-XVII gasırdagı Kazak kukiğinin eskertkeşi* (Almatı: Jeti Jargı, 2005), Kazaktın Ata Zandarı IV, 417

¹²¹ Ebu İshak eş-Şâtibi, *el-Muvafakât* (El Huber, 1997), II, 20

¹²² Sultanov, *Jeti Jargı*, KAZ, IV, 417

¹²³ Kasani, *Bedaiu's Sanai*, X, 232; İbn Abidin, *Reddu'l Muhtar*, X, 155; Şirbini, *Muğni'l Muhtac*, IV, 5

tesebbüben öldürme. Bunların içinde sadece katilin, kesici veya onun yerine geçecek aletlerle kendi iradesiyle kasten birisini vurarak öldürdüğünde niyetine bakılmaksızın ona kısas uygulanır. Niyet gizli olup ona ancak dış delillerle vakıf olunacağından fâilin kullandığı alete bakılarak yahut diğer deliller değerlendirilerek sonuca varılır. Eğer parçalayıcı ve kesici olan kılıç, balta, ateşli silah ve demirden yapılan aletleri kullandıysa bu fâilin cinayeti kasıtlı olarak yaptığının delili olur.¹²⁴

Hanefiler ve Hanbelilere göre kastetmeksizin veya yukarıda zikredilen aletler dışında olan taş, odun gibi demir cinsinden olmayan eşyayla birisi vurulup öldürülürse bu şibhu'l-amd olarak kabul edilmekte ve buna kısas öngörülmemektedir. Şafiilere göre ise eylem, kasıtlı olarak gerçekleştirilirse aletin türüne bakılmaksızın kısas gerekir. Malikiler de bu durumu kısası gerektiren kasten yapılmış bir cinayet olarak kabul ederler.¹²⁵

Eski Kazak örfünde hamile kadın kocasını öldürdüyse, ona kısas uygulanmazdı. Fakat tazir cezası olarak toplum tarafından lanetlenir ve dışlanırdı. İslam ceza hukukunda ise birini öldüren veya zina eden hamile kadın, kısas veya had cezasıyla cezalandırılır. Bununla beraber cezanın uygulanması, çocuğun doğması ve annesinden ayrı hayatını idame ettirebilecek yaşa gelene kadar geciktirilir.¹²⁶

Madde 8: Eğer koca karısını öldürürse sadece diyetini öder.

Bu maddenin önceki maddeden farkı şudur: Kadın, erkeği öldürdüğü için ölüme mahkûm edilirken erkek, kadını öldürdüğünde diyet ödemekle cezadan kurtulmaktadır. Kazak toplumunda erkek ve kadına farklı ceza öngörülmesinin sebebi erkeğin, kadına nispetle tür bakımından üstün sayılmış olmasıdır. İslam şeriatının Kazak örfüne etkisini araştıran Üserov, erkeğe ve kadına verilen cezalarda bu tür ayrımın sebebini İslam hukukundaki bir kadın diyetinin erkek diyetinin yarısı kadar olması, erkeğin mirastaki payının kadın payının iki misli olması gibi hükümlerden kaynaklandığına işaret etmektedir.¹²⁷ Bunun yanı sıra dönemin göçebe hayatı ve sürekli yaşanan savaşlar erkeğin ön plana çıkmasına etki etmiştir. Bir önceki maddede katil olan kadını, öldürülen erkeğin akrabaları affetmediği sürece diyetle bile olsa idamdan kurtulamazken, bu maddede katil

¹²⁴ İbn Abidin, *Reddu'l Muhtar*, X, 156; İbn Rüşd, *Bidayetü'l Muctehid*, II, 397

¹²⁵ Sahnun bin Said el-Tenuhi, *el-Mudevventu'l Kübra* (Beyrut, 1994), IV, 560; İbn Abidin, *Reddu'l Muhtar*, X, 159; İbn Kudame, *El-Muğni*, XI, 462; Şirbini, *Muğni'l Muhtac*, IV, 7

¹²⁶ Ebdülgani el-Meydani, *el-Lubab fi Şerhi'l Kitab* (İstanbul, 2017), II, 292

¹²⁷ Nuralı Üserov, *Kazak Âdet Guripina Şarigattın Aserin Zeritteu* (Almatı, 1997), 158

olan erkeği, öldürülen kadının akrabaları affetmesine gerek kalmaksızın diyet ödeyip idamdan kurtulması ön görülmüştür.

Ancak İslam hukukçuların geneline göre erkeğin kadını öldürmesi durumunda erkeğe kısas gerekmesi yukarıda dile getirilen yorumu yersiz kılmaktadır. İslam hukukundaki genel kanaat kısas konusunda cinsiyet, hürriyet, yaş ve sayı ayrımı yapılmaksızın uygulanması yönündedir.¹²⁸ Bununla beraber kadına karşılık erkeğe kısas uygulanmayacağı hakkında bazı münferit görüşler bulunmaktadır.¹²⁹

Fakihlerin “*Fi mâ dünen nefis*” diye ifade ettikleri uzuvların telefine sebep olan cinayetlerde cinsiyet ayrımı konusunda ihtilaf edilmiştir. Şafii, Maliki ve Hanbeli mezheplerine göre canın telefinde kadın erkek ayrımı yapılmadığı gibi uzva yapılan zarar konusunda da ayırım yapılmaz. Yani kadının bir uzvuna zarar vererek erkekten de, erkeğin bir uzvuna zarar veren kadına da kısas uygulanır.¹³⁰ Hanefilere göre ise erkek ile kadın organlarının arasında eşitlik söz konusu olmaz, bunun sebebi kadının organlarından beklenen menfaatler ile erkeğin organlarından oluşan menfaatin aynı olmamasıdır. Çünkü fiziksel yapılarında, becerilerinde farklılık bulunmaktadır, bundan dolayı organ telefinde kadın erkek arasında kısas uygulanmayıp organın diyeti ödenir.¹³¹

Madde 9: Eğer koca karısını ihanet üzere yakalarsa, karısını orada öldürebilir. Eğer öldürmezse hâkimden karısı ve onunla zina eden erkeğin idam edilmesini talep edebilir. Ancak güvenilir dört kişi onların suçsuz olduklarına yemin ederse hâkim onlara hiçbir ceza vermez.

Kazak halkında eşlerin birbirlerini aldatması “*közine şop salu*”¹³² tabiriyle ifade edilir. Karısını ihanet üzere yani zina ederken bizzat kendisi yakalayıp öldüren veya şahitlerin ifadesiyle öldüren ve bunu o anda herkese duyuran koca cezadan muaf olurdu. Eğer karısını suç mahallinde cezalandırmadıysa sonra onu kendisi cezalandıramaz, ancak onun ve zina eden erkeğin öldürülmesini talep ederek mahkemeye başvurabilir, ancak bu durumu kesin olarak kanıtlayacak şahitlerin bulunması gerekir. Eğer dört adil şahit,

¹²⁸ Kâsâni, *Bedaiu's Sanâi*, X, 261; Fahreddin er-Razi, *et-Tefsirul Kebir ve Mefatihü'l Gayb* (Beyrut, 1997), II, 224; Cessas, *Ahkamu'l Kur'an*, I, 139

¹²⁹ İbn Rüşd, *Bidayetü'l Muctehid*, II, 400

¹³⁰ Ebü Zekeriyâ en-Nevevi, *Ravdatu't Talibin* (Beyrut, 2003), VII, 53; İbn Kudame, *El-Muğni*, XI, 501;

¹³¹ Burhaneddin el-Merginani, *el-Hidaye Şerhu'l Bidayeti'l Mübtedi mea Şerhi'l Leknevi* (Pakistan, 1996), VIII, 30;

¹³² Gözüne çar-çöp sokmak demektir

zanlıların suçsuz olduklarına dair yemin ederse o zaman onlar cezalandırılmaz.¹³³ “Jeti Jargı” metnini inceleyen bazı araştırmacılar, kocanın suç mahallinde zina edenleri öldürmeye haklı görülmesi sebebiyle onları öldürdüğü için diyetten yükümlü olmadığını kaydetmişlerdir.¹³⁴

İslam Hukuku kaynaklarında, bir adam evine geldiğinde karısı veya mahremiyle zina eden yabancı erkeği öldürmesinin dört mezhebe göre helal olacağı ve bunun için kısas da diyet de gerekmeyeceği kaydedilmiştir.¹³⁵ Ayrıca Hanefi ve Hanbelilere göre, kadın da kendi ihtiyarıyla zina fiilini işlemişse kocası onu da öldürmesi caizdir. Ancak fukaha, kocaya bunun caiz olması için onun yanında en az dört şahidin bulunması aksi takdirde caiz olmayacağını şart koşmuşlardır.¹³⁶

Güvenilir dört kişi tarafından bu suçun tespit edilip edilmemesinin ölçü yapılması Kazak örfünün İslam hukukundan esinlendiğinin göstergelerindedir. Şu kadar var ki davalının suçundan beraat etmesi için dört kişinin şahitliği veya beraata dair yemin zorunlu olmayıp onun suç işlediğine dair kanıt bulunmaması cezadan muaf tutulması için yeterlidir. Bilindiği üzere İslam ceza hukukunda zina suçu iki yolla ispatlanır: Suçu işleyenin kendi itirafı veya dört kişinin şahitliği.¹³⁷ İslam hukukunda zina suçunun ikrar ile sabit olması için ikrarın dört defa tekrarlanması gerekmekte, şahitlerle tespit edilmesinde de yine dört adil kişi şart koşulmakta aynı şekilde Kazak örfünde zina suçundan beraat için de şahit olarak dört kişi istenmektedir. Bundan şu kanaate varmak mümkündür: Hem İslam hukukunda hem Kazak örfünde dört kişinin şahitliği kesin delil yerine geçmektedir.

Gerek Kazak örfünde gerekse İslam hukukunda toplumu ifsat eden zina suçunun tespiti dört şahidin şahitliğine bağlanmasındaki gaye bu suçun asılsız ithamlarla yaygınlaştırılmasını önlemek içindir.¹³⁸ Zina suçu ispatlandığında bekâr olan her iki cins eşit olarak yüzer sopa vurulur, sahih nikâhla evli olanlara recm cezası uygulanır.¹³⁹

¹³³ Levshin, *Opisanie*, III, 170

¹³⁴ Salık Özbekulu, “*Jeti Jargı*” *jane Kazaktın adettik-kukıktık normaları* (Almatı: Jeti Jargı, 2005), Kazaktın Ata Zandarı, IV, 354; Üserov, *Jeti Jargı*, KAZ, IV, 456

¹³⁵ İbn Abidin, *Reddu'l Muhtar*, V, 397; İbn Kudame, *El-Muğni*, VIII, 332; Ebu İshak eş-Şirâzi, *El-Mühezzeb fi fikhil İmamiş Şâfi* (Beyrut: DKİ, 1995), II, 338-343

¹³⁶ Vehbetu'z Zuheyli, *El-Fikhul İslami ve Edilletühü* (Dimaşk: Darul Fikr, 1985), VIII, 16

¹³⁷ Nevevi, *Ravdatut Talibin*, VIII, 225

¹³⁸ Muhammed Ali es-Sâbuni, *Revai'ül Beyan tefsiru Ayatil Ahkâm minal Kur'an* (Beyrut, 1981), II, 75

¹³⁹ Ebdülgani el-Karabaği, *Şerhul Muhtar*, thk: Ebdülkadir Kabdan (İstanbul: İrşad kitabevi, 2017), II, 305

Taşlamayı ilk olarak şahitler başlar, eğer birisi şahitliğinden dönerse veya recmin infaz edildiği alana gelmezse recm uygulanmaz, şahitlere de iftira cezası olan seksen sopa vurulur. Recm uygulandıktan sonra dönerse kendine düşen diyet miktarını öder.¹⁴⁰ Çoğu ulemaya göre hem sopa hem recm beraber uygulanmazken bazı fakihler ise uygulanacağı kanaatindedir.¹⁴¹

Kazak örfünde zina fiiline ölüm cezası verilmesi ve bu suçtan beraat etmede dört kişinin şahitliği esas alınması İslam ceza hukukunda evli olan zânilere verilen cezaya ve dört kişinin şahitliğiyle zina fiilinin ispatına uygun olduğu görülmektedir.

Madde 10: Başka birisinin karısını kadının rızası olmadan kaçırın kişi ölüm cezasına çarptırılır veya diyet öder. Eğer kadının rızasıyla kaçırırsa, kocasına *kalın* (başlık parası) ödemeli ve ayrıca *kalınsız* kız vermelidir.

Genelde Kazak halkında kız kaçırma âdeti olsa da onun kendine özgün kuralları vardır. Örneğin, kendi nişanlısını kaçırmanın akrabaları kızın ailesine at-çapan (kaftan) ayıbı yani bir binilecek at ve değerli kaftan verilir, bu kaçırma bir nevi anlaşmalı olduğu için suç sayılmaz. Bu yola genelde kızın başlık parasını ödemeye imkânı olmayan damat adayları başvururlar. Fakat kızı nişanlısının haricinde başka birisi kaçırır ve bu durumdan kız babası haberdar ise kızın nişanlandığı damadın verdiği başlık parası geri verilir. Buna ek olarak başlık parası almadan başka bir kızı o damatla evlendirmesi lazım olur. Eğer kaçırılan kızın babasının haberi yoksa tazminatı kızı kaçırın taraf öder. Nişanlanmayan kız kaçırıldığı zaman, kaçırın kişi sadece başlık parasını ödeyip o kızla evlenebilir.¹⁴²

Bahsettiğimiz bu husus genellikle bekâr veya nişanlanmış kızlarla ilgili olup, evli olan kadını kaçırın ölüm veya diyeti gerektiren büyük suç sayılmıştır. Çünkü kız nikâhlandığı andan itibaren sadece damadın değil onun kabilesinin de bir üyesi sayıldığından, başkasının nikâhında olan kadını kaçırın sadece kaçırılan kadına veya onun kocasına karşı işlenen suç olmayıp her iki tarafın kabilesine yapılan cinayet kabul edilirdi.¹⁴³ O yüzden Kazak toplumunda “küyeu cüz jıldık, kuda mın jıldık” yani damat yüz yıllık, dünür bin yıllık diyerek evliliğin sadece damat ve gelinin arasında olmadığını belki her iki taraf aşiretleriyle beraber akraba olunacağını bildirmişlerdir. Evli kadının

¹⁴⁰ Burhaneddin İbn Maze, *el-Muhitul Burhani fil fikhin Numani* (Beyrut, 2004), VIII, 577;

¹⁴¹ Kâsâni, *Bedaiu's Sanâi*, IX, 208; Nevevi, *Ravdatut Talibin*, VII, 305

¹⁴² Artıkbayev, *Jeti Jargı*, 111

¹⁴³ Toktar Babayev, *Abak Kereidin zang ereceleri turalı* (Almatı, 2009), KAZ, X, 485

kendi rızasıyla kaçırma gerçekleşmişse, kaçırılan kişi kadının eski kocasının ödediği başlık parasını geri vermesinin yanı sıra kendi ailesinden bir kızı başlık parası istemeden kaçırılan kadının eski kocasıyla evlendirmeli. Evlenirken verilecek başlığın en az tutarı şu şekildedir: 10 erkek at, 16 tane yavrulu at, 7 dönen (3 yaşını doldurmuş at), 7 kunan (2 yaşını doldurmuş at), 1 baytal (2 yaşını doldurmuş dişi at), 1 yarış atı ve yük taşıma için 5 at. Buna “37” derler, kişinin durumuna göre verilen at sayısı 47, 57, 67, 77 olarak devam ederken 500’e kadar çıkabilir. Bunun dışında kızın annesine “süt hakkı” diye 1-7 arasında deve, kız babasının “eşik hakkı” diye 1-2 deve verilir.¹⁴⁴

İslam hukuku kaynaklarından olan “*Hukuki İslâmiyye ve Istilahâti Fıkhiyye Kamusu*” kitabında, başkasının karısını veya kızını kaçırana, başkasıyla evlendirene ölünceye kadar hapisle ta’zir cezası verileceğini ve kaçırılan kadın veya kız iade edilmediği sürece de hapiste kalınacağı kaydedilmiştir.¹⁴⁵

İslam hukukunda evlilik akdinden doğan sonuçlardan biri olan mehir ile Kazak örfündeki başlık için verilen mal arasında benzerlik olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim İslam aile hukukuna göre kadın, mehrini kendisi alabileceği gibi vekili aracılığıyla da alabilir hatta başka birine bağışlayabilmektedir.¹⁴⁶ Çünkü mehir tamamıyla kadının hakkı olup istediği şekilde tasarruf edebilirken Kazak örfünde başlık parası kadar yüklü malın tasarrufta daha çok tecrübeye sahip olmaları göz önünde bulundurulmuş olacak ki bu malın doğrudan anne veya babaya verilmesi uygun görülmüştür. Bu bakımdan Kazak örfünün bu konudaki tutumu tam manasıyla İslam hukukuna aykırı olmadığı gözlemlenmektedir.

Madde 11: Adamın hırsız olduğunu ihbar etmeyen karısı ve çocuklarına hiçbir ceza verilmez.

Eski Kazak örfünde aile fertlerinin aile büyüklerini şikâyet etmelerine müsaade edilmez. Aile reisi olarak bilinen erkekler genelde vicdan, namus sahibi kabul edildiklerinden kendi ailesini, uruğ-kabilesini utandıracak, toplum içinde değerini düşürecek yalan, hırsızlık, başkasının hakkını yemek gibi halkın nazarında alçaklık

¹⁴⁴ Tursun İkramoviç Sultanov, *Koçeviye plemena priarale v XV-XVIIvv.* (Moskova, 1982), 248; Sabit Mukanov, *Ömur mektebi* (Almati, 1970), I, 131; Artıkbayev, *Jeti Jargı*, 118

¹⁴⁵ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuki İslâmiyye Ve Istilahâti Fıkhiyye Kamusu* (İstanbul: Bilmen yayınevi, 1967) III, 320

¹⁴⁶ Muhammed Ebu Zehra, *el-Ahvâlu’ş Şahsiyye* (Kahire: Darul Fikr Arabi, 1957), 172

sayılan eylemlerden uzak dururlar. Kazak halkı genel itibarıyla aç, ihtiyaç halinde olsalar bile başkalarının mülküne el uzatmazlardı. Ancak XVI yüzyıllarda Rus Çarlığı Orta Asya'ya girmeye başladığından itibaren halkın sosyal durumu, manevi değerleri değişime uğradı. Daha önce çok nadir olan hırsızlık, gasp, eşkıyalık gibi toplumun asayişini bozan ve halkın güvenini sarsan eylemler çoğalmaya başladı.¹⁴⁷

Tavke Hanın siyaset alanında yaptığı reformlardan biri olan “Jeti Jargı” kuralları, o döneminin sosyal durumunu da hesaba katarak düzenlendiği için büyük ölçüde halkın birliğini ve maddi durumunu güçlendirmişti. O dönemde suçların çoğalmasını ve toplumda düzensizliğin hâkim olmasını önlemek için toplumun ana çekirdeği olan aileleri ve onun fertlerini birbirine sıkı bir şekilde kenetlenmesini sağlayacak yasa ve kurallar oluşturdu. Söz konusu madde de bu maksatla oluşturulmasının yanı sıra halkın geleneksel inanç esaslarından kaynaklanmaktadır.¹⁴⁸

Öte yandan İslam hukukunda bir kimsenin, birisinin başka birinde olan hakkını tespit etmek için doğru haberi paylaşmasına şahadet denilir ve bu ancak hüküm vermeye yetkili kişinin huzurunda şahadet lafzıyla yerine getirilir.¹⁴⁹ Genel olarak şahitliğin geçerli kanıt olabilmesi için, iki erkek veya bir erkek iki kadın tarafından yapılması şart koşulmuştur. Özellikle hadler ve kısas konusunda kadınların, çocukların şahitliği kabul edilmez. Hırsızlık da had cezasını gerektiren suçlardan olması hasebiyle eski Kazak töresinde kişinin ailesinin kendisine karşı şahitlikleri kabul edilmemiştir.¹⁵⁰ Bu bakımdan söz konusu kuralın tam manasıyla İslam hukukuna aykırı olduğu söylenilemez.

Madde 12: Anne veya babasına hakaret eden erkek evladın boynuna eski keçe bağlanır ve siyah bir ineğe ters bindirilerek kırbaçla dövülür ve köy boyunca gezdirilir. Eğer hakaret eden kız evladı ise el ayağı bağlanarak annesine teslim edilir.

Kazak kültüründe de anne ve baba, tüm müslüman toplumlarında olduğu gibi ayrı bir önem ve değere sahiptir. Ebeveyne veya aile büyüklerine yapılan saygısızlığa, genelde toplumdaki itibarını zedeleyen ve şahit olanlar açısından da ibret olacak türden cezalar

¹⁴⁷ Tair Muldagaliyev, *Ugolovnoe običnoye pravo kazahov* (Almatı, 1955), 74

¹⁴⁸ Şekerim Kaymoldaulı, *Jeti Jargı jöninde ne bilemiz?* (Almatı: Jeti Jargı, 2005), Kazaktın Ata Zandarı, IV, 313

¹⁴⁹ Hacı Yunus Apaydın, *Şahit*, DİA, XXXVIII, 278-283

¹⁵⁰ Şahitlikle ilgili detaylı bilgiler 17.maddede açıklanacaktır

verilirdi. Kazaklardaki “Yiğidi namus, tavşanı kamyş öldürür”, “Malım canımın sadakası, canım ârımın sadakası”, “Baba razı Hudâ razı” gibi ata sözleri de maddi cezalara nispeten manevi cezaların önemini ortaya koymaktadır.¹⁵¹

“Jeti Jargı” ve Kazak örf âdetlerini araştıran A. Levshin ve D. Somokfasov, anne babaya karşı sözlü eziyet veya onları dövmek gibi durumlarda bu tür ceza verileceğini kaydetmişlerdir.¹⁵² Eziyet ister dille ister fiille olsun Kazak halkında anne babaya karşı yapılan her türlü saygısızlık, incitme, vefasızlık büyük suç sayılmıştır. Bu da Kazak örfünün İslami ahlak kurallarına dayandığına işaret etmektedir. Çünkü İslam ahlakına göre de büyüklere, özellikle anne babaya saygısızlık yapılmaması, her zaman onların rızasını kazanılmaya gayret edilmesi, hatta inanç konusunda farklı düşüncelerde olsalar bile, onlara iyi davranılması gerektiğine vurgu yapılmıştır.¹⁵³

“Jeti Jargı”nın 12.maddesini oluşturan “Teşhir” cezası İslam hukukundaki tazir cezasıyla örtüşmektedir. Nitekim her iki cezada da cezanın çerçevesi hâkim tarafından belirlenmekte olup duruma göre en hafif olan sözlü kınama olduğu gibi en ağır öldürme gibi cezalar da verilebilir.¹⁵⁴ Kazak örfünde bu tür ceza “*maskaralau*” tabiriyle ifade edilip bu söz, istihza, alay etme, küçük düşürme ve utandırma diyebileceğimiz cezaları bildirmektedir. Din, örf esaslarına aykırı davranışları cezalandırmak aul (köy) aksakallarının görevi sayılır. Eğer aksakal köyünde ortaya çıkan terbiyesizleri, anne babasına, büyüklere dil uzatan gençleri, namussuzluk eden kadınları cezalandırmazsa halk içinde itibarsızlaşır hatta aksakallıktan da azledilebilir. Toplumun önünde suçluyu mağdur kimse karşısında diz çöktürerek özür diletme, kamçıyla kırbaçlama, siyah ineğe veya eşeğe ters bindirilip ve yüzlerine siyah is sürerek köyü dolaştırma gibi tazir cezaları daha caydırıcı etkiye sahip görülmüştür. Siyah inek veya eşeğin toplumda sevilmeyen hayvan olması ve anne babasına karşı gelen evladın ona ters bindirilerek köyde dolaştırılması bu davranışın herkes tarafından sevilmeyen çirkin amel olduğunu ortaya koymak ve hem evladın hem toplumun vicdanlarına bu suça karşı nefret duygusu işlenerek ibreti âlem olması amaçlanmıştır.¹⁵⁵ Eğer saygısızlık yapan kız evlat ise onun

¹⁵¹ Salık Zimanov, *Kazaktın Jargi Zandarı* (Almatı, 2005), Kazaktın Ata Zandarı, V, 29

¹⁵² Levshin, *Opisanie*, III, 174; Somokfasov, *Sbornik*, 258

¹⁵³ *Mevsuatu Nazratün Naim fi Makarimi Ahlakir Resulil Kerim*, ed: Salih bin Abdullah, (Cidde, 1998), III, 261

¹⁵⁴ Tuncay Başoğlu, *Ta'zir*, DİA, XXXX, 198-202; Nevzat Keleş, *Ortaçağ İslam Dünyasında Teşhir*, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (Aralık, 2020), 19/2

¹⁵⁵ Artıkbayev, *Jeti Jargi*, 169

cezasını vermek annesinin inisiyatifine bırakılmış ve verilen cezanın herkese ders olması için ilan edilmesi öngörülmüştür.

Madde 13: Çocuklarının kâtili olan anne ve baba hiçbir şekilde cezalandırılmaz. Fakat utandığından dolayı nikâhsız doğurduğu çocuğunu öldüren kadın idam edilir.

Kazak halkı, İslam'ın Orta Asya'ya gelmesiyle beraber bu dinin inanç esaslarını ve ahkâmını benimseyerek kendilerine rehber edinmiş ve büyük ölçüde hayatlarını İslam hukukunun kurallarına göre şekillendirmişlerdir. Bu durum kendi evladının kâtili olan anne ve babanın cezalandırılmaması kuralında da göze çarpmaktadır. Eski Kazak toplumunda akrabalık yakınlığı olmayan yabancı erkek ve kadının yalnız olmaları, bir araya gelmeleri veya görüşmeleri toplum tarafından kınanırdı. Eğer böyle bir şey gerçeklerşirse de sadece o erkek ve kadına değil her ikisinin kabilesine leke sayılırdı. “*Kıza kırk evden yasak*” deyimiyile halk nazarında ayıp sayılan fiillerden birbirlerini özellikle kızları sakındırmışlardır.¹⁵⁶ Bundan dolayı her bir Kazak, kendi ailesinin ve kabilesinin toplumdaki itibarın sarsıtacak fiillerden ve gayri meşru ilişkilerden uzak durmaya çalışmıştır. Ancak nikâhsız, gayri meşru ilişki yaşarsa ve bundan dünyaya getirdiğı çocuğı, ayıbını gizlemek için öldürürse bu daha ağır suç sayılırdı ve o anneye ölüm cezası verilirdi.¹⁵⁷

Babaya evladını öldürmesinden dolayı kısas uygulanmayacağına dair rivayetini esas alan fukaha, kısası gerektirmeyecek durumlardan birinin, maktulün katilin furuundan olduğu durum olarak belirtmiş ve hadiste geçen “vâlid” kelimesinin usulden yani baba, dede, anne, nine ve yukarıya doğru herkesi kapsayacağını zikretmişler.¹⁵⁸ Fukahanın bu rivayeti esas almasının gerekçesi, Hz. Peygamberimizin, babasından şikâyet ederek gelen adama, hem kendisinin hem malının babasına ait olduğunu söylemesidir.¹⁵⁹ Bu hadise göre, evladın malı da kendisi de babasına ait olarak onun mülkü olduğunu ifade ettiğinden, babanın çocuğı öldürmesi sanki kendi malını telef etmiş gibi sayılmış olacak ki bu durumda babaya kısas uygulanmaz. Burada hakiki manada mülkü olmasa da çocuğun babasına izafet edilmesi sebebiyle bir şüphe oluşmuştur, kısas da diğer hadler

¹⁵⁶ Tolevbayeva, *Kazak otbasılık âdet gürpi*, 79

¹⁵⁷ Sergey Bronevski, *Zapiski o Kirgiz-Kaysakah Srednoy Ordi* (Sankbeterburg, 1830), 271

¹⁵⁸ Kâsâni, *Bedaiu's Sanâi*, X, 241; Şirbini, *Muğnil Muhtac*, IV, 27;

¹⁵⁹ Ebu Abdullah İbn Mace el-Kazvini, *Es-Sunen* (Dimaşk, 2009), III, 391;

gibi şüpheyle düşmektedir. Diğer yandan baba, evladın varlık sebebi olup müsebbekten dolayı müsebbib yok edilemez.¹⁶⁰ Kısacası İslam hukukuna göre babalık vasfı kısasa engeldir. Aynı şekilde anneye de, evladını öldürmesinden dolayı kısas uygulanmamaktadır. Ancak bazı fakihler, annenin evladı üzerinde velayet hakkının olmaması ve ümmüveledin efendisini öldürdüğü durumda doğurduğu çocuğun annesinden kısas alacağı hükmünden yola çıkarak evladını öldüren anneye de kısas uygulanacağını söylemişlerdir.¹⁶¹

Kazak halkının *bîleri* (hâkimler), nikâhsız doğurduğu çocuğu öldüren anneye, ölüm cezasını çocuğun kısası olarak değil, belki gayrı meşru ilişkileri önlemek için seddi zerâi bağlamında tayin etmişlerdir. İslam ceza hukukunda ise genel kanaat, annenin evladını öldürmesinden dolayı kendisine kısas uygulanmaması yönündedir.

Madde 14: Vefat edenin küçük çocukları, yakın akrabalarının bakımına, akrabaları yok ise, güvenilir olmak şartıyla yabancılara verilir.

Kazak halkında erkek çocuğun ergenliğe ermesi 15, kız çocuğunun ise 16 yaş olarak kabul edilmiş olup anne babası olmayan çocuklar bu yaşa kadar yetim kabul edilmiştir. Yetim çocuklarla, eğer biliniyorsa en yakın akrabaları ilgilenmiş ve her türlü meselede onlardan sorumlu olmuşlardır. Gerek mirastan gerekse diğer yollarla yetimlerin mülkiyetinde olan malları koruyup gözetmek, onların vâsi veya velisi olan akrabalarının zimmetinde olup yetimler buluğa erdiklerinde onlara mallarını teslim etmeleri gerekirdi.¹⁶² Çocuklar, kocasının vefatından sonra onun ailesinden başkasıyla evlenmemek şartıyla annelerinin velayetine bırakılabilirdi. Fakat yabancı biriyle evlenirse çocuklar *bi* (hâkim) kararıyla âdil, emanet sahibi olan yabancı birisine teslim edilirdi.¹⁶³

Belli bir yaşa kadar çocuğun terbiyesinin ve maslahatlarının gözetimine layık olan kimseler tarafından üstlenmesine İslam hukukunda “hidane” denilir.¹⁶⁴ Çocuk, kendisinin asli ihtiyaçları olan bedeninin ve elbisesinin temizliği, yeme içmesi ve diğer zorunlu ihtiyaçlarını gidermesi ve sağlam yetişmesi için gerekli olan her türlü işlerini en uygun

¹⁶⁰ İbn Kudame, *El-Muğni*, XI, 484

¹⁶¹ İbn Kudame, *El-Muğni*, XI, 484;

¹⁶² Sakkulakulı, *Esim hannın eski colı*, KAZ, IV, 148

¹⁶³ Arman Elektorov, *Kazakta balanin terbieleni, ata-ana kukıktarı* (Almatı, 2006), Kazak Destürleri men âdet gurıptarı, II, 108

¹⁶⁴ Zuheyli, *El-Fikhul İslami*, VII, 718; Kâsâni, *Bedaiu's Sanâi*, V, 203

şekilde yerine getirecek şahsa teslim edilir. Bu işlere kadın tabiatının daha yatkın olduğu ve buna en başta annesinin öncelikli hak sahibi olduğu sünnet ve icmayla sabittir. Nitekim bir kadın Hz. Peygamber'e gelerek, kocasının kendisini boşadığını ve karnının kendisi için kap, kucağını nefes, göğsünü gıda kaynağı yapıp beslediği çocuğunu almak istediğini haber verince, Hz. Peygamber kadına, evlenmediği sürece çocuğa kendisinin daha haklı olacağını söylemesidir.¹⁶⁵ İcmadaki delil ise şöyledir: Hz. Ömer boşadığı eşinden oğlu Âsim'i almak için Hz. Ebü Bekr'in huzurunda tartışmaları neticesinde çocuğun annesiyle kalacağına karar verilir ve bu karara kimse itiraz etmediğinden bu konuda icma oluşmuştur.¹⁶⁶

Genel olarak çocuğun bakımını üstlenecek kişide aranan şartlar onun, hür, akıllı, bâliğ, emanet sahibi, üstlenmeye kadir ve mahremi olmasıdır. Bu şartlar konusunda bir ittifak söz konusu olsa da bazı âlimler buna ek olarak bu şahsın reşid ve müslüman olmasını da gerekli görmüşlerdir. Çocuğun 7-8 yaşına kadar kadın tarafından üstlenilmesinin uygun olmasında fukaha hemfikirdir. Bu sebeple çocuğu üstlenmedeki sıralama şu şekildedir: Anne, nineler, kız kardeşler, onların kızları, erkek kardeşlerin kızları, annenin ve babanın kız kardeşleri... 7-8 yaşından büyük olan erkek çocuğunun buluşa kadar olan süreçte terbiye, eğitim ve korumasıyla miras hukukundaki asabe olarak bilinen yakınlarının üstlenmesi uygun görülmüştür.¹⁶⁷ Bu bağlamda asabe sıralaması şu şekildedir: Baba, dede, kardeşler, onların oğulları, amcalar... Sonra ise asabe olmayan erkek akrabaları annesinin babası, ana bir kardeşler, dayılar üstlenir. Kız çocuk için de bu sıralama söylene de bazı fakihler kızların buluşa kadar kadınların terbiyesinde olmasını ve sonra velayetin erkek akrabasına geçmesini doğru bulmuşlar.¹⁶⁸

Çocuk babaya nispet edildiği için onun bakımıyla ilgili harcamaları, bakıcı ücreti, baba evinin dışında kalacaksa oranın kira veya diğer masraflarını baba üstlenmektedir. Annesiyle evlilik devam ediyorsa veya iddet bekliyorsa çocuğu baktığı için ayrıca bakım nafakası verilmez, çünkü aynı vakitte aynı şahıstan sebep her ne kadar farklı olsa da iki nafaka alınmaz. Eğer çocuğun kendi malı varsa nafakalar ondan harcanır, malı yoksa babası sorumlu olur. Eğer babası yoksa veya kadir değilse diğer yakın akrabaları sorumlu

¹⁶⁵ Ebü Davud Es-Sicistani, *Sünenü Ebi Davud*, thk: Nasruddin Elbani (Amman, 1997), 2276, 397

¹⁶⁶ Ebu Zehra, *el-Ahvâlu 'ş Şahsiyye*, 406

¹⁶⁷ Ali Bardakoğlu, *Hidâne*, DİA, XVII, 467-471

¹⁶⁸ Zuheyli, *El-Fikhul İslami*, VII, 719-724; Kâsâni, *Bedaiu's Sanâi*, V, 205-208;

olmaktadır.¹⁶⁹ Genel olarak Kazak halkının, çocuğun bakımıyla ilgili tutumları incelendiğinde, İslam hukukunun ilgili konuda gözettiği ve talep ettiği şartlara aykırı olmadığı hatta hemen hemen aynı olduğu söylenilebilir.

2.2.3. [Yönetim Davaları]

Madde 15: Han, büyük bir anlaşmazlığı çözmeye ve günahkârı cezalandırmaya karar verir. Hanın kendisi yoksa davacı ve davalının oturduğu köyün bîleri (hâkim) ve aksakalları, her iki tarafça seçilen iki bilirkişiyi çağırarak inceleyip karar vermelidir. Hâkim ve aracılara, davayı karara bağladıkları için, kesilen cezanın 1/10'i ödenmeli.

Kazak halkında “Han” toplumun en üst yöneticisi sayıldığından mahkemede karar vermek onun hakkıdır. Han olarak seçilmenin en önemli şartı “töre” yani Cengiz Han’ın neslinden olan itibarlı hanların soyundan gelmesi gerekmektedir. Han seçilecek kimse önce “*Yargı*” yani en üst hüküm verme makamından geçmeli ve sonra davalarda hâkim, savaşta komutan olabilecek, devletlerarası ilişkide halkın iyiliğini gözetebilecek yeteneklere sahip olmalıdır.¹⁷⁰ Han seçiminden önce her uruğ kendi içinde *bî* ve aksakallarıyla istişare ederler, sonra halkın tüm uruğ *bî*leri ve aksakalları “*Kaz*” denilen büyük toplantıya katılırlar ve orada herkesin fikri ortak karara bağlanırsa han seçilir, yoksa tekrar istişareler yapılırdı. Genellikle bu tören herkesin katılabileceği büyük meydan veya bozkırda, yüksek bir alanda düzenlenirdi. Han olarak seçileni beyaz keçeye oturtarak kenarlarından, hana destek olan *bî*ler, aksakallar ve *batırlar*(kahraman) tutup kaldırır ve toplanan halkı dolaşırdı. Üç defa kaldırılır ve her seferinde tüm halk “Han, Han, Han” derler ve Hanın oturduğu beyaz keçeyi teberrük edinerek paylaşırlardı. Sonra han atın sütüyle yıkanır ve eski elbiselerini en yakınındakiler paylaşır. Han altınla desenleyen hırkayla beyaz kalpak giyip tekrar halkın önüne çıkar. Bu törende hanın sağ eli olacak yani evlatlarını yetiştirecek, danışmanlık edecek, han sarayını yönetecek “*Atalık*” seçilirdi. Onun mührü hanın mührüyle aynı sayılan, önemli meselelere kendisi karar verebilen, hanın önemli işlerini yerine getiren baş veziri olurdu.¹⁷¹

¹⁶⁹ Şemsüddin Ed-Desuki, *Haşiyetü'd Desuki alâ's Şerhi'l Kebir* (Dar İhya Kütübü'l Arabi), II, 534; Ebu Zehra, *el-Ahvâlu's Şahsiyye*, 410

¹⁷⁰ Artıkbayev, *Jeti Jargı*, 95

¹⁷¹ Jambıl Omari, *Atalıktar auleti* (Astana, 2011), 46

Törene katılan uruğ *bî*leri hana hediyeler takdim ederler, hanın kendi malını oraya gelen halk alabildiği kadar alırlar ama sonra herkes aldığı kadar kat katımı hediye olarak hana gönderirlerdi. Törenin sonunda kurban kesilir ve herkes onun kanına bandırdıkları parmaklarını göğe kaldırarak hana itaat edeceklerine dair biat ederler ve “*Hana isyan – Hudâ’ya isyan*” diyerek hana karşı çıkana, itaat etmeyene Tanrının laneti olacağına dair tahhütte bulunurlardı.¹⁷²

Davalı ve davacının köyünden, uruğundan olup, davaya konu olan meseleyi en iyi bilen *bî*ler veya aksakallar, han olmadığında hüküm vermeye yetkili sayılırdı. *Bî*, Kazak örfünü en iyi bilen, belîğ konuşan, asil soylu, itibarını sarsacak hiçbir dava ve şüpheye düşmeyen, davaları sulh yoluyla halledebilen âdil, aksakallar tarafından seçilen kimsedir.¹⁷³ *Bî*ler veya aksakallar, davayı karara bağladıklarında, suçludan hâkimin hakkı olarak, tayin edilen cezanın 1/10’ini alırlardı. “*Jeti Jargı*” üzerine yapılan bazı çalışmalarda bu alınan meblağı “*hanlık*” yani hanın hakkı demişler. Ancak araştırmacıların çoğunluğuna göre “*hanlık*” cezanın 1/5’i olarak verileceğini kaydetmişler.¹⁷⁴

İslam hukukunda müslümanların, “*İmâmet-i Kübrâ*” olarak isimlendirdikleri devlet yöneticisini tayin etmelerinin farz-ı kifaye olduğunda ihtilaf yoktur. Çünkü, Hz. Peygamber efendimizden sonra sahabenin halife seçmelerinde acele etmeleri ve buna kimsenin itiraz etmemesi, diğer yandan hükümlerin uygulanması, maslahatların gözetilerek mefsetlerin giderilmesi, hak sahiplerinin haklarının korunması ancak bir imamın yani yöneticinin varlığıyla olacağı tartışmasızdır.¹⁷⁵ Bu makam, dinin korunması ve dünya işlerini yönetmesi konusunda Hz. Peygamberin yerine geçildiği için “halifelik”, bu makamı üstlenen kimseye de “halife” denilmiştir.¹⁷⁶ Onun bu makama tayini için tüm hukuki sorumluluklarda olduğu gibi önce dini sorumluluklarla mükellef olması, sonra âdil, erkek, hür, âlim müçtehit, cesur, duyu organlarının ve bedeninin sağlıklı, siyasi konulara vâkıf ve Kureyş kabilesinden olması şart koşulmuştur.¹⁷⁷ Fukaha, şartlara uygun

¹⁷² Artıkbayev, *Jeti Jargı*, 96

¹⁷³ Nuralı Üserov, *Destürlü biler soti* (Almatı: Jeti Jargı, 2009), KAZ, X, 25

¹⁷⁴ Sakkulakulı, *Esım hannın eski colı*, KAZ, IV, 150; Spasskiy, *Tavke Han zandarı*, KAZ, IV, 488; Artıkbayev, *Jeti Jargı*, 97

¹⁷⁵ Kâsâni, *Bedaiu’s Sanâi*, IX, 83

¹⁷⁶ Casım Avcı, Azmi Özcan, *Hilafet*, DİA, XVII, 546-553

¹⁷⁷ Ebul Hasan El-Maverdi, *El-Ahkâmu’s Sultaniye vel Vilayatu’d Diniyye*, thk: Ahmad Mubarek el-Bağdadi (Küveyt, 1989), 5

Kureyş mensubu yoksa Kinâni, onlardan da yoksa Hz. İsmail peygamberin neslinden olanlar, onlardan da yoksa acemlerden olabileceğini kaydetmişlerdir.¹⁷⁸ Halifenin “*nâibi*” olan kâdılarda da cumhur ulemaya göre nesep şartı dışında aynı şartlar aranmışsa da, Hanefilere göre kadın sürekli olmamak kaydıyla bazı meselelerde hakimlik yapabildiği gibi fâsık olan birisinin de kadılığa tayin edilmesi caizdir.¹⁷⁹

İslam hukukunda devlet yöneticisinde aranan şartlar, Kazak örf kurallarında aranan şartlara büyük ölçüde benzemektedir. Kazak hanları, kendi halkının İslami kurallara uygun yaşaması, maslahatları ve haklarını korunması, devletin asayişiyile beraber dış ve iç saldırılara karşı himayesi konusunda, İslam halifesinin bölge âmiri veya valisi konumunda değerlendirilebilir. Aynı şekilde halifenin nâibi olan kâdılarda aranan şartların, Kazak halkının hâkim ve kâdısı sayılan *bî*lerde de hemen hemen aynı olduğu görülmektedir. Bundan dolayı Kazak örf kurallarının İslam hukukundan esinlendiği, zamanın ve mekânın değişimine göre şekillendiği söylenilebilir. Nitekim ahkâmın zamana ve örfü göre değişebileceği konusunda İslam fukahasının icmaı olduğundan, helali haram, haramı helal saymadığı sürece örf kurallarına uyulmasında sakınca yoktur.¹⁸⁰

Madde 16: Davalının hâkimlerin güvenirliliğine karşı şüpheleri varsa, onları değiştirebilir.

Kazak halkında davanın durumuna göre mahkeme farklı kurulmaktaydı. Eğer dava, ölüm ve eşkıyalık gibi kabileler arası bir dava ise sekiz ile yirmi dört bîden oluşan “*Kenges*” mahkemesi kurulur. Hırsızlık, dul davası, uzuvlara verilen zararlar gibi uruğlar arası davalarda ise altı ile sekiz bîden oluşan “*Juginis*” mahkemesi ilgilenir. Her iki mahkemede de baş hâkimliği, iki tarafın anlaşarak seçtiği bî yapar ve “Töbe bî” diye isimlendirilirdi. Baş hâkim niteliğinde olan töbe bî, mahkemeye katılacak bîleri seçerken onlar hakkındaki iki tarafın görüşlerine önem verirdi. Bir uruğ içinde olan kavga, küçük hırsızlık, hakaret gibi meseleleri bir aksakal veya bî(hâkim) de karar verir, isterse komşu aksakallar da katılabilirdi. Biler yüksek yere hilal şeklinde oturur, baş hâkim olan bî önce meseleyi açıklarak davacı ve davalıyı karşılına diz üstü oturtup, önce iki tarafın

¹⁷⁸ Nevevi, *Ravdatu't Talibin*, VII, 263

¹⁷⁹ Şirbini, *Muğni'l Muhtac*, IV, 501; Kâsâni, *Bedaiu's Sanâi*, IX, 86-91

¹⁸⁰ Erdoğan, *İslam Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, 254; Ahmad bin Muhammed Ez-Zerkâ, *Şerhu'l Kavaidu'l Fıkhiyye* (Dimaşk: Darul Kalam, 1989), 227; Ali Haydar Efendi, *Dürerül Hukkam*, I, 44; İbn Nüceym, *El-Eşbah ven-Nazair*, 101

büyüklerini kendi aralarında sulh yaparak anlaşmaya davet ederdi. Eğer onlar anlaşmayı, hâkimlerin karar vermesine bıraksalar önce davacı, sonra davalı dinlenir ve töbe bi isterse kendisi veya *bî*lerle istişare ederek hüküm verir. Verilen hükme razı olmazlarsa veya bîlerin adaletine bir taraf şüphe ederse karşı tarafın rızasıyla mahkeme için başka *bî*lere başvurabilir. Davalı mahkemeye gelmezse, *bî*, bekçi göndererek onu zorla getirtmeye haklıdır.¹⁸¹

İslam hukuku literatüründe mahkeme âdâblarından, kâdının hem bedensel ihtiyaçlarından hem akli meşgul edecek şeylerden uzak olması, kimseden hediye almaması, her iki tarafa eşit şekilde bakarak konuşması, onları aynı hizada oturtması gerektiği kaydedilir. Yine kâdının istişare edebilmesi için yanında bir grup fakihî bulundurması, herkesin görebileceği yüksek yerde oturması, heybeti ve saygısı için yardımcılarının olması, davaları kaydetmek için kâtib edinmesi mahkeme âdâbındandır.¹⁸²

İslam hukukunda verilen hükümlerin ilga edilmesini gerektiren bazı gerekçeler de vardır. Mesela, hâkimin ehil olmaması, töhmet altında kalmasını gerektirecek karar vermesi, yetki alanı dışında hüküm verdiğyse, hüküm ispatında hatalı olması, hükümden sonra davalının hükmü değiştirecek şekilde olan bir gerekçe sunması, hükmün dayandığı delilin nassa, icamaa, genel kaidelere aykırı olması gibi durumlar.¹⁸³ Eğer hâkim töhmet edilecek şekilde iki tarafın birisine meylettiği ortaya çıkarsa verilen hüküm bozulur. İki taraf kendi aralarında hâkim olabilecek birisini hâkim tayin ederlerse ve o hüküm vermeden önce taraflar onu istemeyip başka birisini tayin etme hakkına sahipler. Fakat tayin edilen hâkim hüküm verdikten sonra devlet kâdısı da bu hükmü onaylarsa tarafların bu hükmü terk etmeleri caiz değildir.¹⁸⁴ Buna göre törenin bu kuralı mutlak haliyle İslam hukukuna uygun diyemeyiz. Çünkü kişinin, devletin tayin ettiği kâdının hükmünü kabul etmeme seçeneği olmayıp, yalnız geçerli sebep olduğu durumda verilen hükme itiraz edilebilmektedir.

¹⁸¹ Üserov, *Destürlü biler soti*, KAZ, X, 253; Artıkbayev, *Jeti Jargı*, 100-101

¹⁸² Fahrettin Atar, *Kadı*, DİA, XXIV, 69-73; Meydani, *el-Lubab*, II, 471-472; Kâsâni, *Bedaiu's Sanâi*, IX, 117-133;

¹⁸³ Haşim Cemil Abdullah, *İslam Hukukunda Yargı Kararlarının Temyizi*, çev: Yunus Apaydın, (Kayseri, 1990), EÜ SBE dergisi, sayı: 4, 393-410

¹⁸⁴ Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l Hukkam*, IV, 700; El-Meydani, *el-Lubab*, II, 481

Madde 17: Suçun ispatlanması için en az iki, bazen üç şahit talep edilir. Şahitler olmadığında yemin ettirilir. Kadınlar, çocuklar, hizmetçiler ve köleler şahitlik edemezler.

Tüm suçlar iki kişinin şahitliğiyle ispat edilmediği belki suçun çeşidine göre şahitlerin sayısı değişiklik arz ettiği diğer maddelerde ve kaynaklarda görülmektedir. Örneğin, zina suçunun ispatında dört şahidin istenmesi 9.maddede beyan edilmiştir. Allah'a küfredenin, sövenin ispatlanıp cezalandırılması için de yedi şahidin istenmesi 27.maddede açıklanacaktır. Bir diğer husus ise, at veya deve çalma suçunun dört şahitle ispatlanması durumunda suçluya ölüm cezası verilmesi olup bahsedilen üç suç dışında diğer suçların ispatında en az iki şahit istenmektedir.¹⁸⁵ Şahitlerin bulunmadığı durumda ise suçlanan tarafın itibarlı akrabasının yemin etmesi gerekeceği 5.maddede açıklandı.

Hâkimlerin huzurunda şahit olarak ifade vermeye genellikle asil soylu olanlar ve erkeklere has özellik olup, kadının, çocuğun, kölenin ve hizmetçilerin sözüne pek itibar edilmezdi.¹⁸⁶ Çünkü, han veya bilerin huzurunda adam öldürme gibi kısas ve had gerektiren davalar görülürdü. Ancak onlardan başka hiç kimse şahit olmadığında onların sözlerine itibar edilirdi. Kadınların şahitliğine kabile, köy içinde olan aile içi, akraba arasındaki küçük meselelerde itibar edilmiştir. Çocukların, köle ve onun gibi olan hizmetçinin hiçbir zaman şahitlikleri kabul edilmemiştir.¹⁸⁷

İslam hukukunda genel olarak şahitlerin sayısı iki erkek iken sadece zina suçunda dört erkeğin şahitliği istenmektedir. Diğer had ve kıyaslarda yine de iki erkek şartı aranırken cezalar dışında kalan konularda şahitler en az iki erkek veya bir erkek iki kadın olmalıdır. Kadınların şahitliği hadler ve kısas bahsinde kabul edilmez, sebebi bu iki ceza türü kesin delillerle sabit olup, delillerle ilgili şüphe oluştuğunda düşürülen cezalar olmasındandır. Kadında da genel olarak unutmama, gaflet, akıl ve dininde noksanlık olmasıyla bu şüphe doğurur, diğer yandan tabiatı gereği kadın his ve duygulara yenik düşerek hakların yerine gelmesine engel olabilir.¹⁸⁸ İbadetler başta olmak üzere mali ve ailevi konularda bir erkek ve iki kadının şahitliği yeterli görülürken sadece kadınların

¹⁸⁵ Kayrat Salğaraulı, "Jeti Jargı" jöninde, KAZ, IV, 401; Sultanov, *Jeti Jargı*, KAZ, IV, 419; Levshin, *Opisanie*, III, 176; Bronevski, *Zapiski*, 260

¹⁸⁶ Somokfasov, *Sbornik*, 281

¹⁸⁷ Nürulan Dolatpekov, *Kazaktin âdet gurip zangdari* (Astana, 2006), 96

¹⁸⁸ Şemsü'leimme es-Serahsi, *Kitâbu'l Mabsut* (Beyrut), XVI, 142; Kâsâni, *Bedaiu's Sanâi*, IX, 5-54

bilebileceği doğum ve kadınların ayıpları gibi konulara dair şahitlerde erkek şartı aranmamaktadır.¹⁸⁹

Şahit olacak erkek olsun kadın olsun her ikisinin şahitliği eda ederken âkil, bâliğ, Müslüman, hür, adil, gözleri gören, kulakları duyan olması gerekmektedir. Ancak, şahitliği üstlenirken mümeyyiz çocuk, köle, fasık, kâfir olanlar şahitliğin eda esnasında buluşa ererse, hür olursa, tövbe ederek âdil, Müslüman olursa, sağır, dilsiz olsalar bile kabul edilmektedir.¹⁹⁰ Eğlence için içkiye düşkün olan, çocuklarla, kuşlarla, çalgı aletleriyle oynayan, insanlara şarkı söyleyenlerin de mürüvvete aykırı amel ettiklerinden şahitlikleri kabul edilmemektedir.¹⁹¹ Hizmetçiler, işçiler Kazak toplumunda köle gibi kabul edilir, diğer yandan efendileri için her türlü eğlenceler, toplumda aşağılık sayılan işleri de bunlar yaptıklarından onların şahitlikleri kabul edilmezdi. “Jeti Jargı”nın bu maddesi tamamıyla İslam hukuku kurallarına uymasa da temeli, ana gayesi ona uygun olduğu görülmektedir.

Madde 18: Han da dâhil tüm sultanlar, kabile ve boy reisleri sonbaharda halk meselelerini istişare etmek için bozkırda bir yerde kurultay yapmalılar. Kurultaya her Kazak silahlı gelmelidir. Silahsız gelenlerin görüş hakkı olmayıp gençler ona yer vermeyebilir.

Bilindiği üzere Kazak halkı bozkırlarda göçebe hayatı yaşayıp toplu şekilde yerleşik şehir hayatı sürmedikleri için halkın gereksinim ve ihtiyaçlarının tespit edilmesi kolay değildi. Bu sebeple senede bir defa olsa bile tüm kabile reislerinin ulaşabileceği bozkırın belli yerinde toplanıp halkın ihtiyaçlarını giderme amaçlı kurultay yapmaları zorunluymuştu. Böyle toplantılar genellikle sonbaharda yapılır ve bunun nedeni ise her kabilenin mevsimlik hasadı ve hayvanlarının miktarı hesaplanarak uruğların kışın konaklayacağı yer ve erzak hazırlıkları istişare edilmesiydi. Bunun yanı sıra, karar verilmesi üzere toplantıya getirilen davalar, halkın genel durumuyla ilgili mesleler karara bağlanır ve bunu kimse sonraki toplantıya kadar bozamaz.¹⁹² Bazı kaynaklarda bu

¹⁸⁹ Karabağı, *Şerhul Muhtar*, I, 448; Apaydın, *Şahit*, DİA, XXXVIII, 278-283

¹⁹⁰ Ali Haydar Efendi, *Dürrerül Hukkam*, IV, 351-358

¹⁹¹ İbn Abidin, *Reddu'l Muhtar*, VIII, 201

¹⁹² Nikolay Appolov, *Polojenie hanskoy vlasti i "Jeti Jargı" Tavke Hana*, KAZ, IV, 185; Sakkulakulu, *Esim hannın eski colı*, KAZ, IV, 151

toplantıların yeri olarak Sirderya kıyısındaki Kültöbe mevkiinin tayin edildiği zikredilir.¹⁹³

Silah yani kılıç, yay, kalkan taşımak, bozkır halklarında özgürlüğün, bağımsızlığın sembolü olduğundan köle, esir ve hizmetçiler silah taşıyamazdı. Kazak halkı da özgür olduğundan tüm erkekler silahlı olmalı, hatta kadınlar da en azından kılıç veya hançer taşınmalı. Bu durum uruğ reisleri, biler ve batırlar(kahraman) için ayrıca öneme sahipti. Kurultaya silahsız gelmeleri durumunda sözleri dinlenmez, oylamaya katılamaz hatta kendinden alt konumda olanlar, gençler onlara yer vermeyip saygı göstermeye bilirlerdi. Bu şerefli olan biler ve batırlar için namus meselesi olup, halk içinde itibarlarını kaybetmesi ölümle eşit sayılırdı.¹⁹⁴

Kazak halkının bu örf kuralının da İslam hukukuna aykırı olmadığını, hatta istişarenin gerekli olduğu aşikârdır. İçinde İmam Nevevi ve er-Razi'nin de bulunduğu bir grup ulema, kararların istişare yoluyla alınmasının vacip olduğunu söylemişler. İmam Şafii, Katade gibi âlimlere nispet edilen görüş göre ise, istişare etmek menduptur.¹⁹⁵ Halkın genelini ilgilendiren meseleleri istişare yoluyla fikir ve görüşler alınarak hal edilmesinin mendup olduğu kanaatindeyiz. Çünkü kadı veya hâkime yetki verildiğinden isterse tek başına isterse istişareyle karar verebilir. Ancak istişare yapılarak ortaya çıkan kararların herkes için uygun ve daha isabetli olma ihtimali yüksektir.¹⁹⁶ Diğer yandan istişare edilecek şahıslar, konuya hâkim ve âdil kişiler olması şarttır.¹⁹⁷

Madde 19: Silah taşıya bilen herkes yılda bir defa servetinin 1/20'sini devlet yöneticilerine vermelidir.

Tarihi kaynaklardan Tavke Han ve ondan önceki dönemlerde yöneticiler halktan hayvanlarının zekâtını 1/40, tarla, bahçe ürünlerinin öşrünü 1/10 olarak aldığı bilinmektedir.¹⁹⁸ Ancak Tavke Han, devleti güçlendirmek, dış saldırılara karşı dayanabilmek ve askeri ihtiyaçları gidermek için vergide düzenlemeler yapmıştır. Bu kural da bu düzenlemelerden biri olup ona göre bozkırda göçebe olan halktan ve silah

¹⁹³ Halık Ebutaliyev, *Dala konstitusiyası-Jeti Jargı*, KAZ, IV, 227; Elmira Teleuova, *Tavke Hannın tauelsiz sayasatı jane "Jeti Jargı"*, KAZ, IV, 426

¹⁹⁴ Adolf Yanuşkeeviç, *Kazak Dalasının saparı turalı jazbalar*, ter: Galim Zulharov (Astana, 2003), 138

¹⁹⁵ Vizaratü'l-evkaf, *El-Mevsuatü*, XXVI, 279

¹⁹⁶ Kâsâni, *Bedaiu's Sanâi*, IX, 126;

¹⁹⁷ Talip Turcan, *Şûra*, DİA, XXXIX, 230-235

¹⁹⁸ Sergali Esbembetoviç Tolibekov, *Koçevoje obşestva Kazahov v XVII-naçale XX vekov* (Almatı, 1971), 85; Artıkbayev, *Jeti Jargı*, 120-121

taşıyan herkesin, ailesinin tüm mal varlığından yılda bir defa olmakla 1/20'ni vergi olarak alınmasını yasalaştırmıştı. Ancak bu yasaya hanın ailesinden olan ve hanların neslinden gelen sultanlar tabi tutulmamıştı.¹⁹⁹

İslam hukukunda zekât malın 1/40'nden, öşür ise sulak arazilerde 1/10, taşıma veya kuyu suyuyla sulanan arazilerde 1/20 tayin edilmişken Kazak örfünde böyle ayırım yapılmayıp yerleşik hayat süren tarla bahçesinden çıkan ürünlerin 1/10, göçebe halkın tüm mal varlığının 1/20'i alınması belirtilmiştir.²⁰⁰ Silah taşıyanlar genelde asker veya avcı olup savaşlarda ganimetlere sahip olurlardı. Dolayısıyla silah taşımayanlara nispetle malî durumları ve gelirleri daha fazla olup zekât ve öşürün dışında servetlerinin 1/20'ni vermelerini gerekli kılınmıştır. İslam hukukunda tüm ganimetler düşman topraklarından getirildikten sonra önce 1/5'ni yetimlerin, fakirlerin, miskinlerin hakkı olarak devlet alır. Diğer kalan dört kısmı ise gazilerden süvariye iki, yaya olana ise bir hisse olarak dağıtılır.²⁰¹

2.2.4. [Suç Davaları]

Madde 20: Suçu ispatlanan, hâkimin belirlediği cezayı ödemezse veya köyün reisi de kararın uygulanmamasına meyil ediyorsa ve bununla cezalıyı koruyorsa, o zaman davacı *Barımta* yapma hakkına sahiptir.

Barımta, suçlunun ödemediği tazminatı alacaklının hakkını zorla alma eylemidir. *Bîler* tarafından suçu ispatlanan kimse, diyet veya tazmin ödemesini yapmazsa, onun köy aksakalı da bu ödemeyi takip etmeyip, bununla suçluyu korumaya çalıştığı bilirse, alacaklı olan kendi köyünün *bîyi* veya aksakalına haber vererek *barımta* yapar. *Barımta*, genelde hırsızlık yapılarak çalınan mallar geri ödenmediğinde, kâtil diyet ödeyeceğini bildirmek için “altı iyilik”²⁰² getirerek özür dilemezse, kalın mal(başlık) ödenmeden kız kaçırılması gibi durumlarda yapılır. Alacaklı, alacağı tazmin veya diyet ne ise ondan fazla hayvanı *barımta* yapamaz, yaparsa da hırsızlık sayılır geri iade edilir. Bunu kontrol etmek köy aksakalının yükümlülüklerinden olup, *barımta* esnasında kan dökülmez ve haklı olarak alınan *barımta* geri iade edilmez.²⁰³

¹⁹⁹ Dolatpekov, *Kazaktin âdet gurip zangdari*, 98; Sultanov, *Jeti Jargı*, KAZ, IV, 420;

²⁰⁰ Zeynüddin İbn Nüceym, *el-Bahru'r Râik şerhu Kenzu'd Dekaik* (Beyrut: DKİ, 1997), II, 412-415

²⁰¹ Mevlana Şeyh Nizâm, *el-Fetava'l Hindiyeye* (Beyrut, 2000), II, 226-236;

²⁰² Köle veya cariye, siyah halı, beyaz zırh, değerli kılıç, siyah topal at, siyah aba ve sarı başörtü

²⁰³ Vyatkin, *Oçerki*, 116

Barımta, kısas yapmanın bir yöntemi olduğundan halk kendi aralarında olan davaları böylelikle halletmeye çalışırken daha büyük olaylara sebep olurlardı. Tavke Han döneminde, kendinden önce de var olan bu âdete, belli kurallar getirildi ve neticede haksızlık önlenerek uruğlar, kabileler ortasında kan dökülmesine, davaların daha büyümesinin önüne geçildi. Örneğin, *barımta* konusunda Alşınlar kabilesinden çok haksızlığa uğrayan, mağdur olan Jetiru kabilesi Tavke Hanın yönetimine sığınmış ve onun koyduğu kurallarla haklarını savunabilmiştir.²⁰⁴

Barımta, alacaklının hakkını güç kullanarak almasıyla gerçekleştiğinden bu tür eylem İslam hukukuna aykırı olmaktadır. Çünkü İslam hukukunda mahkemece belirlenen haklar devlet tarafından tahsil edilir. Aksi durumda halk arasında anarşi çıkmasına yol açılmış olur. Fukahanın çoğuluna göre, borçlunun kendi rızasıyla ödememesi durumunda malları haczedilir ve mahkeme tarafından satılarak borçları ödenir.²⁰⁵

Madde 21: Eşkıyalık, soygun, şiddet ve zina ölümle cezalandırılır. Hırsızlıkla beraber birisini öldüren kişi her iki suç için ayrıca cezalandırılır.

Kazak halkı eskiden beri göçebe olması hasebiyle at, deve ve büyükbaş hayvanlar toplum arasında saygınlık ve zenginlik ölçüsüydü. Bu yüzden toplumda huzursuzluğa neden olan suçların cezası hayvanlarla ödettirilirdi. Eşkıyalıktan soyguna, şiddetten hırsızlığa kadar olan suçların en başında hırsızlık geldiğinden *biler*, aksakallar bunu önlemek için ona karşı ağır cezalar belirlemişler ve suçlunun toplumdaki sosyal durumuna bakılmaksızın verilen en ağır cezaya bile kimse itiraz etmemiştir.²⁰⁶ Aynı şekilde eşkıyalık, soygun ve şiddet eylemleri için de idam cezası uygulanırdı. Bu suçları işlerken ölen kişilerin kanı heder sayılıp onlar için kısas ve diyet istenilmezdi. Hırsızlık yaparken başkasını öldüren onun diyetini ödemeli ve aldığı malın tazmini olarak “üç dokuz” ödenirdi. Yani bir at çalındıysa cezası 27 at ve bir deve, iki at çalındıysa ona karşı 54 at ve iki deve verilir, bir koyuna karşı 27 koyun ve bir at, iki koyun için 54 at ve iki at tazmin edilir. Eğer cinayet grup halinde işlenmişse cezayı faillerin tamamı ödeyerek suçüstü yakalanan cinayetçiyi yakalayan mağdur tarafın onu dövmesi ve bineğini alması suç sayılmazdı.²⁰⁷ Görüldüğü üzere Kazak halkında suçlara karşı bedensel cezalardan

²⁰⁴ Zımanov, Üserov, *Jeti Jargı*, KAZ, IV, 288

²⁰⁵ Mehmet Akif Aydın, *Borç*, DİA, VI, 285-291

²⁰⁶ Dolatpekov, *Kazaktın âdet gurip zangdari*, 27

²⁰⁷ Özbekulu, “*Jeti Jargı*”, KAZ, IV, 355; Artıkbayev, *Jeti Jargı*, 178

ziyade mali ve manevi cezalar daha çok uygulanmıştır. Hırsızlık yaparken birisini öldürenin cezası kısas veya diyet ödemekle gerçekleşir, diyetin miktarı ise erkek için 1000, kadın için 500 koyun olarak tayin edilmiştir.

Klasik fıkıh literatüründe “hirabe”, “kat’ut tarik” başlıkları altında incelenen eşkıyalık, silah veya güç kullanarak yoldaki insanların canına veya malına saldırmakla toplum düzenini bozan eylemlerdir. Eşkıyanın yaptığı eylemin hukuki manada suç sayılabilmesi için failin, akıllı ve bâliğ olmasıyla beraber eylemini açıktan ve şiddet kullanmakla gerçekleştirmiş olması gerekir.²⁰⁸ Ceza olarak Kur’an Kerim’de eşkıyaların öldürüleceği, asılacağı, el ve ayakların çaprazlama kesileceği, sürgün edileceği beyan edilmiştir.²⁰⁹ Cumhur ulema bu cezaların seçmeli değil kademeli olacağını ve eşkıya eyleminde birisini öldürerek malını yağma ederse öldürüleceği veya asılarak öldürüleceği, sadece adam öldürürse onun da öldürülmesi, mal yağma ederse el ve ayakları çapraz kesileceği, sadece yol emniyetini ihlâl ederse de sürgün edileceğini uygun görmüşlerdir.²¹⁰

İslam uleması nezdinde hırsızlık, başkasına ait, koruma altında olan mütekavvim malı sahibinin izni olmadan âkil ve bâliğ olan birisi tarafından gizlice alınması olarak belirtilmiştir. Yapılan hırsızlığa had cezası olarak el kesmenin uygulanabilmesi için çalınan malın en az on dirhem yani yaklaşık dört gram altın değerinde olması gerekir. Eğer çalınan mal o miktardan az olması, çalan kişinin âkil ve bâliğ olmaması, mağdurun yakını olması, malın korunmasıyla ilgili şüphe varsa, çalınan eşya mütekavvim mal değilse hırsızın eli kesilmeyip kâdımın uygun gördüğü tazir cezasına çarptırılır. Çünkü hadlerde asıl olan şüphe olduğu takdirde düşürülmesidir yukarıdaki durumlarda da şüphe oluşmaktadır.²¹¹

2.2.5. [Diyet Davaları]

Madde 22: Kâtil kun(diyet) ödemekle hayatını kurtara bilir. Erkek için 1000 koyun, kadın için 500 koyun. Sakatlanan uzuvlara aynı şekilde karşılık verilir veya kun ödenir.

²⁰⁸ Ali Bardakoğlu, *Eşkıya*, DİA, XI, 463-466

²⁰⁹ El-Maide, 33

²¹⁰ Bardakoğlu, *Eşkıya*, 464

²¹¹ Kemaluddin İbnu'l Humam es-Sivâsi, *Şerhu Fethu'l Kadir* (Beyrut, 2003), V, 340-345

Kazak halkının “Kana kan, cana can” atasözünün temeli toplumda eşitliği sağlamak, mağdur olanların kalbinde kin, nefret ve düşmanlığı azaltmak gibi hikmetleri içeren kısas cezasına dayanır. Bu maddede kısastan herhangi bir nedenle vaz geçildiğinde onun yerine geçen “*kun*” yani diyet tayini ve miktarından bahsedilmektedir. Öldürülen erkeğin diyeti bin koyun, kadının ise beş yüz koyun olarak tayin edilir. Tavke Han kurallarının dayanağı sayılan Esim Han’ın yasalarında erkeğin diyeti bazı kaynaklarda 100 deve, kadının diyeti ise onun yarısı 50 deve denilmişse de diğer kaynaklarda erkek için 100 at ve 6 tane değerli deve, kadın için kalın malı (başlık) miktarınca diyet ödeneceğini kaydedilmiştir.²¹² Bu bilgilerden yola çıkarak Esim Han dönemindeki diyet miktarı İslam ceza hukukundaki diyet cezasından alınmış olduğu söylenilebilir. İslam hukukunda olduğu gibi Kazak halkında da ceza olarak tayin edilen diyeti kâtilin tüm akrabaları ödemesi gerekmektedir. Eğer akrabalar kesilen diyeti ödemeye yanaşmazlarsa toplum arasında alay edilerek aşağılanacağından ötürü kabilenin her ferdi son malını vermek durumunda kalsa bile diyetin ödenmesinde katkıda bulunmaya çalışırlardı.²¹³

“Jeti Jargı” ve Kazak örf kuralları üzerine araştırma yapan tarihçiler, uzuvlar için ödenen diyetin miktarı konusunda farklı bilgiler zikretmektedirler. Tarih ve hukuk alanındaki akademik çalışmalarıyla meşhur olan Zımanov, başparmağın diyetini beş büyükbaş, diğer parmakların her birine iki büyükbaş, gözün birisi için tüm diyetin dörtte biri, iki göz için diyetin yarısı, kulaklar için tüm diyetin yarısı veya bir cariye, kırılan kol için beş büyükbaş, ayak için altı büyükbaş ödeneceğini kaydetmiştir.²¹⁴

“Jeti Jargı” metninin temel kaynağı sayılan Rus araştırmacısı Levshin’in yazmalarında ise, sadece başparmağa yüz, serçe parmağa yirmi koyun diyet ödeneceği zikredilir.²¹⁵ Diğer parmakların diyet miktarına değinmediğinin sebebi ya o bilgiye ulaşamadığından ya da serçe parmağı gibi kabul edildiğinden kaynaklanması muhtemeldir.

İslam hukukuna göre öncelikli ceza kısas olup, kısasın uygulanılamayacağı durumlarda veya kısas hakkı sahibinin vazgeçmesi halinde kısasın bedeli olan diyet tayin

²¹² Nurila Ahmetova, *O zakone Hana Tavke*, KAZ, IV, 208; Sakkulakulı, *Esim hannın eski colı*, KAZ, IV, 152

²¹³ Artikbayev, *Jeti Jargı*, 175

²¹⁴ Zımanov, *Kazak halkının âdet güriptari*, KAZ, IX, 172

²¹⁵ Levshin, *Opisanie*, III, 171

edilir.²¹⁶ Bu bakımdan Kazak töresinin işbu maddesi İslam hukukuyla örtüşse de, diyet konusunda yukarıda Zımanov'un uzuvlar için zikrettiği diyet miktarı İslam hukukundaki uzuvlara karşı ödenecek erşin miktarından farklılık arz etmektedir. Çünkü İslam ceza hukukunda tam diyetin iki bin koyun olduğuna göre parmaklar için onun 1/10'i yani iki yüz koyun veya iki yüz ineğin yirmisi olmalıdır. Her parmak üç mafsaldan oluştuğundan her bir mafsal için parmak diyetinin 1/3'i ödenmesi gerekir. Diğer uzuvlar için belirlenen diyetler ise, çift uzuvdan birisi için yarım diyet, her ikisi için ise tüm diyet, alt üst olmak üzere dört parça olan kirpiklerin her biri için diyetin 1/4'i, ikisi için yarım diyet tayin edilmiştir.²¹⁷ Ama Levshin'in kayıtlarına bakıldığında Kazak töresinde belirlenen tüm diyet miktarı bin koyun, başparmak için o diyetin 1/10'i yani yüz koyun olması, İslam hukukunun uzuvlar için belirlediği diyetin miktarına uymasa da oran bakımından uymaktadır. Yani hem İslam hukukunda hem Kazak örfünde başparmak için tüm diyetin 1/10'i tayin edilmiştir.

Bardakoğlu, son yüzyıllarda Arap toplumunda diyet ödemelerin klasik fıkıh çizgisinden çıktığını ifade eder. Bunun sebebi olarak da İslam hukukundaki diyetin uygulanması ağır olduğundan değil, âkilenin ve devletin desteği azaldığından, halkın maddi durumuna bakılarak diyet miktarının düştüğünü kaydetmiştir.²¹⁸ Geleneksel Kazak toplumunda diyetin 100 at veya 1000 koyun olarak hesaplaması da büyük ihtimalle halkın o dönemdeki maddi imkânları dikkat alındığından kaynaklandığı ve bunun tamamıyla İslam hukukuna aykırı olduğu söylenilemez.

Madde 23: Eğer atlı bir kimse hamile kadına çarparsa ve bundan dolayı kadın ölü çocuk doğurursa: 5 aylık bir cenin için her ayına bir at, 5 aylıktan 9 aylığa kadar olana ise her ayı için 1 deve öder.

Kazak örfünde atlı kimse yolda giderken veya yanlış yere bağlanan at, deve birisine çarparsa ona göre ceza tayin edilirdi. Örneğin, misafir at veya devesini evin girişine bağlar ve o hayvan birisinin ölümüne sebep olursa hayvan sahibi tam diyet öderdi. Fakat hayvan evin arka tarafına bağlanıp da birinin ölümüne sebep olursa ödenecek miktar yarım diyet olurdu. Aynı şekilde binicisi olup olmadığı fark etmeksizin hayvan hamile kadına çarpar ve bunun sonucunda kadın ölü çocuk doğurursa diyet çocuğun

²¹⁶ Kasani, *Bedaiu's sanai*, X, 396-405

²¹⁷ Meydani, *el-Lubab*, II, 246

²¹⁸ Ali Bardakoğlu, *Diyet*, DİA, IX, 473-479

durumuna göre değişirdi: çocuk 5 aylığa kadar ise her ayı için bir at, 5 aylıktan 9 aylığına kadar olan çocuğa ise her ayı için bir yaşı doldurmuş 1 deve ödenir veya her deve için 3 at veya 10 koyun verilebilirdi. Eğer çocuk canlı doğup sonra ölürse o zaman tam diyet ödenmesi gerekmektedir.²¹⁹

İslam hukukunda cenine karşı yapılan suçlar cezalandırılmadan önce o ceninin hür olup olmadığına, diri veya ölü düşük yapılp yapılmadığına bakılmaktadır. Ceninin kaç aylık olduğuna bakılmaksızın hür ve ölü düşük yapılmışsa bu durum “gurre” hükmüne tabidir. Gurre sözlükte köle veya cariye demek olsa da fıkhıta ölü doğan cenine verilen terminolojik bir kavramdır. Ceninin diyeti olarak 500 dirheme eşit köle veya cariye ödenmektedir. Hanefi mezhebine göre erkeğin tam diyeti on bin dirhem olduğundan onun 1/10'nin yarısı 500 yapar, kadının diyeti de beş bin olduğundan onun 1/10'i yine 500 dirhem olduğundan cenin erkek olsa da kız olsa da yine aynı miktar ödenir. şafilere göre ise tam diyet on iki bin dirhem olup, onun 1/10'nin yarısı ceninin diyeti 600 dirhem olur.²²⁰ Eğer cenin canlı olarak doğar ve doğduktan hemen sonra ölürse hayatta olan dirinin canına kıyılmış gibi olur ve bunun için tam diyet ödemesi gerekmektedir. Eğer cenin köle ve ölü olarak düşük olmuşsa, erkek ise kölenin kıymetinin 1/20'i, kız ise köle kıymetinin 1/10'i, canlı doğup sonradan öldüğü durumda ise tüm kıymeti ödenecektir.²²¹

Kazak töresinin bu kuralı, canlı doğup sonra ölen çocuk için tam diyetin ödenmesiyle İslam hukukuyla aynı olmaktadır. Ancak ölü düşük yapıldığında aylara göre hesaplanması açısından İslam hukuku diyet hükümleriyle farklılık arz etmektedir.

Madde 24: Kim Sultanı veya Koja'yı öldürürse yedi kişinin kunun(diyet), dayak atarsa yirmi yedi koyun, sözle incitirse dokuz koyun ödemekle cezalandırılır.

Rus araştırmacılarından Kazak örfü hakkında çalışan Levshin ve Somokfasov'ın da içinde bulunduğu bir gruba göre “*ak suyek*” yani aristokrat olan Cengiz hanın neslinden gelen sultanları ve Kazak uruğlarına tabi olmayan Hz. Peygamber ve dört halifenin neslinden gelen *kojalari* öldüren kimse “*kara suyek*” olan normal halktan yedi kişinin diyetini ödemesi gerektiğini kaydetmişlerdir.²²² Ancak araştırmacı L. Ballyuzek ve A.

²¹⁹ Bahit Aykinov, *Ez Tavkenin Jeti Jargısı*, KAZ, IV, 179; Ebutaliyev, *Dala konstitusiyası*, KAZ, IV, 228; Üserov, *Jeti Jargı*, KAZ, IV, 457

²²⁰ Muhsin Koçak, *Gurre*, DİA, XIV, 211-212

²²¹ Kasani, *Bedaiu's sanai*, X, 455-459; İbn Rüşd, *Bidayetül muctehid*, II, 415; Nevevi, *Ravdatut Talibin*, VII, 216-221

²²² Levshin, *Opisanie*, III, 171; Somokfasov, *Sbornik*, 255

Ryazanov'a göre, Cengiz hanın neslinden olup da devlete han olan ve kojalarından da devletin piri²²³ olan öldürüldüğünde yedi kişinin diyeti ödeneceğini, diğer sultan, *koja*, *bî* ve *aksakal* için ise normal halktan iki kişinin diyeti ödeneceğini söylemişlerdir. Ballyuzek, hanın en az yedi uruğ veya yedi ataya yönetici olduğundan onun diyeti de yedi kişinin diyetiyle eşit olacağını ileri sürmüştür. Sultan veya kojaya dayak atılırsa “üç dokuz” yani yirmi yedi koyun, sözle gücendirilirse dokuz koyun ödenmesi aslında onların halktan diğerlerine göre devlet yönetimiyle ilgili kimseler olmaları dolayısıyla üst sınıf sayılarak onlara karşı yapılan suçların cezası da farklı olmuştur. Bu iki sınıfın başka bir özelliği de genelde bu iki grup okuma ve yazma bilen aristokrat kabul edilirdi o yüzden de bunlar diğer normal halka kız vermezlerdi ve denk sayılmazlardı.²²⁴

İslam hukukunda kişinin dövülmesi, yaralanması ve organların fonksiyonunu kaybettirilmesi maddi zarar cinsinden sayılarak buna karşı diyet, erş, hükümet-i adl gibi malî ceza ödenmektedir.²²⁵ Sövme, namusuna iftira ve şerefini zedeleme neticesinde toplumda hakir görülmesine, keder ve üzüntülere sebep olunursa bu manevi zararlardan sayılmaktadır. Son dönem bazı fakihleri manevi zararlara karşı malî bedel ödenmesiyle tazmin edilebileceğini ileri sürseler de ilk dönemden beri çoğunluk ulema, bu tür zararlara karşı mağdurun içini rahatlatacak ve başkalarına ibret olması için caydırıcı cezaların verilmesi gerektiğini savunmuşlardır.²²⁶ Ancak diyet veya kısasta bazı fukahaya göre köle, hür, Müslüman ve kâfir ayrımı olsa da, çoğunluk ulemaya göre bu cezalarda insanlar eşit görülmüş ve herkese aynı diyet veya kısas uygulanmıştır.²²⁷ Bu konuda Kazak örf kuralındaki diyet miktarı İslam ceza hukukundaki diyet miktarına aykırı olduğu görülse de, diğer dayak atma ve sözle incitme konularında uygunluğu görülmektedir.

Madde 25: Hırsız çaldığı malın “üç dokuz”uyla (27 kat mislini) geri vermeli. Eğer hayvan çalınmışsa, çalınan develerle beraber bir köle, atlarla beraber bir deve, koyunlarla beraber bir at verilmelidir.

²²³ Devletin en üst dini önderi

²²⁴ Lev Ballyuzek, *Narodniye obiçay imeyuşie v maloy kirgizskoy orde silu zakona* (Kazan, 1871), 86; Aleksandr Ryazanov, *Obiçnoe-pravovie zakoni kazah-kirgizskogo naroda*, KAZ, IV, 386

²²⁵ Ali Kaya, *İslam Hukukunda Bedene İlişkin Zararların Tazmini* (Bursa: Emin yayınları, 2007), 48

²²⁶ Abdullah Benli, *İslam Hukukunda Manevî Tazminat* (Basılmamış Doktora tezi) EÜ SBE (Kayseri, 1997), 164; Kasani, *Bedaiu's sanai*, IX, 270

²²⁷ İbn Rüşd, *Bidayetül muctehid*, II, 398

Kazak örfünde “Kun”dan (diyetten) sonra gelen mali ceza “toğiz” yani dokuz hayvanla cezalandırılmak olup, suçun çeşidine göre bu dokuz atırılarak iki dokuz, üç dokuz gibi ceza verilirdi. Bu ceza dâhilinde söz edilen hayvan, suçlunun ödeyebileceği hayvan türünden olurdu.²²⁸

İslam ceza hukukunda hırsızlığın cezası mutlak olarak mali ceza değildir. Yukarıda 21.maddede de açıklandığı üzere hırsızlığın cezası eğer hırsız âkil, baliğ, mağdurla hiç alakası olamayan biri ise, çalınan mal nisap miktarına ulaşırsa üstelik korumalı bir yerden gizlice alınırsa buna mukabil hırsızın eli kesilir.²²⁹

Bozkırda göçebe hayat yaşayan Kazak halkında hayvanlar genelde açık alanlarda, meralarda başıboş gezer ve ancak hayvan sahibi zenginse köle veya hizmetçisini başlarında bulundurdu. Burada çalınan bir deveye karşı 27 deve artı bir köle, bir ata karşı da aynı şekilde 27 at ve bir deve, bir ineğe karşı 27 inek artı bir deve, bir koyuna karşı 27 koyun artı bir at ödeneceğini bildirilmiştir.²³⁰

İslam hukukunda hırsızlık, kendi başına korunaklı yer ve başkası sebebiyle hırsızlık sayılmakla ikiye ayrılır. Kendi başına hırsızlık sayılan yerler, ev, dükkân, kasa, sandık, ahır gibi kapalı olan binalar sayılırken, başkası sebebiyle hırsızlık olan yerler, umuma açık olup herkesin izinsiz girebileceği cami, yol, mera gibi alanlarda bulunan malın başında sahibi veya bekçi bulunan alanlardır. Fakat Hanefî ve Mâlikî mezhebinde ahırlar dışında başlarında çoban olsa bile onun nazarından uzak olan meralar hayvanlar için hırsızlık sayılmamaktadır.²³¹ O yüzden şahitlerle hayvan hırsızlığı tespit edildiğinde koruma olmadığı için el kesme haddi uygulanmaz ve kâdî böyle durumlarda hırsızlık için mali ceza belirleyerek suçluyu cezalandırabilmektedir.²³²

Kazak toplumunda hırsızlığa genellikle malî cezayla karşılık verilmesi ve çalınan malın tazmini açısından İslam hukukuyla örtüşmediği, ancak hayvan hırsızlığıyla ilgili hükümlerde uygun olduğu söylenilebilir.

²²⁸ Dolatpekov, *Kazaktin âdet gurip zangdari*, 88

²²⁹ Muhammed Ebu Zehra, *El-Cerimetü vel Ukubatu fil fikhil İslami* (Kahire: Dar Fikri Aaabi yayınları), 78; Meydani, *el-Lubab*, II, 311

²³⁰ Artikbayev, *Jeti Jargı*, 124; Spasskiy, *Tavke Han zandarı*, KAZ, IV, 488

²³¹ Ali Bardakoğlu, *Hırsızlık*, DİA, XVII, 384-396

²³² Muharrem Midilli, *Klasik Osmanlı Ceza Hukukunda Şeriat-Kanun Ayrımı* (İstanbul: Klasik, 2019), 219; Kasani, *Bedaiu's sanai*, IX, 304

Madde: 26: Eğer davalı mahkemeye gelmezse veya ceza olarak belirlenen meblağı ödemezse onun akrabaları veya köylülerinden talep edilir. Akraba ve köy halkı daha sonra ödedikleri meblağı suçluya ödettirme hakkı vardır.

XVI-XVIII yüzyıllarda Kazak halkı uruğlarıyla beraber bir *aulda* (köy) beraber yaşıadıkları için orada olanların hepsi birbirine akrabadırlar. Her köyün aksakalı halkın durumunu gözetir, mesele olduğunda onları hallederdi. Dava olduğunda herkes beraber o davaya katılır suçluyu ibret-i âlem olması için halk önünde cezalandırırdı. Kadı, suçlu mahkeme olan yere gelmezse, belli müddet bekledikten sonra gelmediği için onu suçlu addederek gereken tazminattan onun akrabalarını sorumlu kılmakla onlara ödettirirdi. Eğer akrabaları ödemekten çekinirse veya ödemek istemezse hak sahibi olan davacı kendi aksakalının izniyle suçlunun köyünden hakkı kadar hayvanı *barımta*²³³ yapar. Suçlu adına ödedikleri tazminatı akrabaları sonra ondan alma hakkına sahiplerdi ama genellikle akraba arası bozulur diye almazlardı.²³⁴

İslam hukukunda ancak öldürme diyetiyle ilgili bahislerde suçlunun cezasını beraberce ödeyecekleri “âkile” müessesesi zikredilmektedir. Âkileler tarafından diyetin ödenmesi bir yönüyle yardımlaşma diğer bir yönüyle suçlunun cinayet işlemesine etrafındakiler müsaade ettiklerinden onları cezalandırma olarak kabul edilmektedir.²³⁵ Âkile ilk olarak Hz. Ömer, askerleri bir divana kaydetmiş ve bunları birbirine akile yaptığında sahebelerden kimse itiraz etmediği için bu konuda icma oluşmuştur. Diğer yandan akile asaba olan akrabalar, mevlan ni'me ve anlaşılanlardan olur. Ancak Şafii mezhebine göre divan ehli, yeminle, mevla-i muvelatla ve akidle akile olunmaz ve bunlara herhangi bir diyet yüklenmez, sadece akraba, veli ve beytümâl akile olur.²³⁶ Bazı fukaha aynı meslektaşların birbirine yardım etmeleri söz konusu ise, o durumda ilk olarak onların kendi aralarında akile olacağını söylemişlerdir. İmamların akile konusunda ortak oldukları husus, suçlunun en yakın akrabalarıdır. Onlardan sonra suçlunun kabilesi gelir ve diyeti üç sene içerisinde kişi başına dört dirhemi geçmeyecek şekilde taksitle öderler.²³⁷

²³³ Herhangi bir sebeple borçlu olan kabile, borçu ödemediğinde alacaklının hakkını zorla alması

²³⁴ 20.maddede açıklandı; Dolatpekov, *Kazaktın âdet gurip zangdari*, 27

²³⁵ Hamza Aktan, “Akile”, DİA, II, 248

²³⁶ Nevevi, *Ravdatut Talibin*, VII, 200; İbn Rüşd, *Bidayetül muctehid*, II, 413

²³⁷ Meydani, *el-Lubab*, II, 278

Kazak örfünün bu kuralı genel manada İslam ceza hukukundaki “âkile” müessesesiyle ilgili hükümlerle örtüştüğü ve aykırı olmadığı söylenilebilir. Ancak akrabalar da borcu ödemediğinde alacaklının kendi başına zorla hakkını alması toplumda anarşi yaratacağı için İslam hukukuna aykırı olmaktadır.

2.2.6. [Dinle İlgili Davalar]

Madde 27: Eğer yedi tanıkla birisinin *Kuday*'a (Tanrı'ya) sövdüğü kanıtlanırsa taşlanarak öldürülür. Başka bir dine girerek kâfir olan kimsenin tüm mal varlığına el konulur.

VIII-IX yüzyıllarda Orta Asya topraklarına İslam dini gelene kadar buranın halkları taptıkları mabuda “Tanrı” derlerdi. Orta Asya’ya İslam dini genellikle fars dili üzerinden yayıldığından tanrıya “Huday” veya “Kuday” denilmeye başlandı. İslam dinini Hiveli ve Buharalı mollalar Kazak halkına karışarak öğretmiş ve bundan ötürü dini terimler Fars dili ve Özbek türkçesiyle Kazak diline sirayet etmiştir. Buhara ve Semerkant bölgeleri Sünni-Hanefi olduklarından Kazak halkı da onun üzerine dini hükümleri öğrenmiş ve amel etmişlerdir.²³⁸ O yüzden dinin kutsallarına önem verir ve saygı gösterirlerdi. Tanrı için “Allah” demeleri çok nadir rastlanırdı, genelde “Tanrı” veya “Kuday” demelerine devam ettiler.

Allah’a dil uzatan, söven ve küfrü gerektiren söz söyleyen birisi aksakallara şikâyet edilir de ve bunu yedi şahit ispatlarsa o adam herkesin önünde taşlanarak öldürülürdü. Eğer yedi şahit bulunmazsa dil uzatan adamı köyden ve uruğdan sürgün ederler ve bunu diğer uruğ ve kabilelere de duyururlardı. Aynı şekilde Müslümanlıktan vaz geçerek genelde başka dine, özelde Hıristiyanlığa geçen kimse de köyünden uzaklaştırılır ve tüm mal varlığı müsadere edilerek akrabaları tarafından alınır. Hatta bazı kaynaklar Hıristiyan dinine geçenin miras hakkının olmadığı, halk onu yakalarsa öldürebileceğini kaydetmişlerdir.²³⁹

Bu konu İslam hukukunda “*Kitabu’s-Siyer*” bölümünde işlenerek birinin “mürtet” sayılabilmesi için birtakım şartlar zikredilmiştir. Müslüman birisinin dinden çıkarak mürtet sayılması için öncelikle onun, ne konuştuğunu bilen âkil, bâliğ ve sahih ihtiyar

²³⁸ Halife Altay, *Anayurttan Anadoluya* (Ankara, 1981), 194; Elizabeth E.Bacon, *Esir Orta Asya*, ter: Tansu Say (Tercüman yayınları), 54

²³⁹ Vyatkin, *Oçerki*, 124; Dolatpekov, *Kazaktin âdet gurip zangdari*, 88

sahibi olması gerekmektedir.²⁴⁰ Delinin, baygın, uykulu ve bilincini kaybeden hastalık halinde bulunan birisinin küfür sözlerini söylemesine itibar edilmez. İmam Ebu Hanife ve İmam Muhammed'e göre buluşa ermeyen mümeyyiz çocuğun imanı sahih olduğu gibi küfrü de sahih olur. Ancak İmam Ebu Yusuf ve diğer mezhep imamları buluşa ermeyen çocuğun mürtedliğinin doğru olmadığını söylemişlerdir. Hanefilerden İmam Muhammed, mükrehin küfr etmesini ihtiyar sahibi muhtar gibi kabul ederek zahirde kâfir olacağını, eşinin bain talakla boş olacağını, yıkanmaz ve cenaze namazı kılınamayacağını söylese de diğer mezhep kurucu imamları mükrehin kâfir olmayacağı kanaatindedirler.²⁴¹ Eğer irtidad gerçekleşmişse ilk önce onun din konusunda şüpheleri giderilmeye, tövbe etmeye çağırılması ve zaman tanınması müstehap olur. Mürtet olan erkek olsun kadın olsun konuyla ilgili nasların umumuna göre cumhur imamlar öldürülmesi gerektiğini söylemişler, ancak Hanefilere göre mümeyyiz çocuk ve kadın öldürülmez tövbe ederek İslam'a girene kadar hapsedilir.²⁴²

Müslüman olan birisinin Allah'a ve Hz. Peygambere sövmesi küfrü gerektirir ve tövbe ederse bazı imamlara göre kabul edilirken bazılarına göre kabul edilmemektedir.²⁴³

Mürtet olanın mal varlığıyla ilgili cumhur ulemaya göre mülkiyeti mevkuf olur, eğer tekrar dine dönerse mülkiyeti devam eder, dönmezse veya mürtet halinde ölürse malları fey olarak devlete geçerek varisleri din farklılığından dolayı miras alamazlar. Hanefi mezhebine göre, Müslüman halinde kazandıkları öldükten sonra varislerine geçer, mürtet halinde kazandıysa o da devlete fey olarak kalır, ancak mürtet kadın ise onun mülkiyeti de tasarrufâtı da icmayla devam eder.²⁴⁴

Yukarıda beyan edilen bilgilere göre Kazak örfünün bu kuralı tam manasıyla İslam hukukuyla örtüşmemekle mürtedin öldürülmesi ve kısmen mal varlığına el konulması açısından uygun görülmektedir.

²⁴⁰ Abdülkadir Udeh, *Et-Teşrüü'l-cinâiyü'l-İslâmî: mukarenen li-kanuni'l-vaz'i*. (Beyrut: Dârü'l-kitabi'l-Arabî), I, 392; Muhammed Ebû Zehre, *El-Cerime ve'l-ukube fi'l-fikhi'l-İslâmî* (Kahire: Dârü'l-fikri'l-Arabi, 1998), 286

²⁴¹ Kasani, *Bedaiu's sanai*, IX, 525-259;

²⁴² İbn Rüşd, *Bidayetül muctehid*, II, 459; Abdullah Çolak, *İslam Ceza Hukuku* (Çorum: Kitap Dünyası, 2018), 124;

²⁴³ Vizaratü'l-evkaf, *El-Mevsuatü*, XXII, 184

²⁴⁴ Udeh, *Et-Teşrüü*, II, 728; El-Kasani, *Bedaiu's sanai*, IX, 536

Madde 28: İntihar edenler ayrı yere defnedilirler.

Kazak halkı İslamiyet’i kabulünden beri onun ahkâmına uymaya ve onu korumaya çalışmıştır. Kendini öldürmenin büyük günah olduğunu ve ahirette onun yerinin ebedi cehennem olacağına inanarak birbirlerini kötülükten sakındırmışlardır. Devletin en alt yöneticileri olan aksakallar köyde vuku bulan intihar hadiselerinin herkese ibret olması için cenaze namazını kıldırmadan köy dışındaki uzak bir yere defnedilmesini emrederlerdi.²⁴⁵

İslam hukukunda intihar etmenin yasaklanmasıyla Kur’an ve Sünnete dayanarak insanların hayatının korunması ve dokunulmazlığı sağlanmıştır. İntihar hadisesi bir başka kişiyi öldürmekten daha büyük bir suç olarak kabul edilmiştir.²⁴⁶ İntihar eden kişi öldüğünden dolayı ona ceza verilemeyeceği hakkında görüş birliği olsa da ancak kefaret konusunda imamlar ihtilaf etmişlerdir. İmam Ebu Hanife ve İmam Malik’e göre kefaret gerekmezken İmam Şafii, kasten veya hataen kendini öldürene malından kefaret verilmesi gerektiğini söylemiştir. Hanbeli mezhebi ulemasının bir kısmından her iki görüşle ilgili rivayetler olunmuşsa da sadece hataen öldürdüğünde kefaret gerekeceğini kaydetmişlerdir. Kefaret, bir taabbudî ceza olduğundan intihar edenin maslahatı gözetilir ve bundan dolayı sadece kendi malından verilmektedir.²⁴⁷

Muntehirin yıkanarak cenaze namazının kılınması konusunda ihtilaf edilse de cumhur ulemaya göre yıkanır ve cenaze namazı kılınacağını, çünkü onun, büyük günah işlese de dinden çıkacak bir fiil işlemediğini ve Hz. Peygamberin “lâ ilâha illallah” diyene cenaze kılınmasını emrettiği hadisine dayanmaktadır. Ancak Hanefilerden Ebu Yusuf’un da olduğu bir grup ulemaya göre onun tövbesi olmadığı için cenaze kılınmayacağı söylenmiştir. Hanbeliler intihar edene cenaze namazını imamın kılmayacağını ama diğer insanların kılması gerektiğini bazı rivayetlerle delillendirmişlerdir.²⁴⁸

İslam hukukunda, Müslüman olarak vefat edenin kim olduğuna bakılmaksızın, ayırt etmeden Müslümanların mezarına defnedilmektedir. Kazak örfünün söz konusu

²⁴⁵ Üserov, *Kazak Âdet Guripi*, 178

²⁴⁶ Mahmûd Şeltût, *el-Fetâvâ* (Kahire, 1983), 419-421; Bakara, 195; Nisa, 29; Maide, 32; En’am, 151; Muslim, *İman*, 175; Tirmizi, *Tıbb*, 7; Nesai, *Cenaiz*, 68

²⁴⁷ Hayati Hökelekli, *İntihar*, DİA, XXII, 351-353; Udeh, *Et-Tesrîü*, I, 447

²⁴⁸ İbn Abidin, *Reddul Muhtar*, III, 108; Vizaratü’l-evkaf, *El-Mevsuatü*, VI, 294; İbn Kudame, *El-Muğni*, III, 360

kuralı, başkaları bu yola düşmekten sakındırmak amaçlı olduğu ve bu İslam hukukundaki sedd-i zerâi babından olduğu söylenilebilir.

Madde 29: Vasiyet, akrabaların ve mollaların huzurunda yapılır.

Kazak örfünde aile büyükleri hayatta olsun veya ölüm anında olsun evlatlarını, yakın akrabalarını toplayarak maddi ve manevi vasiyette bulduklarını, evlatları önceden “*kara şanırak*” yani baba evinden ayrılırken kendilerine mal verilse de vasiyet edildiğinde babası veya annesinden yine mal alabileceğini tarihçiler kaydetmişlerdir. Somokfasov, bu vasiyet toplantısına köyün aksakalı veya dini bilgisi olan molla yani imamın da katılacağını, mollanın katılmasından maksat yapılan vasiyetin İslam dinine uygun olmasını nezaret etmesi maksadıyla bulunduğunu söylemektedir.²⁴⁹

Vasiyet, İslam hukukuna göre kişinin ölümünden sonra teberru olarak gerçekleşeceği temliktir. Kural olarak aslında kişinin ölümüyle malında olan mülkiyet hakkı zâil olduğundan vasiyetin caiz olmaması gerekirken Kur’an, Sünnet ve İcmayla istihsanen hal-i hayatında yaptığı amelin eksikliğini gidermek ve amelinde ziyade olması için son iyilik yapmasına izin verilmiştir.²⁵⁰ Vasiyet içerdiği yönleri göre vacip, mendup, mubah, mekruh, haram gibi kısımlara ayrılır. Mûsinin zimmetinde olan borç ve emanet gibi kul hakları ve hac, zekât, keffaret gibi Allah haklarıyla ilgili vasiyet vacip olur. Miras alamayacak akrabalara veya hayır yollarına sevap ümidiyle yapılan vasiyet mendup olurken sevap niyeti olmadan maddi durumu iyi olanlara yapılırsa mubah olur. Malı az ve varisleri de fakir olduğu halde yapılan vasiyet mekruh iken sırf varislerine zarar vermek veya dinen yasaklanan alanlara harcanması için yapılan vasiyet te haram olmaktadır.²⁵¹

Vasiyetin unsuru için Hanefiler sadece irade beyanını yeterli görürken buna ilaveten cumhur ulemaya göre vasiyet eden mûsinin, vasiyet edilen kişi mûsa lehin, vasiyete konu olan mûsa bihin de olması şarttır. Tüm hukuki işlemleri yapanların âkil, baliğ ve ihtiyar sahibi olması gerektiği gibi mûsinin de bu sıfatları taşımasıyla beraber terikesini tamamıyla kapsayan borcu olmaması gerekir. Kendisine vasiyet yapılan mûsa leh, hayatta muayyen kimse olması, mûsinin varislerinden ve onu kasten öldüren

²⁴⁹ Somokfasov, *Sbornik*, 262; Tolevbayeva, *Kazak otbası*, 72

²⁵⁰ Kasani, *Bedaiu’s sanai*, X, 468

²⁵¹ Abdüsselam Arı, *Vasiyet*, DİA, XXXXII, 552-555

olmaması gerekir. Mûsa bih, öncelikle her iki tarafın kullanabilen mütekavvim mal veya menfaat olmasıyla beraber mûsinin varisleri olduğu durumda terikesinin 1/3'den fazlasını kapsamamalıdır. Bu şartlar sağlanmadığında genellikle Hanefilere göre vasiyet mevkuf olurken cumhur fakihler nezdinde sahih olarak geçerli olmaktadır.²⁵²

Kazak örfünün vasiyet konusundaki uygulamaları tam manasıyla İslam hukukuna uymadığı gözlemlenmektedir. Nitekim Kazak toplumunda kayıtsız olarak mirastan hissesini alana da vasiyet geçerli olurken İslam hukukunda bu tür vasiyetin geçerli olması ancak diğer varislerin onayına bağlı olmaktadır.

2.2.7. [Kadınlara İlgili Davalar]

Madde 30: Kadına tecavüz, adam öldürmekle aynıdır. O yüzden suçlu ya idam edilir veya kadın için kocasına, kız için ailesine *Kun*(diyet) öder. Suçlu tecavüz ettiği kızın kalınını (başlık parasını) ödeyerek onunla evlenirse ölümden ve *Kun* ödemekten kurtulur.

Tecavüz etmek Kazak örfünde birisinin canını kıymakla aynı derecede büyük suçlardan sayılmıştır. Eğer evli kadına tecavüz edilmişse sadece kocasının izniyle ona yarım diyet ödeyerek ölümden kurtulurdu. Tecavüze uğrayan kadın şayet şahitleri yoksa o anda köye duyurması gerekirdi, öyle yapamadığında suçluda bir iz bırakması veya ondan bir şey koparması lazım ki ancak o zaman kadının şikâyeti dinlenirdi. Eğer kıza tecavüz edilmişse o zaman suçluyu ölümden ancak o kızla kalın malını ödeyerek evlenmesi kurtarabilirdi. Aksi halde kızın velisi onu öldürür veya anlaşılırsa *kun*(diyet) ödettirirdi. Ödenecek diyet erkeğin diyetinin yarısı yani 50 at veya 500 koyun olarak belirlenirdi.²⁵³

İslam hukukuna göre tecavüz; hem bireye hem de topluma karşı işlenen suçlardan sayılmıştır. Çünkü tecavüz eden zina etmekle beraber kadının ırzına geçerek onun hakkını, güven içerisinde yaşama ilkesini ihlal ederek toplum düzenini bozmaktadır.²⁵⁴ Tecavüzü fukaha zina kapsamında ele aldığından, fail olan erkek muhsan yani evli ise recmle, bekâr ise celdeyle cezalandırılacağını, bazı şartlar oluşmadığında tazir cezasının

²⁵² Ali bin Halaf el-Menüfi, *Kıfayetu't Tâlibi'r Rabbaniyyi alâ Risaleti İbn Ebi Zeyd el-Kayravâniyyi* (Kahire, 1989), III, 452-465; İbn Abidin, *Reddul Muhtar*, X, 336-342; Şirâzi, *El-Mühezzeb*, II, 338-343; Muveffiku'd Din Ebu Muhammed İbn Kudame, *El-Mukni* (Cize: Hecer, 1995), XVII, 194-202

²⁵³ Somokfasov, *Sbornik*, 259; Özbekulu, "Jeti Jargı", KAZ, IV, 354

²⁵⁴ Şamil Dağcı, *İslam Ceza Hukuku'nda Şahıslara Karşı Müessir Filler* (Ankara: DİB yayınları, 1996), 29

verileceğini öngörmüşlerdir.²⁵⁵ Hanefiler tecavüzü, rızayla işlenen zinadan daha ağır suç kabul ederek onu işleyen erkeğe had cezası gerekeceğini, kadının rızası olmadığından ona had cezası uygulanmayacağını ve bu cezaya ilaveten herhangi bir mali tazmin veya mehir gerekmeyeceğini söylemişlerdir.²⁵⁶ Ancak tecavüz neticesinde kadının bekâretine zarar veren erkeğe ifdâ erşi²⁵⁷ olarak tüm diyetin 1/3'ü gerekmektedir.²⁵⁸ Şafiiler ise, tecavüz eden erkeğe had cezasıyla beraber mehr-i misl ve diyet-i ifdâ'yı gerekli görmüşler.²⁵⁹ Hanbeliler de bu konuda Şafiiler gibi görüş bildirerek bekâretini giderdiği için hükümet-i adl gerekeceği görüşündedirler.²⁶⁰ Malikilerden İbn Arabi, kadına tecavüzü mala karşı yapılan eşkıyalık yani "hirâbe" suçundan daha ağır ve çirkin görerek onun kapsamında olacağını ve onun cezasıyla cezalandırılacağını beyan etmiştir.²⁶¹

Yıldırım, konuyla ilgili araştırmasında mezheplerin, karşılıklı rızayla yapılan zina fiiliyle tek taraflı rızayla yapılan tecavüzü aynı kategoride değerlendirmelerini ve tecavüz eden erkeğe öngördükleri cezayı yeterli olmadığını ve bunun Kur'an'ın cezalar konusundaki suç-ceza denkliğine uyuşmadığını söylemektedir.²⁶²

Kazak örfünde tecavüz eden erkeğin ceza olarak öncelikle öldürülmesi İslam hukukunda mezheplerin genel görüşüne göre evli olan tecavüzcüye verilen cezaya denk olduğu söylenilebilir. Ancak, mağdur kadının velileri isterse diyet ödettirmesi isterse başlık ödeyerek kızla evlendirmeleri ve bununla failin idamdan kurtulması siyaset gereği olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim tarihte cezanın siyaseten değiştirilebileceğine örnek olarak Yavuz Sultan Selim'in Kanunnamesinde, tecavüz edenin mağdur olan kadın veya kızla evlendiği durumda celde ve para ödeme cezasından kurtulacağı kaydedilmiştir.²⁶³

²⁵⁵ Kasani, *Bedaiu's sanai*, IX, 184; Bilmen, *Hukuki İslâmiyye*, III, 197

²⁵⁶ Kasani, *Bedaiu's sanai*, X, 444

²⁵⁷ İzale edilen bekâret karşılığında belirlenen diyettir. (Mehmet Erdoğan, *Fıkıh terimleri sözlüğü*, İstanbul: Rağbet yayınları, 1998, 96)

²⁵⁸ Abdulhamid Mahmud Tahmâz, *El-Fikhü'l Hanefiyyü fî Sevbihî'l Cedit* (Dimaşk: Darul Kalam, 2009), III, 348

²⁵⁹ Ebu'l Hasan Ali Bin Muhammed El-Mâverdi, *El-Havi'l Kebir fî fikhî Mezhebi'l İmami's Şafî* (Beyrut: DKİ, 1994), XII, 296

²⁶⁰ İbn Kudame, *El-Muğni*, XII, 296

²⁶¹ Ebu Bekr İbn Arabi, *Ahkamu'l Kur'an* (Beyrut: DKİ, 2003), II, 95

²⁶² Adem Yıldırım, "İslam Hukukunda Cinsel Dokunulmazlığa Karşı İşlenen Hetk-i Irz Suçunun Cezası ve Kur'an Ceza İlkeleri Açısından Değerlendirilmesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XLVII, 5 Temmuz 2018, 225-261

²⁶³ *Yavuz Sultan Selim Han Kanunnamesi*, çev: Hadiye Tuncer (Ankara, 1987), 12

Madde 31: Bir kadını inciten kimse ondan özür dilemelidir. Özür dilemezse ayıp cezası öder.

Kadını incitmedeki maksat yüz yüze veya arkasından olsun onu hakaret edici sözlerle aşağılamak, sövmektir. Levshin, kadını incitmenin cezasını hem özür dilemek hem de “*ar kunu*”²⁶⁴ ödemek olarak kaydetmiştir.²⁶⁵ Orta *jüz* Kazaklarının örfünü araştıran Bronevski, kadını sözlü azarlayan veya fiziki zarar veren kimse kadından özür dilemesinin yanı sıra kadının bedeninde yara açılmasına sebep olduysa bir deve ve 8 farklı büyükbaş hayvan ödemesi gerektiğini zikretmiştir.²⁶⁶

İslam hukukunda şahsa karşı yapılan suçlar ya maddi ya da manevi zararlar olmak üzere ikiye ayrılır. Kişinin beden ve mal varlığına karşı yapılan hak ihlaline maddi, şahsiyetine karşı yapılarak psikolojisinin etkilenmesine, üzülmeye ve itibarının zedelenmesine sebep olan eylemlere manevi zarar denilmiştir.²⁶⁷ Kişinin öldürülmesi, dövülmesi, yaralanması ve organların fonksiyonunu kaybettirilmesi, malının telefı veya eksilmesi gibi sonuçları doğuran fiiller maddi zarar cinsindedir. Bedenin zararlarına karşı başta kısas yapılmakla beraber, diyet, erş, hükümeti adlin tayin ettiği malî ceza ödenirken mala getirilen zararların telafisi, misli mallarda benzeri, kıyemî mallarda ise kıymeti tazmin edilir.²⁶⁸

Şahsa sövme, namusuna iftira, şerefini zedeleme neticesinde toplumda hakir görülmesi ve bundan doğan keder, üzüntüler manevi zararlardan sayılır. Son dönem bazı fakihleri manevi zararlara karşı mâli bedel ödenmesiyle tazmin edilebileceğini ileri sürseler de ilk dönemden beri çoğunluk ulema, bu tür zararlara karşı mağdurun içini rahatlatacak ve başkalarına ibret olması için caydırıcı cezaların verilmesi gerektiğini savunmuşlardır. İffetli kadına zina iftirasında kazif cezası olarak sopa vurulması bu konuda apaçık misallerden biridir.²⁶⁹

²⁶⁴ Genellikle bir at ve kürk verilerek manevi zararın tazmin edilmesine denir.

²⁶⁵ Levshin, *Opisanie*, III, 173

²⁶⁶ Bronevski, *Zapiski*, 265

²⁶⁷ Ali Hafif, *ed-Damân fi'l-fikhi'l-İslâmî* (Kahire: DFA, 2000), 44; Bilal Aybakan, *Zarar*, DİA, XXXIV, 130-134

²⁶⁸ Ali Kaya, *İslam Hukukunda Bedene İlişkin Zararların Tazmini* (Bursa: Emin yayınları, 2007), 49; Nuri Kahveci, *İslam Borçlar Hukukunda Tazminat* (Basılmamış Doktora tezi) AÜ SBE (Erzurum, 1997), 88.

²⁶⁹ Abdullah Benli, *İslam Hukukunda Manevî Tazminat* (Basılmamış Doktora tezi) EÜ SBE (Kayseri, 1997), 164; Kasani, *Bedaiu's sanai*, IX, 270

Kazak örfünün bu kuralı İslam hukukunda kişiye karşı yapılan zararların mâli bedelle tazmin edilebileceği görüşüne dayanmış olduğu söylenilebilir. Nitekim Hanefilerden İmam Muhammed, haksız yere bedene yapılan yaralama sonucunda duyulan acılara karşı mâli tazminat ödeneceğini belirtmiştir.²⁷⁰

²⁷⁰ Serahsi, *El-Mebcut*, XXVI, 81; Benli, *Manevî Tazminat*, 172

SONUÇ

Kazak töresi “Jeti Jargı” kurallarının İslam hukuku açısından incelenmesiyle ilgili yaptığımız çalışmada ulaştığımız sonuçları şu şekilde belirtebiliriz:

“Mülk davaları” başlığı altında incelediğimiz maddelerde köleler üzerinde efendilerinin mutlak yetki sahibi olduğunu ve hiçbir Kazağın Kazağa köle olamayacağı, hayvan ve mal varlığına her bir kabilenin kendi damgasını vurması ve buna herkesin riayet etmesi gerektiği vurgulanmıştır. Diğer maddelerde çocuksuz ölen kişinin tüm mal varlığı babasına miras olarak geçeceği, bir av köpeği veya kartalın köleyle eşdeğer kabul edildiği için öldürülmesi durumunda onların karşılığında sahibinin, köle veya cariye talep edebileceği, başkasında olan malların geri alınması ve bunlardan hiçbir şeyin gizlenmediğine dair kabile büyüklerinin yemin ettirilmesi gerektiği yer almaktadır. Mülk davalarının büyük oranda İslam hukukuyla uyduğu tespit edilmiştir.

“Aile davaları” olarak isimlendirdiğimiz başlık altında Kazakların hâlâ uygulama geldikleri yedi cedde kadar evliliğin yasaklığı ve onu çiğneyenlerin öldürüleceğini, kadının kocasını öldürmesi durumunda onun da öldürüleceği, kocanın karısını öldürmesi durumunda ise kadının diyetini ödemesiyle yetinileceğinin tam manada İslam hukukuna uymadığı görülmüştür. Törenin aile içiyle ilgili diğer maddelerinde karısını zina üzere yakalayan erkeğin onları öldürebileceği, onların suçsuz oldukları dört şahitle ispatlanacağını, başkasının karısını kaçıranın da ölüme mahkûm edileceği, eğer kadının izniyle kaçırmışsa kocasına başlık parasını ödemesi ve başlık parasız bir kız vermesi gerektiği incelenmiştir. Kazak örfünde aile büyükleri şikâyet edilmediği için babasının veya kocasının hırsız olduğunu bilen ve bunu kâdıya ihbar etmeyen aile fertleri hiçbir ceza verilmezdi. Aynı şekilde çocuk katili olan ebeveynin de hiçbir şekilde cezalandırılmayacağı, anne veya babaya hakaret eden evladın siyah ineğe bindirilerek köy boyunca kırbaçlanarak teşhir edileceği ve bunların uygulanılmasının *bîler*(kâdılar)

tarafından gözetileceği yer almaktadır. Ölenin arkasında kalan yetim çocukların öncelikle akrabalara onlardan emin olunacak kimse olmadığında ise güvenilir yabancı şahıslara teslim edilmesi İslam hukuku açısından da uygun olduğu anlaşılmaktadır.

Törenin “Yönetim davaları”nda Kazak hanlığında en üst yönetici ve karar verici makamın hanlık makamı olduğunu ve hanın izin verdiği aksakalların onun yerine hüküm verebileceği, davalarda taraflar isterlerse kendi aralarında hakem tayin edebilmeleri, davalarda en azı iki şahidin bulunması İslam hukukunda edebü'l-kâdî bölümlerinde belirtilen prensiplere benzemektedir. Buna karşılık halk meselelerini istişare etmek için tüm yöneticilerin silahlı halde her sene büyük toplantılara katılmaları, silahsız gelenlerin itibarı olmayacağı, sözlerinin dinlenmeyeceği, silah taşıyan herkesin devlete servetinden 1/20 oranında vergi ödemesi bozkır halkına özgün örf kurallarından müteşekkil olduğu tespit edilmiştir.

Jeti Jargı'nın dördüncü bölümü olarak incelediğimiz “Diğer suç davaları” nda suçlunun, belirlenen cezayı ödemediğinde buna karşı mağdur tarafın *Barımta* yöntemiyle hakkını almaya çalıştıkları görülmüştür. Eşkıyalık, soygun, şiddet ve zina suçunu işleyenlerin öldürüleceği, hırsızlık esnasında birisini öldürenin de ölümle cezalandırılması Kazak hanlığının o dönemde siyasi ve sosyal durumundan kaynaklanan kurallardan olduğu bilinmektedir.

“Diyet davaları” diye isimlendirdiğimiz maddelerin, kâtilin erkek için 1000, kadın için 500 koyun diyet ödemesi, sakatladığı uzuvlara karşı aynı şekilde karşılık verilmesi veya diyetle sorumlu kılınması -diyet konusu dışında- Jeti Jargı'nın İslam ceza hukukuyla hemen hemen aynı olduğu kanaatine ulaşılmıştır. Atlı kimsenin hamile kadına çarpması sonucunda kadının ölü doğurduğu 5 aylık çocuk için her ayına karşı bir at, 5 aylıktan 9 aylığa kadar olan çocuk için ise her ayına bir deve gurre olarak ödenmesi İslam hukukundan farklı olmaktadır. Han veya Hz. Peygamber neslinden olan *kojanı* öldürmenin cezası normal halktan yedi kişinin diyetine mukabil olması, hırsızlığın cezası çalınan malın üç dokuz yani 27 katının ödenmesi o dönem Kazak hanlığının siyasi ve sosyal güçlenmesini sağlayan kurallardandır. Davalının mahkemeye gelmemesi veya belirlenen cezayı ödememesi halinde onun akrabalarından veya köy ahalisinden talep edilmesi İslam hukukundaki “âkile” müessesisiyle aynı anlamda olduğunu göstermektedir.

Jeti Jargı'nın "Din ile ilgili davalar" kısmında yer alan birisinin Tanrı'ya sövdüğü yedi kişi tarafından ispatlanması durumunda öldürüleceği, başka dine geçenin tüm mal varlığından ayrılacağı, intihar edenin köy mezarlığından ayrı defnedileceği gibi kurallar, Kazak halkının inanç açısından birlik ve beraberliği korumaya, bir bütün olmaya önem verdikleri görülmektedir ve büyük oranda İslam hukuku ile aynıdır. Vasiyetin akrabalar ve mollalar huzurunda yapılması, yakınlarının rızasının alınması, vasiyetin İslam dinine uygunluğunu molların kontrol etmesi ve diğer yandan tüm muameleler, hukuki işlemler yazılmadan genellikle şifahi olduğundan herkesin buna şahit olması istenildiği görülmektedir.

"Jeti Jargı"nın son kısmı "Kadınlarla ilgili davalar" da kadına tecavüz fiili, birisini öldürmekle denk kabul edilerek fâilin idam edilmesi veya diyet ödemesi gerektiği, bekâr kıza tecavüz edenin ise başlık parasını ödeyerek o kızla evlenmesi durumunda idamdan ve diyet ödemekten kurtulacağı kabul edilmiştir. Aynı şekilde kadını sözle incitenin ondan özür dilemesi, özür dilemediği takdirde ayıp cezası olarak bir at ve değerli kürk ödemesi, kadına dayak atması halinde ise bir deveyle beraber 8 farklı büyükbaş hayvan ödemesi Kazak toplumunun kadına değer verdiğini göstermektedir.

Sonuç olarak, Kazak halkının örf ve adet kurallarından müteşekkil olan Jeti Jargı'nın büyük oranda İslam hukukuna uygun olmakla beraber bazı kuralların coğrafi, siyasi ve sosyal şartların bir sonucu olarak kendine has özellikler barındırdığı ve bunların da önemli bir kısmının İslam hukukun cevaz alanına ilişkin olduğu ortaya çıkmıştır.

KAYNAKÇA

- Abdakiymov, Abdijapar. *İstoriya Kazahistana*. Almatı, 1994.
- Abdiğaziuli, Baltabay. *Kazak adebiyeti ensiklopediyalık anıktamalık*. Almatı, 2010.
- Ahmetova, Nurila. “O zakone Hana Tavke”, *Kazaktın Ata Zandarı*, 4: 207-209. Almatı: Jeti Jargı yayınları, 2005.
- Aktan, Hamza. “Akile”, *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 2: 248-249. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Aleksandr Ryazanov, *Obiçnoe-pravovie zakoni kazah-kirgizskogo naroda*, *Kazaktın Ata Zandarı*, 4: 385-387. Almatı: Jeti Jargı yayınları, 2005.
- Altay, Halife. *Anayurttan Anadoluya*. Ankara, 1981.
- Altınсарin, İbiray. *Oçerk obichayev pri svotofstve i svadbe u Kirgizov*. Orenburg, 1870.
- Apaydın, H. Yunus. “Şahit”, *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 38: 278-283. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Appolov, Nikolay. *Polojenie hanskoy vlasti i “Jeti Jargı” Tavke Hana*, *Kazaktın Ata Zandarı*, 4: 182-188. Almatı: Jeti Jargı yayınları, 2005.
- Arı, Abdüsselam. “Vasiyet”. *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 42: 552-555. Ankara: TDV Yayınları, 2012
- Arsal, Sadri Maksudi. *Türk Tarihi ve Hukuk*. İstanbul, 1947.
- Artıkbayev, Jambıl Omaruli. “Jeti Jargı” *memleket jane kukik eskertkişi*. Almatı: Jeti Jargı yayınları, 2012.
- Artıkbayev, Jambıl Omaruli. *Kazak etnografyası*. Karaganda, 1995.
- Aspendiyarov, Sanjar. *İstoriya Kazahstana*. Almatı: Kazakistan Ulusal Yayınları, 1935.
- Atar, Fahrettin. “Kadı”, *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 24: 69-73. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Avcı, Casim ve Azmi Özcan. “Hilafet”, *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 17: 546-553. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Aybakan, Bilal. “Zarar”, *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 44: 130-134. İstanbul: TDV Yayınları, 2014.
- Aydın, Mehmet Akif ve Muhammed Hamidullah, “Köle”, *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 26: 227-228. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Aydın, Mehmet Akif. “Borç”, *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 6: 285-291. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Aykinov, Bahıt. “Ez Tavkenin Jeti Jargısı”, *Kazaktın Ata Zandarı*, 4: 177-182. Almatı: Jeti Jargı yayınları, 2005.
- Babayev, Dulat. *Orta gasırlarda Kazahistan tarihi*. Almatı, 1998.
- Babayev, Toktar. “Abak Kereidin zang ereceleri turalı”, *Kazaktın Ata Zandarı*, 10: 485-490. Almatı: Jeti Jargı yayınları, 2009.
- Bacon, Elizabeth. *Esir Orta Asya*. Çeviren Tansu Say, Tercüman yayınları. t.y.
- Ballyuzek, Lev. *Narodniye obiçay imeyuşie v maloy kirgizskoy orde silu zakona*. Kazan, 1871.

- Bardakoğlu, Ali. “Diyet”, İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 9: 473-479. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Bardakoğlu, Ali. “Eşkiya”, İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 11: 466-469. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Bardakoğlu, Ali. “Hırsızlık”, İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 17: 384-396. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Bardakoğlu, Ali. “Hidâne”, İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 17: 467-471. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Başıoğlu, Tuncay. “Ta’zir”, İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 40: 198-202. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Benli, Abdullah. *İslam Hukukunda Manevî Tazminat*. Yayınlanmamış Doktora tezi, Erciyes Üniversitesi, 1997.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuki İslâmiyye Ve Istilahâti Fıkhiyye Kamusu*. İstanbul: Bilmen yayınevi, 1967.
- Boynukalın, Ertuğrul. “Yemin”, İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 43: 417-420. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Bronevski, Sergey. *Zapiski o Kirgiz-Kaysakah Srednoy Ordi*. Sankbeterburg, 1830.
- Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed bin İsmail. *Sahihu’l Buhârî*. Dimaşk: Dar İbn Kesir, 2002.
- Cemil Abdullah, Haşim. *İslam Hukukunda Yargı Kararlarının Temyizi*. Çeviren Hacı Yunus Apaydın, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 4(1990): 393-410.
- Cessas, Ebu Bekr Ahmed bin Ali er-Râzî. *Ahkamu’l Kur’an*. Beyrut, 1986.
- Çolak, Abdullah. *İslam Ceza Hukuku*. Çorum: Kitap Dünyası, 2018.
- Çuras, Şah Mahmud ibn Mırza Fazıl. *Tarih-i Şah Mahmud*. Çeviren Olga Fedorovna Akimuşkina. Moskova, 1976.
- Dağcı, Şamil. *İslam Ceza Hukuku’nda Şahıslara Karşı Müessir Filler*. Ankara: DİB yayınları, 1996.
- Demirî, Ebu’l Bakâ. *En-Necmu’l Vehhâc fi şerhi’l Minhâc*. Beyrut, 2004.
- Desukî, Şemsüddin Ebu Abdillan Muhammed bin Ahmed. *Haşiyetü’d Desuki alâ’ş Şerhi’l Kebir*. Dar İhyal Kütübil Arabi. t.y.
- Doğan, Orhan. *Tavke Han dönemi Kazak Hanlığı ve Tavke Han Yasaları*. Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 3, Bişkek, 2002: 59-81.
- Dolatpekov, Nürlan. *Kazaktin âdet gurip zangdari*. Astana, 2006.
- Dulatî, Muhammed Haydar. *Tarih-i Reşidi*. Çeviren İslam Jemeney, Almatı, 2003.
- Ebu Zehra, *El-Cerime ve’l-ukube fi’l-fıkhi’l İslâmî*. Kahire: Dar Fikri Arabi yayınları, 1998.
- Ebu Zehra, Muhammed. *El-Ahvâlu’ş Şahsiyye*. Kahire: Darul Fikr Arabi, 1957.
- Ebutaliyev, Nurlan. “Dala konstitusiyası- Jeti Jargı”, Kazaktın Ata Zandarı, 4: 225-231. Almatı: Jeti Jargı yayınları, 2005.
- Elektorov, Arman. *Kazakta balanin terbieleniu, ata-ana kukıktarı*. Almatı, 2006.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh terimleri sözlüğü*. İstanbul: Rağbet yayınları, 1998.

- Erdoğan, Mehmet. *İslam Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*. İstanbul: İFAV yayınları, 1990.
- Grodekov, Nikolay İvanoviç. Kırğızi i karakırğızi Sir-Darinskoy oblasti. Taşkent, 1889.
- Güler, Zekeriya. “Tahnîk”, İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 39: 416. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Hâdimî, Ebu Said. *Barikatu Mahmudiyye fi şerhi Tarikati Muhammediyye*. Matbatu'l Halebi.
- Hafif, Ali. *Ed-Damân fi'l-fıkhi'l-İslâmî*. Kahire: Darül Fikri Arabi yayınları, 2000.
- Haydar Efendi, Ali. *Dürerü'l Hukkam şerhu Mecelletü'l Ahkâm*. Beyrut, 2003.
- Hökelekli, Hayati. “İntihar”, İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 22: 351-353. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- <https://www.turkbitig.com/p/eskiturkcesozluk-t-z.html>
- İbn Abidin, Muhammed Emin. *Reddu'l Muhtar ala Durri'l Muhtar*. Beyrut, 2003.
- İbn Arabi, Ebu Bekr Muhammed bin Abdillâh. *Ahkamu'l Kur'an*. Beyrut: Darül Kütübü'l İlmiyye yayınları, 2003.
- İbn Battuta, *Seyahatname*. Çeviren: A.Sait Aykut, İstanbul, 2000.
- İbn Esir, Mecdüddin Ebu's Seadât el-Mübârek bin Muhammed. *en-Nihaye fi Garibi'l-Hadis ve'l-Eser*. thk: Tahir Ahmad ez-Zâvi. Beyrut: Dar İhya Turas Arabi, 1963.
- İbn Kudame, *El-Muğni ma's-Şerhi'l Kebir*. Riyad, 1997.
- İbn Kudame, Muveffiku'd-Din Ebu Muhammed. *El-Mukni*. Cize: Hecer yayınları, 1995.
- İbn Mâze, Burhaneddin. *El-Muhitu'l Burhani fi'l Fikhi'n Numani*. Beyrut, 2004.
- İbn Nüceym, *El-Bahru'r Râik şerhu Kenzu'd Dekaik*. Beyrut: Darül Kütübü'l İlmiyye yayınları, 1997.
- İbn Nüceym, Zeynüddin. *El-Eşbah ve'n-Nazair*. Kahire, 1998.
- İbn Rüşd, Muhammed bin Ahmed. *Bidayetü'l muctehid ve nihayetü'l muktasid*. Beyrut, 1982.
- İskakov, Burkit. *Dalanın dara dilmarları*. Almatı, 2001.
- Joldasbaioğlu, Sayden. *Jetisu Tarihi(XVI-XVIII)*. Almatı, 1996.
- Kafalı, Mustafa. “Cengiz Han”, İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 7: 367-369. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Kahveci, Nuri. *İslam Borçlar Hukukunda Tazminat*. Yayınlanmamış Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, 1997.
- Karabağî, Abdülğani. *Şerhul Muhtar*. Thk: Abdülkadir Kabdan, İstanbul: İrşad kitabevi, 2017.
- Karibayev, Bereket. *Kazak handığının kurulu tarihi*. Almatı: Sardar Yayınları, 2014.
- Kasânî, Alâuddin Ebu Bekir. *Bedaiu's sanai fi tertibiş Şerai*. Beyrut, 2003.
- Kaşğarlı, Mahmud. *Divânu Lügati't-Türk*, 1932. söz: yarlıg,
- Kaya, Ali. *İslam Hukukunda Bedene İlişkin Zararların Tazmini*. Bursa: Emin yayınları, 2007.
- Kaymoldaulı, Şekerim. *Jeti Jargı jöninde ne bilemiz? Kazaktın Ata Zandarı*, 4: 312-320. Almatı: Jeti Jargı yayınları, 2005.

- Kazak tilinin t sindirme s zdiği*. edt: Telđoja Januzakov, Almatı: Dayk-Press yayınları, 2008.
- Kazakistan tarihi*. Almatı: Atam ra, 1998.
- Kazakistan Ulttik ensiklopediyası*. Ayteke bi, edt: Abdimalik Nisanbayev. Almatı, 1998.
- Kazvin , Muhammed bin Yezid bin Mace. *Es-Sünen*. Thk. Őuayb El-Arnayut, Dimafık: Darü'l Risaletü'l Alemiyye, 2009.
- Keleş, Nevzat. *Ortaçağ İslam Dünyasında Teşhir*, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 19/2. Aralık, 2020.
- Kinayatulu, Zardıhan. “*Dala halıktarının memlekettik zandık urdis jalgastığı*”, Kazaktın Ata Zandarı, 4: 329-336. Almatı: Jeti Jargı yayınları, 2005.
- Klyafıstornıy, Sergey Grigoriyeviĉ ve Tursun İkramoviĉ Sultanov, *Kazahstan letopis treh tısyafletiy*. Almatı, 1992.
- Koĉak, Muhsin. “Gurre”, İĉinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 19: 211-212. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Kuandikov, Baurıjan. “*Jeti Jargı jane kazaktın belgili bileri*”, Kazaktın Ata Zandarı, 4, 336-341. Almatı: Jeti Jargı yayınları, 2005.
- Kulteleyev, Tair Moldagaliyeviĉ. *Ugolovnoe obiĉnoye pravo kazahov*. Almatı, 1955.
- KuŐeyr , Müslim bin el-Haccac. *Sahihu' l Müslim*. Riyad: Dar Tayyibe, 2006.
- Lazerefski, Fyodor. *Svadebnie obiĉi u kazahov*. Almatı, 2006.
- Leontev, Aleksandr. *Obiĉnoye pravo kirgiz*. Moskova, 1890.
- Levshin, Aleksey İrakliyeviĉ. *Opisanie kirgiz-kazaĉih ili kirgiz-kaysatskih ord i stepy*. Sankpeterburg, 1832.
- Mağavin, Mukhtar. *Kazak tarihına kirispe*. Almatı, 1995.
- Mağavin, Mukhtar. *Kazak tarihının alipbesi*. Almatı, 1995.
- Margulan, Alkey. *Kasım Han'ın kaska joli*. Almatı, 1975.
- M verd , Ebu'l Hasan Ali Bin Muhammed. *El-Ahkâmu's Sultaniye vel Vilayatu'd Diniyye*. Thk: Ahmad Mubarek el-Bağdadi, Küveyt, 1989.
- M verd , Ebu'l Hasan Ali Bin Muhammed. *El-Havi'l Kebir f  fikhi Mezhebi'l İmami'Ő Şafî*. Beyrut: DKİ, 1994.
- Men f , Ali bin Halaf. *Kıfayetu't Tâlibi'r Rabbaniyyi Al  Risaleti İbn Ebi Zeyd el-Kayrav niyyi*. Kahire, 1989.
- Mergin n , Burhaneddin. *El-Hidaye Şerhu'l Bidayeti'l Mübtedi ma Şerhi'l Leknevi*. Pakistan, 1996.
- Mevlana Şeyh Nizâm, *el-Fetava'l Hindiyye*. Beyrut, 2000.
- Mevsuatu Nazrat 'n Naim fi Makarimi Ahlaki'r Resuli'l Kerim*, edt: Salih bin Abdullah. Cidde, 1998.
- Meydan , Abdülgani bin Talib el-Guneym . *El-Lubab fi Şerhi'l Kitab*. İstanbul, 2017.
- Midilli, Muharrem. *Klasik Osmanlı Ceza Hukukunda Şeriat-Kanun Ayrımı*. İstanbul: Klasik, 2019.
- Mukanov, Sabit. * mur mektebi*. Almatı, 1970.
- Nesa , Ebu Abdu'r Rahman Ahmed bin Őuayb. *Es-Sünenü'l Kübra*. Thk. Hasan Abdu'l M n'im Őelebi, Beyrut: Müessesetü'r Risale, 2001.

- Nevevî, Ebü Zekerîya. *Ravdatut Talibin*. Beyrut, 2003.
- Neysebürî, Ebü'l Hüseyin Müslim bin El-Heccac. *Sahihü Müslim*. Riyad: Beytü'l Efkari'd Düveliyye, 1998.
- Nusıpokasulı, Ayıp ve Akimbai Jabarulı, Ağaş Besikten Cer Besikke Deyin. Almatı: Üner, 2011.
- Omarbekov, Talas. *Kazak handarı*. Almatı: Alan Yayınları, 2016.
- Omari, Jambıl. *Atalıktar auleti*. Astana, 2011.
- Özbekulu, Salık. “*Jeti Jargı*” *jane Kazaktın adettik-kukıktık normaları*, Kazaktın Ata Zandarı, 4: 349-360. Almatı: Jeti Jargı yayınları, 2005.
- Raşıd ed-Din, Fazlullah. *Djami-t tavarih*. Çeviren Yaroslav Verhonskiy, Moskova, 1941.
- Râzî, Fahreddin. *Et-Tefsiru'l Kebir ve Mefatihü'l Gayb*. Beyrut, 1997.
- Sâbunî, Muhammed Ali. *Revai'ül Beyan tefsiru Ayati'l Ahkâm mina'l Kur'an*. Beyrut, 1981.
- Sakkulakulı, Eralı. “*Esim hannın eski colı*”. Kazaktın Ata Zandarı, 4: 145-152. Almatı: Jeti Jargı yayınları, 2005. *Ömir şeciresi*. Almatı, 2005.
- Salğaraulı, Kayrat. “*Jeti Jargı*” *jöninde*, Kazaktın Ata Zandarı, 4: 397-408. Almatı: Jeti Jargı yayınları, 2005.
- Salğaraulı, Koysığara. *Ak-nazar Han. Kayta örleu*. Türkistan, 1996.
- Sapargaliyev, Gayrat ve Aleksandr Garkavets. *Töre bitiği*. Almatı, 2004.
- Saparkızı, Leyla. *Kalkaman Mamır kaygılı mahabat hikâyesi emes*, Kazak Adebıyeti, 25: 20-28, Almatı, 2003.
- Serahsî, Ebu Bekr Şemsü'l Eimme Muhammed bin Ebi Sehl Ahmed. *Kitâbu'l Mebсут fi'l Fıkhi'l Hanefi*. Beyrut: Daru'l Fıkr, 2000.
- Sicistanî, Ebü Davud. *Sünenü Ebi Davud*. Thk: Nasruddin Elbani, Amman, 1997.
- Sivâsî, Kemaluddin İbnu'l Humam. *Şerhu Fethu'l Kadir*. Beyrut, 2003.
- Slovahotov, Leonid Aleksandroviç. *Narodniy sud obiçnogo prav kirgiz Maloy Ordi*. Orenburg, 1905.
- Somokfasov, Dimitri Yakupoviç. *Sbornik obyçnogo prava sibirskih inorodcev*. Varşava, 1876.
- Sozakbayev, Saken. *Tavke Han'ın Jeti Jargısı*. Almatı, 1994.
- Spasskiy, Grigoriy İvaoniç. “*Tavke Han zandarı*”. Kazaktın Ata Zandarı, 4: 487-488. Almatı: Jeti Jargı yayınları, 2005. “*Sibirskiy Vestnik*” dergisi, 10: 21-24. Sanktpeterburg, 1818.
- Sultanov, Tursun İkramoviç. “*Jeti Jargı-XVII gasırdagı Kazak kukığının eskertkeşi*”, Kazaktın Ata Zandarı, 4: 417-420. Almatı: Jeti Jargı yayınları, 2005.
- Sultanov, Tursun İkramoviç. *Koçeviye plemena priarale v XV-XVIIvv*. Moskova, 1982.
- Sultanov, Tursun İkramoviç. *Potomki Çingiz-Hana*. Almatı, 2001.
- Şâtibî, Ebu İshak İbrahim bin Musa. *El-Muvafakât*. El Huber, 1997.
- Şeltût, Mahmûd. *El-Fetâvâ*. Kahire, 1983.
- Şirâzî, Ebu İshak İbrahim bin Ali bin Yusuf. *El-Mühezzeb fi fıkhı'l İmami's Şâfi*. Beyrut: Darül Kütübü'l İlmiyye yayınları, 1995.

- Şirbinî, Şemsuddin Muhammed bin Hatib. *Muğni'l Muhtac ila Ma'rifati Maani Elfazi'l Minhac*. Beyrut: Daru'l Marife, 1997.
- Tahmâz, Abdulhamid Mahmud. *El-Fikhü'l Hanefiyyü fî Sevbihî'l Cedid*. Dimaşk: Darul Kalam, 2009.
- Tamir, Ferhat. "Kazak Hanlığı", *Türkler*, 8: 649-656. Ankara, 2002.
- Tavoğlu, Alijan. *Kazak Salt Desturleri*. Almatı, 2007.
- Teleuova, Elmira. "Tavke Hannın tauelsiz sayasatı jane "Jeti Jargı", *Kazaktın Ata Zandarı*, 4: 425-427. Almatı: Jeti Jargı yayınları, 2005.
- Tenuhî, Sahnun bin Said. *El-Mudevventu'l Kübra*. Beyrut, 1994.
- Tınışpayev, Muhammetcan. *İstoriya kazahskogo naroda*. Almatı, 1995.
- Tirmizî, Ebu İsa Muhammed bin İsa. *El-Câmiü'l Kebir*. Thk. Beşşar Avvad Maruf, Beyrut: Darü'l Garbi'l İslami, 1996.
- Toğısbayev, Bek ve Almira Sujikova. *Tarihi tulgalar*. Almatı, 2011.
- Tolevbayeva, Gulcazira. *Kazak otbasılık âdet gürip, salttarı*. Almatı, 2010.
- Tolibekov, Sergali Esbembetoviç. *Koçevoe obşestva kazahov v XVII-naçale XX vekov*. Almatı, 1971.
- Trepavlov, Vadim Vinseroviç. *İstoriya Nogayskoy ordi*. Moskova: Vostoçnaya literatura, 2002.
- Turcan, Talip. "Şûra", *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 39: 230-235. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Udeh, Abdülkadir. *Et-Teşrüü'l-Cinâiyyü'l İslâmî: Mukarenen li-Kanuni'l-Vaz'i*. Beyrut: Dârü'l-kitabi'l-Arabî.
- Üserov, Nuralı. "Tavke Han jane onun biylik kurğan kezeni", *Kazaktın Ata Zandarı*, 4: 360-382. Almatı: Jeti Jargı yayınları, 2005.
- Üserov, Nuralı. "Destürlü biler soti", *Kazaktın Ata Zandarı*, 10: 25- 32. Almatı: Jeti Jargı yayınları, 2009.
- Üserov, Nuralı. "Jeti Jargının kurulumı jane mazmunı", *Kazaktın Ata Zandarı*, 4: 453-475. Almatı: Jeti Jargı yayınları, 2005.
- Üserov, Nuralı. *Kazak Âdet Guripina Şarigattın Aserin Zeritteu*. Almatı, 1997.
- Valehanov, Çokan Çingisoviç. *Zapiska o sudebnoy reforme*. Almatı, 1985.
- Velyaminov, Vladimir Vladimiroviç. *İsledovaniye o kasimovskih saryah isareviçah*. Sanktpeterburg, 1864.
- Vizaratü'l-evkaf ve şüinül İslamiyye. *El-Mevsuatü'l-fikhiyye*. Küveyt, 1992.
- Vyatkin, Mihail. *Oçerki po istorii Kazahskoy SSR*. Moskova, 1941.
- Yanuşkeeviç, Adolf. *Kazak Dalasının saparı turalı jazbalar*, Çeviren Galim Zulharov, Astana, 2003.
- Yavuz Sultan Selim Han Kanunnamesi. Çeviren Hadiye Tuncer. Ankara, 1987.
- Yelesheva, Zarina. *Esım Han men Tursın Han arasyndagi ant: Kazak jane Kırgız şejireleri negizinde*. Almatı, 1999.
- Yıldırım, Adem. "İslam Hukukunda Cinsel Dokunulmazlığa Karşı İşlenen Hetk-i Irz Suçunun Cezası ve Kur'an Ceza İlkeleri Açısından Değerlendirilmesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XLVII, 5 Temmuz 2018, 225-261
- Zerkâ, Ahmad bin Muhammed. *Şerhu'l Kavaidu'l Fikhiyye*. Dimaşk: Darul Kalam, 1989.

- Zımanov, Salık. “*Kazak halkının âdet güriptari*”, Kazaktın Ata Zandarı, 9: 170-178. Almatı: Jeti Jargı yayınları, 2007,
- Zımanov, Salık. “*Kazaktın Jargı Zandarı*”, Kazaktın Ata Zandarı, 5: 28-34. Almatı: Jeti Jargı yayınları, 2005.
- Zımanov, Salık. “*Kazak halkının âdet güriptari cane destürler turali derekter*”, Kazaktın Ata Zandarı, 10: 170-190. Almatı: Jeti Jargı yayınları, 2008.
- Zımanov, Salık. Ve Nuralı Üserov, “*Jeti Jargı-Kazak zandarının jiyını*”, Kazaktın Ata Zandarı, 4: 386-300. Almatı: Jeti Jargı yayınları, 2005.
- Zımanov, Salık. Ve Nuralı Üserov, *Jeti Jargı jaylı*. Almatı, 1989.
- Zuheyli, Vehbe bin Mustafa. *El-Fikhu'l İslami ve Edilletühü*. Dimaşk: Darul Fikr, 1985.

